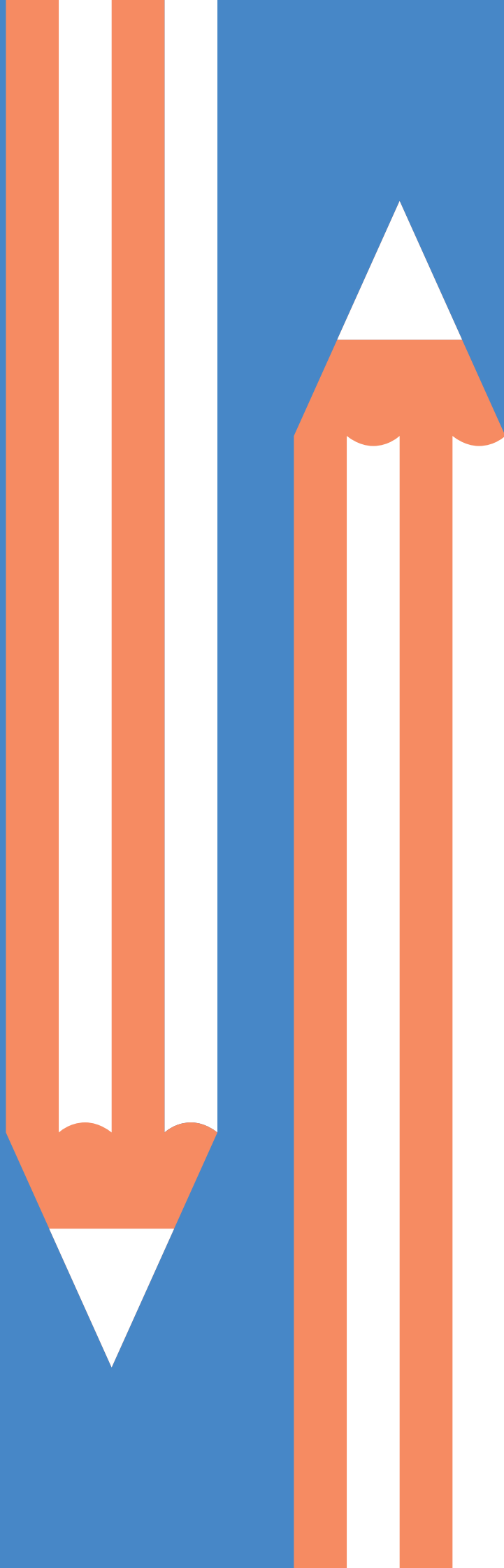

ZBORNİK BEOGRADSKE OTVORENE ŠKOLE

Završni radovi studenata
i studentkinja 2020/2021.
i 2021/2022. godine

**XXVIII i XXIX GENERACIJA
ZBORNIK
BEOGRADSKE OTVORENE ŠKOLE
RADOVI STUDENATA
OBRAZOVNI PROGRAM STUDIJE BUDUĆNOSTI
GENERACIJA 2020/2021. i 2021/2022.
COLLECTION OF ESSAYS
STUDENTS' ESSAYS
EDUCATIONAL PROGRAMME FUTURE STUDIES
GENERATION 2020/2021 i 2021/2022**

Izdavač

Beogradska otvorena škola
Beograd, Bulevar oslobođenja 177
Tel: +381 60 30 65 800
Imejl: bos@bos.rs
www.bos.rs
www.facebook.com/bos.rs

Za izdavača

Vesna Đukić

Lektor i korektor

Marijana Milošević

Urednik

Marinko Vučinić

Tehnički urednici

Mina Kuzminac i Filip Ljubojević

Dizajn

Dana Tasovac

Tiraž

100

Priprema i štampa

Beogradska otvorena škola, Beograd

ISBN 978-86-81402-21-4

Beograd, 2023

SADRŽAJ

IMA LI NADE ZA DIJALOG VLASTI I OPOZICIJE U (NE)DEMOKRATSKOJ DRŽAVI?.....	4
STUDIJA SLUČAJA – MLADI I MEDIJI: OD MLADIH ZA MLADE.....	10
ANTISEMITIZAM I POTRAGA ZA IDENTITETOM U DELU „UPOTREBA ČOVEKA” ALEKSANDRA TIŠME.....	31
FUNDRAISING KAMPANJA ZA OBRAZOVNI PROGRAM STUDIJA BUDUĆNOSTI.....	37
ISTORIJAT LEČENJA BOLESTI KOD SRBA – OD MAGIJE DO NAUKE.....	51
MIGRACIONA KRETANJA BUDUĆIH PRAVNIKA U SRBIJI NAKON DIPLOMIRANJA.....	59
SMANJENJE ZAGAĐENOSTI VAZDUHA POMOĆU ELEKTROFILTERA NA TERMoeLEKTRANAMA.....	69
UMETNIČKI DOŽIVLJAJ DELA GENERISANOG OD STRANE VEŠTAČKE INTELIGENCIJE.....	82
ZAGAĐENOST VAZDUHA GRADA VALJEVA MOGUĆE JE UDAHNUĆI SVEŽ VAZDUH!.....	90
KNJIŽEVNOST KAO DRUŠTVENO-POLITIČKA KRITIKA U PRIPOVETKAMA IVE ANDRIĆA.....	95
DŽONI KEŠ, OŠTRICA NA TANKOM LEDU, KOMPARATIVNA ANALIZA FILMA „WALK THE LINE” I VIDEO-SPOTA ZA PESMU „HURT”.....	102
DIGITALNA DIPLOMATIJA: DRUŠTVENA PRAKSA UPRAVLJANJA PROMENAMA U DIGITALNOM DOBU.....	107
NATURALISTIČKI PRISTUP ODNOSU PRIRODNOG I SOCIJALNOG U ZAŠTITI ŽIVOTNE SREDINE.....	117
NASLOV: #NISAMPRIJAVILA – HEŠTEG ŽENSKOG OTPORA I BORBE PROTIV NASILJA.....	123
CASE STUDY – ENERGIJA, KLIMA I ŽIVOTNA SREDINA.....	130
UNAPREĐENJE SISTEMA KARIJERNOG VOĐENJA U SREDNJIM ŠKOLAMA KROZ VEĆU SARADNJU SA STUDENTIMA.....	141
TOKENOMICS: THE ECONOMY AND UTILITY OF CRYPTOCURRENCIES.....	148
PRISTUPAČNIJI STANOVİ ZA BEOGRAĐANE.....	157

IMA LI NADE ZA DIJALOG VLASTI I OPOZICIJE U (NE)DEMOKRATSKOJ DRŽAVI?

Autori: Aleksandra Stojanović i Dimitrije Aleksić

Mentori: Vladimir M. Pavlović i Aleksandra Đurović

Predlog praktične politike

Sažetak: Cilj ovog predloga praktične politike je da ukaže na problem nefunkcionalnosti odnosa vlasti i opozicije u svetlu predstojećih izbora i da predloži set mera koje bi aktuelnu situaciju pokrenule s mrtve tačke. U tekstu će se ukazati na neophodnost rešavanja demokratskog deficita u kojem se Republika Srbija trenutno nalazi. Da bismo to uradili, predstavimo činjenice koje opisuju trenutnu situaciju u političkom sistemu Srbije u vezi s datim pitanjem, analizirati kakva je uloga predstavnika vlasti i opozicije, osvrnuti se na pojedine predloge koji već postoje, kao i ponuditi određena rešenja. U aktuelnoj situaciji politički pluralizam i kultura dijaloga skoro da i ne postoje u političkom diskursu, stoga će ovaj tekst opisati zbog čega takvo stanje nije dobro i kako bi se ono moglo promeniti. Postoji nekoliko predloženih rešenja ili, kako se u medijima nazivaju, platformi za dijalog. Iako trenutno predložena rešenja nisu sama po sebi loša, ne postoji nikakva volja da se ona uopšte uzmu u razmatranje, niti da se o njima razgovara. Svakako, osvrnućemo se i na njih i ukazati na njihove nedostatke. Rešenje opisanog problema vidimo na trostrukom nivou: normativnom, institucionalnom i praktičnom, a detaljnije ćemo svaki od nivoa opisati na kraju teksta.

Narušena i/ili nekonstituisana demokratija u Srbiji?

Republika Srbija se od petooktobarske revolucije 2000. godine deklarativno opredelila za uspostavljanje demokratskog državnog uređenja, sa izraženom voljom za pridruživanje i pristupanje Evropskoj uniji. Dvadeset godina kasnije, demokratija u Srbiji nije konstituisana, ne samo da državno uređenje ne liči na savremene zapadnoevropske demokratske države već se indeks demokratije nalazi u konstantnom padu u proteklih nekoliko godina. Umesto završetka izgradnje demokratskog poretka i stvaranje osnova za dalji napredak i prosperitet, u Srbiji se javlja trend narušavanja već klimavog nazovidemokratskog uređenja. Deo tog trenda može se uočiti i u narušenom odnosu/dijalogu između vlasti i opozicije. Proces dijaloga se sputava sa obe strane. Predstavnici vladajuće stranke, u svetlu predstojećih predsedničkih izbora, nisu spremni za dijalog sa opozicijom, a ne ispoljavaju ni nameru da naredne izbore učine slobodnijim od prethodnih. Pred predsednikom Srbije se nalaze najvažniji izbori, a on ima jasnu nameru da osvoji drugi petogodišnji mandat. Svestan da se vlast u Srbiji gubi na predsedničkim izborima, kao što se desilo njegovim prethodnicima, on će učiniti sve da ne rizikuje ulazak u drugi krug s nekim opozicionim kandidatom. S druge strane, deluje kao da predstavnici opozicije osim toga što međusobno ne mogu da se dogovore oko nastupa u procesu dijaloga – razjedinjenost opozicije, kao da se svojski trude da sabotiraju proces.

Put kojim smo krenuli pre dvadeset godina

Od pomenute 2000. godine Srbija (tada u okviru Savezne Republike Jugoslavije) je deo procesa stabilizacije i pridruživanja, koji je pokrenula Evropska unija (tadašnja Evropska zajednica). Ovaj proces je podrazumevao stabilizaciju regiona Zapadnog Balkana i pridruživanje, za koje je bilo neophodno ispuniti set ekonomskih, političkih i pravnih kriterijuma. Srbija je podnela zahtev za članstvo u EU krajem 2009. godine i dobila je dodatne uslove koje mora ispuniti kako bi postala članica Unije. Među njima su politički kriterijumi iz Kopenhagena: stabilnost institucija kojima se garantuju demokratija, vladavina

zakona, ljudska prava i poštovanje i zaštita manjina. Nakon više od decenije pristupnih pregovora, ovi politički kriterijumi nalaze na široku osudu institucija EU, Komisije i Evropskog parlamenta, ali i drugih nezavisnih tela poput *Freedom Housa*.

Oštre kritike ili tople preporuke upućene Srbiji tokom 2020. godine

Godišnji izveštaj Evropske komisije iz 2020. godine, dokument u kome se prate svi napreci država kandidata, pun je oštih kritika kada su politički kriterijumi u pitanju. Izveštaj se osvrnuo na izbore održane 2020. godine. Iako su kandidati mogli da vode kampanje i poštovane su osnovne slobode, glasači su imali ograničen izbor zbog predominantne prednosti vladajuće stranke i promovisanja Vladinih politika u većini vodećih medija, prema navodima Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju / Kancelarije za demokratske institucije i ljudska prava (OEBS/ODIHR). Brojne preporuke koje je prethodno iznela Kancelarija (ODIHR) i dalje nisu uvažene. Od ključne je važnosti da vlasti u Srbiji reše nedostatke koji već dugo postoje u izbornom sistemu kroz transparentan i inkluzivan dijalog s političkim partijama i drugim relevantnim akterima mnogo pre narednih izbora. Izvestan broj opozicionih partija bojkotovao je izbore. Novoformiranu Skupštinu Srbije odlikuje preovlađujuća većina vladajuće koalicije i odsustvo održive opozicije, što nije stanje koje pogoduje političkom pluralizmu u zemlji. Nova Skupština i političke snage treba da nastave da se uključuju u međustranački dijalog koji predvodi Evropski parlament, u svrhu poboljšanja skupštinskih standarda i postizanja širokog međupartijskog i društvenog konsenzusa o reformama vezanim za pristupanje EU, što je od vitalnog značaja za napredak Srbije na njenom putu ka EU.

Izbore održane 21. juna obeležila je jaka politička polarizacija, uz bojkot većeg dela opozicije. Srpska napredna stranka (SNS), koju predvodi predsednik Srbije, odnela je pobedu sa 60,65% glasova (188 od 250 odborničkih mesta u Skupštini). Kritiku upućenu nepostojanju političkog pluralizma pojačava i situacija na lokalnu. Na lokalnim izborima, održanim istog dana, najveća politička partija u državi pobedila je u 162 od ukupno 168 gradova i opština u Srbiji. Od preostalih šest, u četiri (Surdulica, Svilajnac, Beočin, Bački Petrovac) vlast su formirale lokalne koalicije okupljene oko SPS, koalicionog saveznika na republičkom nivou. Jedine opozicione opštine ostale su Čajetina i Bujanovac, gde je partija nacionalne manjine (Albanaca) formirala vlast.

Za referentnu tačku istraživanja i analize uzima se 2012, godina dolaska Srpske napredne stranke na vlast. Otad kreće urušavanje odnosa između vlasti i opozicije, odnosno sve veći pritisci od strane vladajuće partije na slobodno delovanje svih političkih aktera i nezavisnih medija. Problem se produbljuje iz godine u godinu, jer je s vremenom vladajuća stranka zauzela sve ključne položaje u institucijama Republike Srbije, što je posebno vidljivo nakon prethodnih izbora.

Evropski parlament je 25. maja 2021. godine usvojio konačnu verziju Izveštaja Vladimira Bilčika, izvestioca ovog tela za našu zemlju. Ovaj dokument sadrži oštre kritike i zahteve za reformama, pogotovo u oblastima koje spadaju u političke kriterijume. Na samom početku utvrđen je nedostatak napretka na polju slobode i nezavisnosti medija, suzbijanja nasilja i zastrašivanja novinara. Nezadovoljavajući napredak utvrđen je i u oblastima na kojima proces pristupanja insistira: vladavina prava, osnovna prava, funkcionisanje demokratskih institucija. Amandmani koji su pristigli na oštiji način dopunjuju Nacrt Rezolucije. Prvenstveno se osvrću na prethodnu godinu i ističu neregularnosti izbornog procesa, pritisak na glasače, nejednaku zastupljenost u medijima svih političkih opcija i menjanje izbornih pravila neposredno pred izbore.

Izraženo je nezadovoljstvo u pogledu rada Narodne skupštine, nepostojanje istinskog pluralizma, a posebno je osuđen i napad na poslanicu Tanju Fajon, koja je jedan od posrednika međustranačkog dijaloga. U osvrtu na parlamentarne izbore održane 21. juna 2020. godine izražava se žaljenje zbog

dugoročnih trendova pritiska na birače, pristrasnosti medija i nejasnih granica između aktivnosti državnih zvaničnika i stranačkih kampanja. Među negativne nalaze svrstava se i promena važnih elemenata izbornog sistema, uključujući snižavanje izbornog cenzusa. U tom kontekstu sa zabrinutošću se primećuje da je predsednik Aleksandar Vučić najavio vanredne izbore bez ustavne osnove ili političke potrebe, istovremeno najavljujući, kao predsednik Srbije i najveće političke stranke u zemlji, jedinstveni izborni dan za: predsedničke, parlamentarne i opštinske izbore u Beogradu u proleće 2022. godine.

U Rezoluciji se dalje izražava niz primedbi na rad Narodne skupštine koja se sastala 44 dana nakon proglašenja vanrednog stanja u martu 2020. godine, što je podrilo njen položaj ključne institucije parlamentarne demokratije.

Kao kritiku trenutnog stanja u Srbiji treba dodati i poslednja dva izveštaja *Freedom House* u oblasti političkih prava i građanskih sloboda. Srbija se ne tretira više kao država s demokratskim uređenjem, već kao hibridni režim.

Šta politička teorija poručuje zarobljenoj državi?

Mane ovakvog hibridnog režima, koji u Srbiji sve više liči na jednopartijski sistem, prepoznaje i politička teorija. Formalno, u Srbiji postoje moderne demokratske institucije, uključujući višestranačje, ali se one zbog dugotrajne dominacije jedne stranke de facto smatraju jednostranačkim državama. Kao mane se navode pojave tipične za partokratiju (jednostranačku ili višestranačku), a to je netransparentnost i neodgovornost prema građanima, sklonost ka sve većoj korupciji, te sve veća kontrola nad institucijama. Jasno je da ovi sistemi vrlo lako mogu kliziti prema diktaturi, što nas navodi da u ovom dokumentu predstavimo predloge kako se ovakva situacija u državi može unaprediti.

Smatramo da je ključno sada uspostaviti ovakav normativni okvir zbog najavljenih opštih izbora za proleće 2022. godine (predsednički, parlamentarni i lokalni).

Problem koji smo opisali mora se rešavati na tri nivoa: normativnom, institucionalnom i praktičnom.

Kojim vrednostima težimo?

Polazna stavka i glavni motiv ovog dokumenta je predložiti set mera koje će poboljšati državno uređenje Republike Srbije i regulisati odnos između vlasti i opozicije. Analitički okvir ovog dokumenta predstavljaju vrednosti na kojima bi trebalo da počiva svaka demokratski uređena država, a čije izvore nalazimo u brojnim međunarodnim dokumentima. Rad se oslanja na vrednosti koje su pobrojane u članu 2. Ugovora o funkcionisanju Evropske unije (Danas deo Lisabonskog ugovora). Skup principa i vrednosti kojima se rukovodimo su: poštovanje ljudskog dostojanstva, slobode, demokratije, ravnopravnosti, vladavine prava i poštovanja ljudskih prava, uključujući prava pripadnika manjinskih grupa.

Navedeni principi predstavljaju kamene temeljce evropskih društava i političkih sistema već decenijama. Ipak, oni se moraju stalno održavati i negovati i takođe bi trebalo da budu u osnovi normativnog, institucionalnog i praktičnog nivoa delovanja političkih subjekata u Republici Srbiji. Poštovanje ovih principa je neophodno za demokratski i ekonomski razvoj države, ali i bolju reputaciju u međunarodnim odnosima.

Višeslojni problemi

Opisani problem se prostire na više nivoa, odnosno ima višedimenzionalni karakter. Uzroci se mogu naći u sledećem: izostanak zakonskog uređenja odnosa između vlasti i opozicije, neefikasan institucionalni okvir, nerazvijena politička kultura (nedostatak edukacije javnosti i političkih aktera na temu dijaloga).

Izostanak zakonskog rešenja odnosa vlasti i opozicije direktno utiče na opšte stanje političkog života u Srbiji. Nepostojanje adekvatnog okvira, koji bi ubuhvatio sve elemente delovanja političkih aktera (izborni uslovi, sloboda medija, obaveza dijaloga vlasti i opozicije) daje dodatan prostor vladajućoj strukturi da aktuelne zakonske odredbe tumači po slobodnom nahođenju, tvrdeći da se sve radi po zakonu. Nepostojanjem normativnog okvira se teže mogu identifikovati neregularnosti političkih aktera.

Jedan od uzroka ovakvog ponašanja i konstantnog odlaganja procesa može se naći i u nedostatku političke kulture i kulture dijaloga, koja u Srbiji nikad nije ni uspostavljena na pravi način. Edukacija mladih ljudi o političkim temama takođe nije na zadovoljavajućem nivou, što ih direktno odvraća od političke participacije. Javnost u Srbiji nije dovoljno informisana o funkcionisanju političkog sistema, niti dovoljno zainteresovana za ovu temu. S obzirom na nizak nivo demokratije, građani Srbije nisu uspostavili praksu uključivanja u tokove političkih dešavanja. Rezultat je sve veća nezainteresovanost o ovim pitanjima i nerazvijena politička kultura. U prilog tome govori i činjenica da se i političari mnogo manje obraćaju mladima tokom predizbornih kampanja. Prema istraživanju koje je objavio KOMS (Krovno udruženje mladih Srbije), a tiče se monitoringa izborne kampanje za izbore 2020. godine, politički akteri su tokom izborne kampanje uputili samo 15 mera/politika mladima, a ukupan broj obećanja za mlade bio je 37. Mladi su najmanje zastupljena grupa i u novom sazivu Parlamenta, jer, prema istoj publikaciji, ukupan broj izabranih mladih narodnih poslanika je 28 (što čini 11,2% novog saziva Narodne skupštine). Malo bolji procenat bio je na izbornim listama kandidata, gde je ukupno 580 mladih od 3.419 kandidata za poslanike (16,96%).

Kritika se može uputiti i na institucionalnom nivo, jer smatramo da institucije u Srbiji nemaju integritet i nezavisnost u delovanju, misli se na zakonodavnu i sudsku granu vlasti. Izvršna vlast dominira u upravljanju državnim sistemom, a primer za to je i njeno apsolutno delovanje od šest nedelja tokom vanrednog stanja 2020. godine, kada se Narodna skupština nije sastajala skoro dva meseca, pod izgovorom poštovanja epidemioloških mera. Nakon analize celokupnog stanja u vezi sa opisanim problemom, možemo da kažemo da aktuelno političko uređenje u svojoj osnovi ne poseduje vrednosti i principe na kojima bi trebalo da počiva savremeno demokratsko društvo. Između ostalog, iz više izvora se mogu čuti skoro nerealni zahtevi opozicionih političara, (primer su zahtevi da se svaki drugi dan uređuje program na javnom servisu, da imaju poverenike koji će kontrolisati javna preduzeća) na mnogobrojnim platformama koje su u poslednje vreme objavljene.

Koje su raspoložive opcije za topliju političku klimu?

Što se tiče konkretno dijaloga između vlasti i opozicije, u medijima se može naći pregršt poluinformacija, i od strane predstavnika vlasti i opozicije, ali malo se stvarno radi na pokretanju i održavanju dijaloga. Evropski parlament je preuzeo inicijativu da bude posrednik u dijalogu vlasti i opozicije u oktobru 2019. godine. Nakon toga, i vlast i opozicija konstantno odlažu pokretanje procesa dijaloga, uz napade na poslanike koji treba da predstavljaju Evropski parlament u dijalogu (Tanja Fajon i Vladimir Bilčik).

Trenutno, u medijima je moguće pronaći tri nezavisne platforme predstavnika opozicije o dijalogu s predstavnicima vlasti. To su predlozi stranaka okupljenih oko SSP i DS (Stranka slobode i pravde, Demokratska stranka), zatim SDS, DSS (Socijaldemokratska stranka, Demokratska stranka Srbije), i još nekoliko stranaka i udruženja, kao i platforma za dijalog Srpskog pokreta Dveri. Sve ove platforme i deklaracije imaju nekoliko zajedničkih tačaka. Sve one, uglavnom, fokus stavljaju na fer i poštene izbore,

slobodu medija, kontrolu izbornog procesa itd. Ono što je u ovim dokumentima manjkavo jeste previše deklarativno formulisanje određenih pitanja, bez konkretnih predloga kako ih sprovesti u delo. Na primer, predlog „obezbeđivanje slobodnog glasanja na izborima, bez pritisaka i ucena” nema nikakvu stvarnu težinu u realnosti, jer je bez detaljnog plana i objašnjenja kako do toga doći. Takođe, postoje i konkretni predlozi koji su jako teško ili skoro nemoguće ostvarivi, npr. predlog da se „formiran prelazno telo sa izvršnim ovlašćenjima za rešenje političke krize u kojoj se Srbija danas nalazi”. Neizostavno je reći da ovakvi predlozi ne doprinose dijalogu, već samo stvaraju otpor i odbojnost kod predstavnika vlasti koji treba da ih uzmu u razmatranje. Naravno, sve ove platforme pisali su stručni ljudi, s dosta iskustva u političkom okruženju, pa tako ima i konstruktivnih i razumljivih predloga. Na primer, predlog da se formira nezavisno koordinaciono telo zaduženo za medije za praćenje toka izbora, može doprineti slobodnijem i procesu izbora bez potpunog odsustva demokratije. Za stvaranje održive, razumljive, i pre svega korisne platforme za dijalog, neophodno je konkretizovati ponuđena rešenja, bez opštih mesta, floskula, kao i odsustva želje za kompromisom.

Preporuke

Ovaj dokument sadrži set preporuka kako bi se unapredilo stanje demokratije u Srbiji, samim tim i poboljšao odnos vlasti i opozicije. Preporuke koje u nastavku slede rešavaju problem na tri nivoa: normativnom, institucionalnom i praktičnom.

- Normativno rešenje bi bilo usvajanje posebnog zakona (lex specialis), za čiju izradu bi bili zaduženi nezavisni pravni eksperti. Zakon bi se sadržinski bavio uređenjem odnosa između vlasti i opozicije, izbornim uslovima i slobodnom medija, što bi stvorilo osnove za napredak celokupnog političkog sistema. Taj zakon treba da predvidi obavezu dijaloga između vlasti i opozicije o svim ključnim pitanjima u državi. Samo postojanje ovakvog zakona i njegovo nepoštovanje, kao posledicu bi imalo sankcije za one koji se ne pridržavaju propisanih normi. Takođe, njegovo nepoštovanje od strane vlasti i opozicije direktno bi za posledicu imalo narušavanje vladavine prava, jer sada ne postoji zakonska obaveza održavanja dijaloga, pa se on konstantno odlaže ili izbegava. Normativni okvir ne može puno da utiče na rešavanje problema, pogotovo ako ne postoji politička volja i spremnost subjekata kojima je on namenjen. Implementacija zakona i uspostavljanje prakse pridržavanja odredbi zakona je neophodna kako bi ovaj lex specialis zaživeo. Usvajanje ovakvog zakona bi popunilo postojeću pravnu prazninu i na taj način stvorilo okvir, i utvrdilo određena pravila, za dalje delovanje političkih aktera.
- S obzirom na istaknutu važnost implementacije zakona, neophodno je problem rešavati i na institucionalnom nivou. Predlažemo da sprovođenje odredbi zakona kontroliše nezavisni stručnjak (Poverenik za dijalog), koji bi podnosio izveštaje o radu institucija i političkih aktera Evropskom parlamentu. Poverenik bi sa svojim timom ljudi vodio računa o poštovanju zakona i poslovnika Narodne skupštine, kvalitetnoj javnoj raspravi i efikasnoj kontroli izvršne vlasti od strane Parlamenta. Otklanjanje uticaja izvršne vlasti na zakonodavnu i sudsku je ključno, kao i vraćanje integriteta Narodnoj skupštini. Ovo se može ostvariti, s vremenom, uz poštovanje preporuka izveštaja evropskih institucija i kroz uvođenje prikladnih sankcija za neadekvatan rad institucija.
- Zakon i efikasan rad institucija nužno su povezani s praktičnim nivoom na kome takođe treba delovati. Da bi se preporuke ovog dokumenta usvojile, neophodna je: edukacija javnosti i političkih aktera o političkoj kulturi i kulturi dijaloga; uspostavljanje redovnih sastanaka vlasti i opozicije s posredovanjem ili bez posredovanja EP, razgovor o značaju principa i vrednosti demokratskog uređenja i poštovanja istih, kako bi javnost shvatila potrebu da se ovi principi uvažavaju i poštuju. Za uspostavljanje ovakve prakse nije nužno neophodan dug period, primer za to su mnoge postkomunističke države koje su 2004. godine postale članice Evropske unije. Uz poštovanje preporuka evropskih institucija, delovanje na normativnom, institucionalnom i

praktičnom nivou, veliki broj ovih država sada ima savremenu demokratiju. Ovakav zaokret se može desiti i u Srbiji. Da bi se takav zaokret desio, potrebno je uključiti što širu javnost i raditi na edukaciji o pomenutim pitanjima. Kao jedan od ključnih slojeva društva koje treba uključiti u proces edukacije jesu mladi, koji će u budućnosti predstavljati okosnicu političkog života u Srbiji. Njihovim zalaganjem za poštovanje demokratskih principa i pomenutih vrednosti, moguće je uspostaviti praksu koja bi promenila političku kulturu u Srbiji.

- Za ostvarivanje ovih predloga neophodna je, pre svega, politička volja vladajućih struktura da bi se ideje implementirale. Takođe, potrebno je vreme da se izmeni politička kultura u javnosti, rad institucija i dosledna primena normativnog okvira koji je predložen. Ovi predlozi nisu utopija, jer je promena državnog uređenja dinamičan i cikličan proces i Srbiji nije stran. Smatramo da će ovakve ideje i predlozi doprineti makar početku procesa koji će uspostaviti povoljnije uslove za delovanje svih političkih aktera, da će vratiti nezavisnost institucijama, uspostaviti fer i slobodne izborne uslove itd. Ostvarenjem ovakvih promena, Srbija bi napredovala na putu ka članstvu u Evropskoj uniji, ali beneficije bi bile osetne i na pojedinačnom nivou, odnosno kroz bolji kvalitet i standard svih građana.

Literatura

European Parliament, Draft report on the 2019–2020 Commission reports on Serbia (2019/2175(INI)), Committee on Foreign Affairs, 19. 11. 2020. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/AFET-PR-647081_EN.pdf

European Parliament, Amendments 1– 385, Draft report Vladimír Bilčík (PE647.081v03-00), Report on the 2019–2020 Commission Reports on Serbia (2019/2175(INI)), 15. 12. 2020. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/AFET-AM-648338_EN.pdf

„Pojmovnik EU”, Delegacija Evropske unije u Republici Srbiji, Beograd, 2019.

European Western Balkans, 3. 2. 2021. Dostupno preko: <https://europeanwesternbalkans.rs/index-demokratije-ekonomista-srbija-dobila-najnizu-prosecnu-ocenu-od-2006/>

Freedom House za RSE: „Stojimo iza svojih nalaza o Srbiji”, Radio Slobodna Evropa, 19. 5. 2020. Dostupno preko: <https://www.slobodnaevropa.org/a/30621108.html>

Istorija međustranačkog dijaloga u Srbiji. 1. 3. 2021. Radio Slobodna Evropa. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/dijalog-vlast-opozicija-srbija/31131717.html>

DJB platforma za razgovore oko izbornih uslova. 3. 3. 2021. Beograd, Dostupno na: <https://dostajebilo.rs/blog/2021/03/03/djb-platforma-za-razgovore-oko-izbornih-uslova/>

European Council. Conclusion of the Presidency, Copenhagen, 21–22 June 1993. General Secretariat of the Council, Brussels, pp.1–46.

STUDIJA SLUČAJA – MLADI I MEDIJI: OD MLADIH ZA MLADE

Autori: Aljoša Makević i Marija Stranjina

Mentorke: Jovana Božičković (Beogradska otvorena škola) i Aleksandra Zdravković (DAI)

Sažetak: Studija slučaja se bavi pitanjem portala Mingl, koji je medij civilnog društva, namenjen mladim ljudima sa ciljem da ih informiše, poveže i angažuje. Kroz studiju slučaja identifikovaće se postojeći izazovi i ciljevi portala, analiziraće se medijsko tržište, mlada digitalna medijska publika i zastupljenost mladih u medijima, izvršiće se SWOT i cost-benefit analize, biće obrazloženi predlozi kontent plana i redizajna sajta portala Mingl i na kraju biće dati predlozi saradnje s medijima.

Ključne reči: mladi, mediji, publika, potrebe, civilni sektor

Postojeći izazov na BOŠ-u koji studija slučaja rešava

Portal Mingl je nastao 2007. godine u okviru Beogradske otvorene škole. On je namenjen isključivo mladima. Dosad je ostvarena saradnja sa: organizacijama za mlade, kancelarijama za mlade, srednjim školama, sa sekretarijatima Grada Beograda za obrazovanje, omladinu i sport, evropske integracije i saradnju sa udruženjima građana, s Ministarstvom za omladinu i sport, s Ministarstvom kulture, Ministarstvom prosvete itd. Ciljna grupa portala Mingl je uzrasta od 14 do 30 godina.¹

Broj korisnika portala je u stalnom porastu, a trenutno iznosi oko 33.000 jedinstvenih poseta mesečno. Najviše ga posećuju srednjoškolci i studenti zainteresovani za usavršavanje, aktivizam, kvalitetno obrazovanje i izbor prave profesije. Mingl tim, koji uključuje i srednjoškolsku redakciju, kroz različite onlajn servise i programe, neguje direktnu komunikaciju na osnovu koje zaključuje o profilima i potrebama korisnika portala.

Cilj je da Mingl postane glavna platforma i javni prostor za debatu i podršku mladima kroz edukacije i informisanje. Pored mnoštva informacija o kulturi, politici, javnom interesu, cilj je da Mingl razvija kritičko mišljenje mladih i zagovara javni interes tako što mladima otvara mogućnost za kreiranje sadržaja, tako da oni ne budu samo nemi posmatrači, već aktivni građani koji koriste svoje pravo glasa.

Želimo da postignemo gorenavedeni cilj kroz kreiranje relevantnog sadržaja u formatima koji su najpristupačniji mladima, uz angažovanje Mingl ambasadora i uspostavljanje saradnje s tradicionalnim i alternativnim medijima.

Dakle, pored tradicionalnih medija, to će podrazumevati korišćenje novih medija, različite formate kreiranog atomizovanog sadržaja (tekst, video, audio), uz uključivanje mladih kao glavnih subjekata sadržaja i podsticanje BOŠ-ovih vrednosti kroz mlade koji ih žive.

Internet je na razvijenim tržištima postao standard i glavna platforma za konzumiranje medijskog sadržaja. Tehnološki razvoj omogućio je da pametni telefoni postanu dostupni većini populacije, te su oni postali primarni uređaj putem kog se ljudi povezuju na internet. Otuda, oni više nisu samo uređaji namenjeni komunikaciji, već postaju i moćni medijski alat.

Kvalitet sadržaja je veoma važan, ali je, u zavisnosti od načina njegovog formatiranja, velika razlika u pažnji koju će sadržaj dobiti. Na primer, ako se napiše blog o dvadeset načina na koji mladi mogu da zarađuju tokom studija, to će imati određeni organski reach. Ali, ako se tih dvadeset načina podele na

¹ Izvor: Mingl (2021) <https://www.mingl.rs/o-nama.html>.

četiri koncizna tiktok/reels snimka, sa po četiri stavke o zarađivanju tokom studija, kroz Tikok i Instagram ti snimci će organski dobiti desetine hiljade pregleda koje blog sam po sebi ne bi dobio.

Dakle, izazov je da, uz pomoć novih medija, uključujući saradnju s tradicionalnim i digitalnim medijima, Mingl promoviše BOŠ-ove vrednosti, da dobije novu publiku i održi lojalnost već postojeće publike. S obzirom na to da je Mingl medij civilnog sektora, to otvara mogućnosti za eksperimentisanje i opciju saradnje i potencijalnih projekata s različitim zainteresovanim stranama.

SWOT analiza

SNAGE	SLABOSTI
– servisne informacije o praksama, kursovima, konkursima za poslove, stipendijama, razmenama, projektima – razvijanje društveno odgovornih vrednosti promocija BOŠ-ovih projekata	– medijski sadržaj nije prilagođen najviše konzumiranom medijskom formatu (video) – nepostojanje ili manjak aktivnosti na aktuelnim i popularnim društvenim mrežama i aplikacijama (Instagram Reels, Tiktok, Spotify, Youtube) brend, odnosno vizuelni identitet neadekvatno prilagođen publici
PRILIKE	PRETNJE
– širenje na aktuelne medijske platforme (Tiktok, Youtube, Spotify, Deezer) – sadržaj koji afirmiše mlade koji žive BOŠ-ove vrednosti (video-serijali, podcast) – korišćenje medija na kreativan način (plejliste na streaming servisima) – sezonske kampanje – Mingl ambasadori (iz oblasti nauke, kulture, sporta, omladinske politike) – Mingl blog (blogovi o važnim i relevantnim temama) – Mingl akcije (ekološke, kulturne, društveno odgovorne) – Mingl događaji (izložbe, žurke, večeri poezije, kvizovi, projekcije filmova, pozorišne predstave itd.) – otvorenost za mlade koji žele da kreiraju sadržaj	– nizak nivo volonterskog angažovanja – konkurencija – spektar koji zauzimaju komercijalni i javni sektor – nedovoljno finansijskih prihoda za realizaciju planiranih projekata – visoke autorske naknade – prezasićenost sadržajem – nedostatak ljudskih resursa

Implementacija/promocija, uz predlog vremenskog okvira

aktivnost	1.6.	15.6.	1.7.	15.7.	1.8.	15.8.	1.9.
istaživanje publike							
analiza tržišta							
rebranding vizuelnog identiteta							
redizajn sajta							
kreiranje kontent plana							
mapiranje ambasadora							
angažovanje ambasadora							
kreiranje sadržaja za sve digitalne platforme koji će se plasirati nakon launch-a							
uspostavljanje saradnje s tradicionalnim i alternativnim medijima							
planiranje i organizacija promo događaja povodom launch-a rebrendiranog Mingla							
launch novog Mingla i promotivni događaj							

Iako je period od tri meseca prilično kratak za potpuni redizajn sajta i rebranding vizuelnog identiteta, smatramo da je, uz dobru organizaciju, moguće realizovati sve planirane aktivnosti. Kroz aktuelniji vizuelni identitet Mingl se predstavlja kao pristupačna platforma koja razume svoju ciljnu grupu i zna kako da im pristupi. Pristup primenom funkcionalnog dizajna, a ne samo estetskog, korisnici će lakše pronaći željeni sadržaj i konzumirati ga u većoj meri.

Potrebno je uložiti mnogo truda u istraživanja publike i analizu tržišta kako bi se, na osnovu tih istraživanja, kreirao odgovarajući kontent plan, koji ispunjava potrebe ciljne grupe. Cilj nije samo da se ispune već postojeće potrebe publike, već da se kreiraju nova interesovanja i potrebe, za koje Mingl svakako ima potencijal, jer raspolaže profesionalnim i edukovanim ljudskim kapitalom. Pored negovanja lojalnosti već postojeće publike, cilj je da se privuče i nova publika. Upravo zbog toga treba se fokusirati na istraživanje potencijalnih Mingl ambasadora – poznatih, mladih i uspešnih ljudi. Dok dele sadržaj, postići će se efekat da se prodre u svakodnevnicu publike konvergentne medijske kulture, stvarajući utisak da su ambasadori obični ljudi koji imaju životne izazove kao i njihova publika. Promovišući Mingl kao idealnu platformu za olakšano prevazilaženje svih izazova koje može da ima mlada osoba, privlači se nova ciljana publika koja ima potencijal da postane stalna lojalna publika.

Kako bude napravljen kontent plan, polako će početi kreiranje sadržaja koji će se plasirati na portalu i društvenim mrežama, kako bi sve bilo pripremljeno za launch rebrendiranog Mingla 1. septembra.

Povodom launch-a bilo bi sjajno organizovati i promotivni događaj koji će biti otvoren za javnost i medije. Ovaj događaj upotpunile bi značajne zvanice, poznati ljudi i profesionalci iz raznih oblasti, BOŠ alumni,

saradnici i radnici BOŠ-a. To bi bila svečana ceremonija povodom početka nove Mingl ere, ali smatramo da atmosfera treba da bude ležerna i urbana, s obzirom na to da su ciljna grupa Mingla mladi.

Istraživanje publike i analiza tržišta

Zahvaljući digitalizaciji, danas su mediji i medijski sadržaj dostupni svima u svakom trenutku. Broj medijskog sadržaja je povećan. Nije promenjen samo način produkcije i distribucije, već su promenjene i medijske navike publike, kao i način trošenja medijskog sadržaja.

Prema istraživanju Ofcom-a iz 2015. godine, publika britanskog tržišta između šesnaest i dvadeset i četiri godine starosti navela je mobilni telefon kao ključni i najvažniji uređaj koji koristi. Najviše se konzumiraju kratki video-spotovi, što implicira da mlada publika ima izrazito podeljenu medijsku pažnju.

Prema KOMS-ovom Alternativnom izveštaju o položaju i potrebama mladih u Republici Srbiji ² 90,4% mladih informiše se preko društvenih mreža, 72,9% preko veb-portala, 43,8% preko televizije, a 30,5% preko novina.

Na osnovu ankete mladih ljudi o medijima, koju je sproveo portal Oblakoder 2020. godine, zaključili smo da je publici potrebno da im medij pruži sadržaj o mladima, kulturi, pravima radnika, ženskim pravima, ekologiji i zaštiti životne sredine, o aktuelnim lokalnim temama koje se tiču događaja bitnih za zajednicu, sadržaj koji se tiče ljudi s margine, nauke i popularne kulture, kao i sadržaj edukativnog karaktera. Oni su današnje medije, koji su dominantni na tržištu, opisali kao: neprofesionalne, senzacionalističke, subjektivne, cenzurisane i kontrolisane, pluralističke, neprecizne, jednosmerne i diskriminišuće. Istakli su da im je važno da medij koji prate pristupa analitički iz više perspektiva sadržaju koji obrađuje, da ih informiše pravovremeno i istinito, da konstantno istražuje nove i relevantne teme, da im pruži širu sliku i nove mogućnosti, da ima emancipatorsku ulogu, da ne zaključuje umesto njih i da ih poveže.

Današnja publika je moćnija i zahtevnija, ona troši sadržaj kako i kad joj odgovara, zahvaljujući internetu i streaming servisima. Iako je teško zadržati pažnju publike, uvek postoje nove mogućnosti. Medijska publika danas zahteva dvosmernu komunikaciju, te je mogućnost povezivanja s publikom idealna šansa za razvijanje i medija i poverenja stare publike, kao i za dobijanje nove publike. Publika će migrirati tamo gde joj se nudi izuzetno korisničko iskustvo – atraktivan izbor sadržaja, participativnost i društvena zajednica.

Veoma je primetan deficit sadržaja za mlade i o mladima na tradicionalnim i komercijalnim medijima u Srbiji. Na osnovu istraživanja³ koje je sprovele Tatjana Kankaraš 2012. godine dolazi se do saznanja da emisije za mlade na javnom servisu, koji je u zakonskoj i programskoj obavezi da proizvodi sadržaj i za ovu starosnu grupu publike, na nedeljnom nivou vremenski, u procentima, iznosi manje od 2% ukupnog trajanja programa. Primećeno da je i to malo plasiranog programa za mlade većinski zastarelo kako vizuelno, tako i konceptualno i sadržinski.

BOŠ Mingl je portal za mlade i medij civilnog sektora, dakle nevladin, nekomercijalni medij. On predstavlja alternativu komercijalnim medijima, javnom servisu i društvenim medijima. Fokusiran je na lokalna pitanja, a jedan od glavnih ciljeva ovog portala je kreiranje platforme za javnu diskusiju i debatu o važnim i relevantnim društvenim temama. Na osnovu svih navedenih činjenica i istraživanja, zaključujemo da BOŠ Mingl ima veliki potencijal da se izdvoji u odnosu na portale koje smo prepoznali kao glavne konkurente: Oblakoder i Zoomer.

² Izvor <https://koms.rs/wp-content/uploads/2020/10/Alternativni-izves%CC%8Ctaj-o-polo%CC%8Caju-i-potrebama-mladih-u-Srbiji-%E2%80%93-2017.-godina.pdf>

³ Kankaraš, Tatjana (2012) Položaj mladih u programima republičkog javnog servisa. Radio-difuzija u Srbiji – sadašnjost i budućnost. Beograd: Fakultet političkih nauka.

Ova dva portala su zapravo odlični primeri dobre prakse, a možda čak i potencijalni saradnici na nekim budućim projektima. Oba portala – Zoomer i Oblakoder imaju istu ciljnu grupu – mlade, osvešćene i angažovane ljude. Zoomer je portal nastao posredstvom organizacije Centar E8, a Oblakoder je besplatni onlajn-magazin. Zoomer je medij civilnog sektora, a Oblakoder je nezavisni samoodrživi medij koji vodi grupa mladih talentovanih novinara, kolumnista i autora. Oba portala obrađuju teme iz kulture i popularne kulture, kao i važne teme koje se tiču lokalnih i globalnih problema i pitanja, kao što su: ekologija, ljudska prava, omladinska politika, ekonomija i sl.

Zaključujemo da im je komunikacija s publikom na društvenim mrežama na visokom nivou, da posvećuju mnogo pažnje vizuelnom identitetu, da se bave aktuelnim i relevantnim temama, da plasiraju multimedijalni sadržaj – podkaste, video-serijale, kao i aktualne članke, kolumne, ali takođe sprovode i značajna istraživanja i ankete, i što je najvažnije konstantno se bave afirmisanjem mladih ljudi iz sveta nauke, umetnosti, kulture, sporta, omladinske politike i aktivizma.

Sadržaj koji BOŠ Mingl, Oblakoder i Zoomer plasiraju u velikoj meri nije komercijalan, te je finansijska održivost istih problem. Međutim, zakonski se medijima civilnog sektora nude brojni izvori finansiranja: javna sredstva namenjena projektnom sufinansiranju, donacije, prilozima građana, sponzorstva i drugi izvori finansiranja. Kako je došlo do vidljivog smanjenja kvaliteta programa zbog privatizacije medija, potrebno je podstaći održivost medija civilnog društva. Upravo oni daju mogućnost da se kvalitet medijskog programa poboljša, jer nisu ograničeni cenzurom niti autocenzurom. Iako, ponavljamo, glavni cilj postojanja medija civilnog društva nije profit, on je neophodan za njihov opstanak kako bi mogli da ispune suštinu svog delovanja, tj. proizvod, a to je program, i još važnije – skup vrednosti čiji je cilj da unapredi i ojača zajednicu, da je angažuje i motiviše na akciju.

Kontent plan

Cilj je plasirati sadržaj koji će biti atraktivan, aktuelan i prilagođen mladima. Nužno je obratiti pažnju na fenomen učestale pojave medijskog multitaskinga, odnosno fenomena podeljene pažnje, direktno prouzrokovano digitalizacijom, multiplatformnošću i beskonačnim izborom medijskog sadržaja.

Mlada publika – digilife generacija, kako je naziva britanski Ofcom, ili digital natives, kako ih naziva lokalni Ipsos – je generacija mladih medijskih potrošača koja nema otpor prema inovacijama, koja prva usvaja nova tehničko-tehnološka dostignuća, ubrzavajući procese koji će nam ponuditi nove izume, nove mogućnosti, koja će nam otkriti šta je to što zapravo želimo i možemo da uradimo sa medijima pre nego što i sami postanemo toga svesni. Prisustvujemo stvaranju nove vrste publike, publike koja želi da bude uključena, ali joj je potreban povod za to – ona mora biti motivisana, podstaknuta, provocirana. (Martinoli, 2016, str. 42)

S obzirom na sve navedene činjenice, zaključujemo da neophodno napraviti sveukupan marketinški plan koji će povećati popularnost programa i izgraditi lojalnost publike, što će dovesti do većeg reach-a; koji podrazumeva adekvatno promišljeno obraćanje ciljnoj grupi i kreiranje platforme koja odgovara potrebama i interesima ciljne grupe; kao i to da se istakne na konkurentskom tržištu svojim dobrim imidžom i identitetom. Identitet Mingla bi u ovom slučaju bio sadržaj koji on plasira, a imidž je tog identiteta u javnosti. Naravno, fokus je na identitetu. Da bi se ovaj plan realizovao, neophodno je uspostaviti saradnju između svih redakcija, sektora i kreatora sadržaja, kako bi se napravila koordinisana strategija za duži period.

Naš predlog kontent plana, koji bi potencijalno ispunio sve navedene ciljeve, koncipiran je tako da sadrži mnogo sadržaja koji će privući i održati pažnju publike, vršiti dvosmernu komunikaciju i pozivati na akciju. Veliki fokus je na vizuelnom identitetu, s obzirom na to da je za današnjeg prosečnog medijskog konzumenta vizuelni identitet presudan u odluci da li će konzumirati neki medij.

Primenljivost ovakvog kontent plana leži u maksimalnom korišćenju content waterfall principa, kojim se komad kontenta primenjuje u različitim formatima i u različitim kontekstima. Konkretno, to znači da ako se regularno izbacuju članci, recimo, jedan dnevno (iako je u slučaju Mingl platforme to češće), od tih sedam mogu iz dva članka da se izvuku konkretne informacije koje našoj ciljnoj grupi mogu biti značajne, bilo da su to informacije o novootvorenoj Sakura stipendiji ili o četiri laka načina da se poboljša kvalitet CV-a). Od tih informacija mogu se napraviti Instagram Reels snimci, koji će organski privući veliki broj ljudi nazad na sajt, ako se naprave kvalitetno i ako je CTA jasan. Isti Instagram Reels može da se postavi i na Mingl TikTok nalog. Intervjui koji se snime u celini mogu biti postavljeni na Mingl ili BOŠ YouTube kanal. Isečki tog intervjuja se mogu postaviti na Facebook i Instagram kako bi privukli publiku da odsluša ceo intervju ili da pročitaju više o njemu na Mingl platformi. Kroz fleksibilno pravljenje kontenta u smislu medijuma i platformi komunikacije, ako kontent pruži vrednost našoj ciljnoj grupi, ona će biti zadovoljnija, ostajće duže i povećava se potencijal za pravo građenje zajednice.

Eksplikacija predloga za kontent plan

- Mingl Power Up – video-serijali

OPIS: Kratki edukativni video-klipovi (5–15 min) čiji je cilj da mladima pruže informacije koje su im potrebne kako bi bili pismeni u svim važnim sferama i oblastima. Dakle, cilj ovih videa je da se među mladima podstakne i unaprede: medijska pismenost, politička pismenost, ekonomska pismenost, ekološka pismenost, emotivna pismenost, informatička pismenost, preduzetnička pismenost i sl. Ideja je da se jedan video plasira jednom nedeljno na sve digitalne platforme, u različitim formatima koji odgovaraju tim platformama (Youtube, Tiktok, Instagram, Facebook, LinkedIn), a najvažnije – i na sam portal. Činjenica je da BOŠ ima sjajnu alumni zajednicu – vrsne profesionalce iz najrazličitijih oblasti – koji bi mogli preneti određene osnove i važne informacije koje su potrebne svakom mladom čoveku kako bi bio potpuno svestan svojih građanskih prava i mogućnosti.

- Mingl Local – vesti sa lokala
- Mingle World – vesti iz sveta
- Interaktivni story

OPIS: Instagram priče su sjajan način za postizanje dobrog *engagement*-a. Treba iskoristiti sav njegov potencijal za komunikaciju s publikom, odnosno treba koristiti opciju postavljanja pitanja, kvizova i poll-ova.

- Mingl ambasadori

OPIS: Ideja je da se angažuju mladi i aktivni ljudi iz sveta nauke, kulture, umetnosti i kreativnih industrija, sporta i omladinske politike, koji bi učestvovali u promociji Mingla i generalno BOŠ-ovih vrednosti i programa za mlade. To bi trebalo da budu mladi ljudi koji imaju izgrađenu bazu pratilaca na društvenim mrežama i koji su profesionalci u oblastima kojima se bave. Oni bi trebalo putem svojih kanala da podstaknu svoje pratioce da prate sve što radi BOŠ Mingl i da Mingl putem svojih kanala plasira kratke video-intervjue sa ambasadorim o nekim važnim i relevantnim pitanjima, kao i karijernim i životnim savetima, s motivacionim porukama i slično. Video-klipovi bi bili postavljeni na Instagram Reels, Tiktok i portal.

Predlozi za Mingl ambasadore: Teodora Miljković (kultura, edukacija, marketing i PR), Slaven Došlo (umetnost, aktivizam), Marija Ratković (književnost, ženska prava, aktivizam), Lana Nikolić (mediji, ljudska prava, inkluzija), Galeb Nikavčević (mediji, muzika, edukacija), Nikolina Pavićević (mediji, aktivizam),

Aleksandra Dragović (nauka, astrofizika, Tiktok), Iva Parađanin (mediji, feminizam), Andrijana Vešović (umetnost), Javorka Đurić (umetnost, mentalno zdravlje), Dunja Jovanović i Marija Radaković (održiva moda, ekologija)..

- Mingl #NonToxicPositivity

OPIS: #NonToxicPozitivity predstavlja postove koji promovišu lepe pozitivne vesti koje ne vrše toksični pritisak da svi moraju da budu pozitivni, koji je u našoj okolini u poslednje vreme sve prisutniji.

- Mingl Movies (predlog i recenzija filma, jednom mesečno)
- Mingl Books (predlog i recenzija knjige, jednom mesečno)
- Mingl Youth

OPIS: Među mladim ljudima postoji mnoštvo talentovanih i vrednih profesionalaca koji zaslužuju medijski prostor. Cilj je da se ti mladi ljudi afirmišu. Mingl Youth pružio bi medijski prostor mladim naučnicima, umetnicima, aktivistima i dr. Formatu koji bi se primenjivali su tekstualni intervjui, podcast, Tiktok i Reels video-klipovi upoznavanja.

- Mingl Engagement

OPIS: BOŠ Mingl ima veliku prednost u odnosu na ostale medije zato što pruža i servisne informacije o neformalnom obrazovanju, neophodne mladima koji žele da budu uspešni i aktivni. Ta prednost može potencijalno dovesti do toga da Mingl postane glavna platforma za informisanje o pozivima na prakse, seminare, obuke, stipendije, volontiranja itd. Ideja je da se svi pozivi upućuju putem kreativnih i interaktivnih objava na društvenim mrežama – Reels, Tiktok, Instagram postovi, LinkedIn postovi.

- Mingl Blog (blogovi o važnim i relevantnim temama – ekologija i očuvanje životne sredine, ljudska prava, preduzetništvo i sl.)
- Mingl Playlist

OPIS: Mladi konzumiraju medije u najvećem procentu preko mobilnih telefona, putem aplikacija i streaming servisa. Odličan način za promociju Mingla i negovanje lojalnosti već postojeće publike jeste kreiranje Spotify naloga na kom bi se kreirale plejliste za: učenje, trening, kuvanje, večeru s prijateljima, spremanje za izlazak, možda čak i plejlista za neku novu revoluciju.

- Mingl Action (ekološke, kulturne i društveno odgovorne akcije)

OPIS: Promocija i pozivi na ekološke, kulturne i društveno odgovorne akcije bi se realizovali putem interaktivnih i kreativnih postova na društvenim mrežama koji podižu svest i bude osećaj društvene odgovornosti.

- Mingl Event

OPIS: Mingl događaji bi se promovisali na društvenim mrežama, a odvijali bi se uživo. U pitanju su: izložbe, žurke, večeri poezije, kvizovi, javne debate, tribine, projekcije filmova, pozorišne predstave itd.

1. Landing page

Navigacija nije jednako poravnata sa svim logoima kao što je logo za pretragu i BOŠ logo. Na samoj landing stranici ima previše CTA (Call to Action) koji vode ka drugim sajtovima kao što je dole BOŠ Karijera sajt i desno par njih. U samoj gornjoj navigaciji postoje dva linka ka bos.rs sajtu i dva linka ka Home/Landing stranici sajta, što je nepotrebno ponavljanje kada, na primer, Videopedija nije u glavnom meniju sajta.

Kada se pretražuje alatom za pretragu iz gornjeg desnog ugla javlja se greška iz baze bez ikakve spremne error stranice koja će sprečiti korisnika da vidi potencijalno osetljiv deo koda sajta kroz koji može da dođe do njegovog hakovanja.

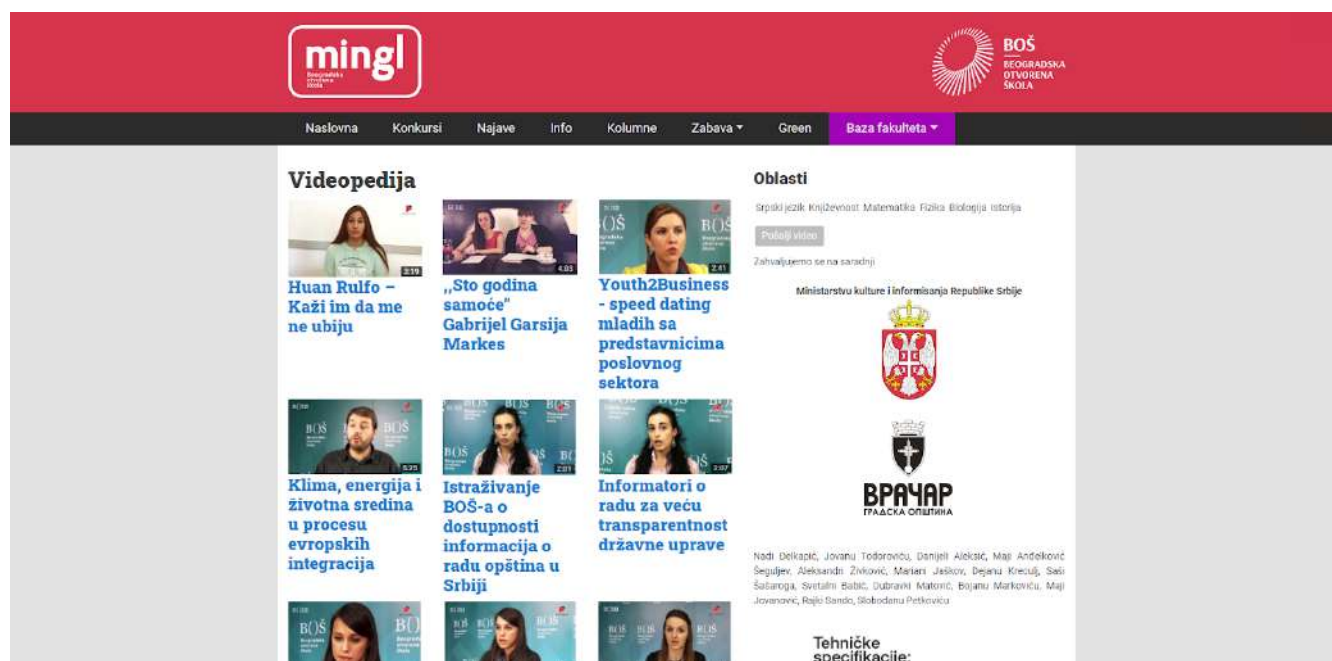
```
PDOException Object ([message:protected] => SQLSTATE[42000]: Syntax error or access violation: 1064 You have an error in your SQL syntax; check the manual that corresponds to your MySQL server version for the right syntax to use near '' and visibility='public' order by name asc' at line 1 [string:Exception:private] => [code:protected] => 42000 [file:protected] => /var/www/mingl/cms/inc/database.php [line:protected] => 106 [trace:Exception:private] => Array ( [0] => Array ( [file] => /var/www/mingl/cms/inc/database.php [line] => 106 [function] => execute [class] => PDOStatement [type] => [args] => Array ( [0] => [1] => Array ( [file] => /var/www/mingl/cms/inc/database.php [line] => 114 [function] => execute [class] => Database [type] => [args] => Array ( [0] => Array ( [file] => /var/www/mingl/cms/inc/head.php [line] => 145 [function] => getRow [class] => Database [type] => [args] => Array ( [0] => Array ( [file] => /var/www/mingl/intro.php [line] => 8 [func] => Array ( [0] => /var/www/mingl/cms/head.php [function] => include ) [1] => Array ( [file] => /var/www/mingl/index.php [line] => 3 [args] => Array ( [0] => /var/www/mingl/intro.php [function] => include ) [previous:Exception:private] => [errorInfo] => Array ( [0] => 42000 [1] => 1064 [2] => You have an error in your SQL syntax; check the manual that corresponds to your MySQL server version for the right syntax to use near '' and visibility='public' order by name asc' at line 1 ) ) ) ) ) ) )
```

Slika 1. Prikaz greške do koje dolazi pri pokušaju pretrage. (Izvor: Privatna kolekcija)

Anketa na Landing stranici stoji bez ikakvog objašnjenja u koje svrhe se skupljaju ti podaci, kako će oni biti korišćeni i koje podatke korisnika skupljamo ovim putem sem tog odgovora. Može da se napravi posebna sekcija na toj stranici koja bi bila posvećena aktuelnim pitanjima i da se na njoj vidi koji procenat ljudi je odgovorio na koji način, uz datum postavljanja tih pitanja.

Što se tiče sekcije desno, među tim linkovima ima pdf fajlova, linkova ka drugim sajtovima i linkovi ka drugim Mingl stranicama u okviru sajta, a vizuelno su svi isti i izgledaju više kao Gugl reklame nego kao BOŠ-ovi medijski partneri i novosti.

Jedan od linkova s desne strane je Videopedija, koja ima potpuno drugačiji dizajn nego ostatak sajta. Dizajn ove stranice je potencijalno ostao od neke od prethodnih verzija sajta, a video kontent ima najveći potencijal da angažuje mlade danas.

Slika 2. Prikaz Videopedija stranice na Mingl sajtu (Izvor: Privatna kolekcija)

Pritom, kada se ode na neki od linkova iz menija sa ove stranice, korisnik može pronaći stranice koje su potpuno bez css-a, kao što se može videti ispod kada se klikne na Bazu fakulteta i onda na Državne fakultete.

Slika 3. Prikaz Državni fakulteti stranice na Mingl sajtu (Izvor: Privatna kolekcija)

Footer sekcija sadrži bitne informacije kao što je Mingl mejl, adresa i telefon. Međutim, ne sadrži ključne linkove sajta kojim će se korisnici dalje zadržati na sajtu, a čime se sajt drži zdravijim i bolje rangiranim na Guglu.

2. Stranice s postovima/člancima/vestima

Treba revidirati kategorizaciju postova. Na primer, među podstranicama stranice Konkursi stoji podstranica Ostalo i u okviru nje stoji Sakura stipendija za posetu Japanu, koja može da se svrsta kao razmena, potencijalno kao projekat za mlade, možda i još kao nešto treće. Svakako, manja je šansa da korisnici sajta dođu do tih vesti ako stoji pod kategorijom pod kojom ne očekuju da se takav sadržaj nalazi. Zato je potencijalno bolji sistem gde postoji, na primer, stranica Konkursi, gde su svi konkursi, a da konkursi uz sebe sadrže različite tagove (jedan tag ili više njih). Time jedan konkurs može pripadati različitim kategorijama i dobiti veću vidljivost, a i dalje zadržavamo kategorizaciju tako što klikanjem na bilo koji tag dolazimo do stranice koja sadrži konkurse samo te kategorije (konkurse koji sadrže taj tag).

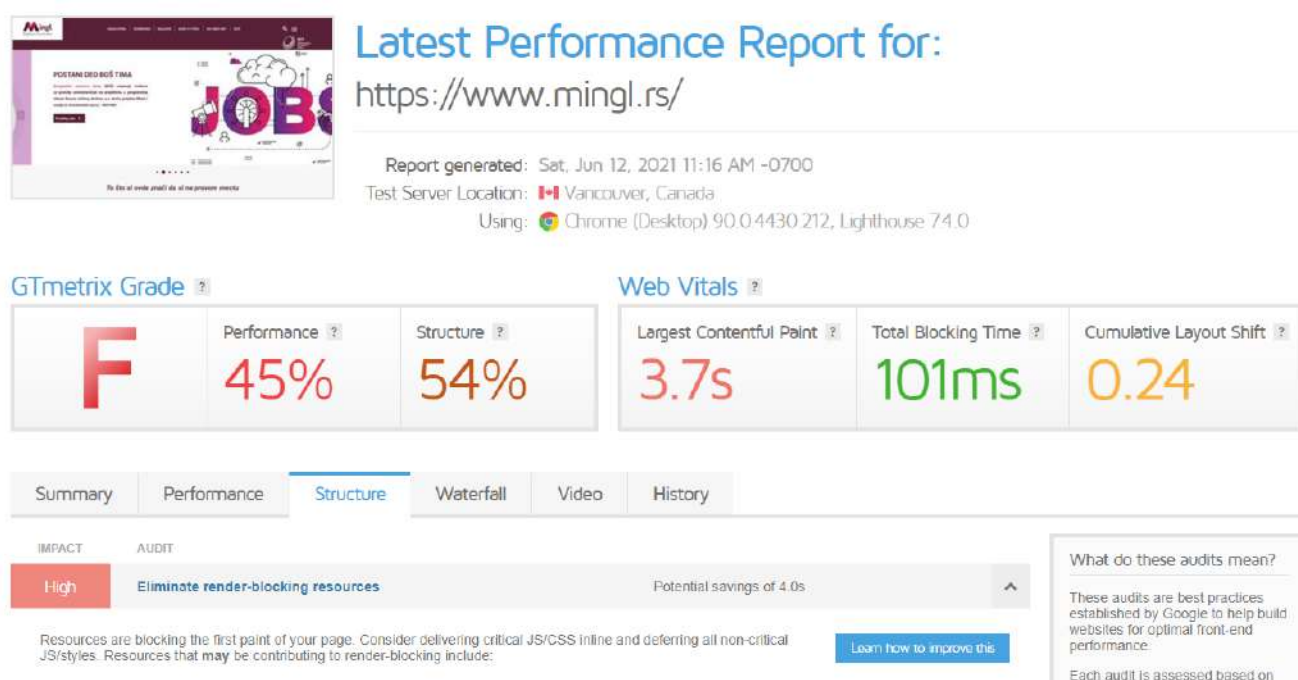
Može se primetiti uz priloženu sliku ispod da ima dosta neiskorišćenog prostora na stranici sa člancima. Takođe, sami članci su vizuelno predstavljeni isto, bili da su Novosti, Konkursi ili Najave za kategoriju Kultura. Svaka od tih kategorija može imati zasebni dizajn samih kartica kojim su izlistane, kao što Instagram na primer ne prikazuje Reels post, Feed post, Story post na isti način.

3. Ko smo mi?

Stranice O Nama i Mingl Tim mogu biti jedna stranica sa dve sekcije.

4. Optimizacija

Koristeći GT Metrixov alat za merenje efikasnosti i optimizovanosti sajta⁴ možemo videti da ima prostora za unapređenje sajta. Po istraživanju Portenta iz 2019. godine⁵ za svaku sekundu za koju se sajt ne učita izgubi se 4,42% korisnika ili više, a Mingl sajt se učita posle 3,7 s. To znači da se u proseku oko 15% potencijalnih korisnika izgubi zbog neoptimizovanog sajta.

Slika 4. Prikaz analize optimizacije Mingl sajta na GT Metrix (Izvor: Privatna kolekcija)

⁴ GT Metrix

⁵ Portent istraživanje

Može se dosta pisati o samoj optimizaciji brzine i SEO sajta, ali ključne oblasti za popravku su optimizovanja css i js fajlova koji usporavaju inicijalno učitavanje elemenata sajta – poboljšati brzinu reagovanja samog servera na kome je sajt i optimizovanje veličine slika koje su na sajtu.

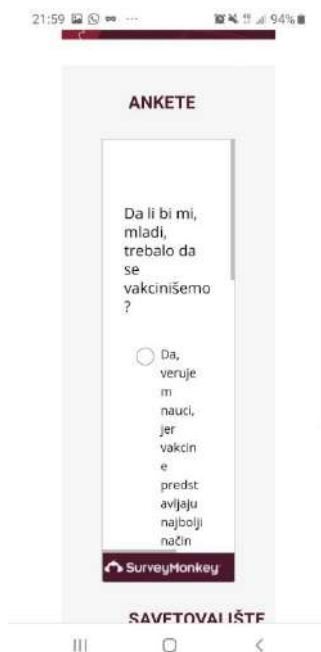
5. Mobilni prikaz

Sadržaj na telefonu nije prilagođen za mobilne korisnike u smislu da se efikasno koristi prostor već jedan članak zauzima skoro ceo ekran. S obzirom na količinu članaka koji se redovnom postavljaju, gotovo sigurno korisnici neće doći do svog sadržaja. Kod nekih elemenata visine i širine nisu standardizovane i menjaju se u odnosu na veličinu elemenata unutar njih, čime dolazi do neskladnog dizajna i zbunjivanja korisnika.

Slika 5. Prikaz Landing stranice na Mingl sajtu, mobilna verzija (Izvor: Privatna kolekcija)

Postoji solidna količina necentriranog sadržaja, koji je nekad formatiran tako da je neupotrebljiv. Primer takve sekcija je sekcija anketa (slika u prilogu).

Slika 6. Prikaz Anketa sekcije na Landing stranici na Mingl sajtu, mobilna verzija (Izvor: Privatna kolekcija)

Sumirano, potrebna je strukturalna promena u načinu organizovanja svih podataka i tekstova na sajtu, uz osveženi moderniji vizuelni identitet koji će mladima biti pristupačniji. Uz sam rad je priložen pdf *mockup*-a koji služi kao potencijalni predlog novog dizajna sajta, tj. u kom smeru bi mogao da se dalje razvija.

Predlozi saradnje s medijima

Prema Izveštaju o konzumaciji medija⁶, koji je nastao kao rezultat istraživanja sprovedenog u saradnji Klipinga i agencije Smart+ Research, zaključeno je da je televizija apsolutno dominantan medijski format, da radio ima probranu ali vernu publiku, da štampani mediji i dalje opstaju, ali da im se približavaju novi digitalni medijski formati. Internet portali i aplikacije preuzeli su deo publike dnevnih novina, dok je podcast format s velikim potencijalom za usko usmerenu komunikaciju. Poverenje u zvanične medije je još uvek veće nego u društvene mreže.

Promociji Mingl portala i svih vrednosti koje on zastupa, kao i kreiranju dobrog imidža, od izuzetnog značaja bi bila dobra saradnja s medijima javnog, privatnog i državnog sektora, kako s tradicionalnim, tako i s novim medijima.

Što se tiče javnog medijskog sektora, Srbija ima dva javna servisa – Radio-televiziju Srbije i Radio-televiziju Vojvodine. Prema Izveštaju o konzumaciji medija, definitivno najgledaniji TV program u Srbiji je RTS, te je naš predlog da se saradnja sa ovim javnim servisom svakako ostvari, i to prvenstveno tako što bi se slala saopštenja o najavi određenih događaja i akcija koje će Mingl organizovati. Očekuje se da će važni događaji biti najavljeni u jutarnjem programu, da će ponekad biti organizovana gostovanja organizatora i relevantnih sagovornika i sl.

Saradnja sa s prvim programom RTS-a bi mogla da podrazumeva i povremeno gostovanje predstavnika Mingl Youth-a u emisiji „Kvadratura kruga”, urednika Branka Stankovića, koja se bavi ljudima koji ostavljaju trag na svoje okruženje: stvaraocima, inovatorima, kreativnim i talentovanim ljudima. Mapirali smo ovu

⁶ Izveštaj o konzumaciji medija, Kliping

emisiju kao odgovarajući medijski prostor javnog servisa za afirmisanje mladih talentovanih ljudi. Što se tiče radija, Radio 202 definitivno mapiramo kao radio-stanicu koja je, kada je u pitanju javni servis, najviše prilagođena potrebama mladih, te u skladu s tim predlažemo saradnju Mingla i emisije „Kako da ne“, koja se emituje nedeljom od 20 do 22 časa.

Kada su u pitanju komercijalne radio-stanice, postoji problem za saradnju. Sve one su formatirane tako da je govorni program sveden na minimum, te jedini preostali načini saradnje s komercijalnim radio-stanicama jesu najava događaja i akcija i eventualno promocija Mingla kroz neke nagradne igre ili podelu besplatnih ulaznica za neki događaj. Predlozi komercijalnih radio-stanica za saradnju su: Play, Rock Radio, Radio S4, TDI radio, Studio B. Za saradnju sa komercijalnim TV stanicama dajemo dva predloga: saradnja komercijalnom TV stanicom s nacionalnom frekvencijom i saradnja s komercijalnom TV stanicom preko kablovskog operatera. Konkretno, naši predlozi za saradnju u ovom slučaju su Prva TV i Nova S, kao televizije koje bi se, po našoj proceni, najbolje uklopile u BOŠ-ove vrednosti. S obzirom na to da je televizija još uvek najdominantniji medij u Srbiji, smatramo da je saradnja s medijima sva tri sektora važna.

Štampani mediji su definitivno zasenjeni od strane digitalnih i novih medija. Međutim, još uvek nisu izgubili značaj, a i većina štampanih medija ima svoja digitalna izdanja, te u toj činjenici prepoznajemo priliku. Predlažemo saradnju sa štampanim medijima: magazin Elle, Nacionalna geografija, Svet kompjutera. Saradnja bi se realizovala tako što bi posredstvom Mingla mladi profesionalci imali priliku da volonterski napišu tekst iz perspektive mladih o određenoj temi koju magazin obrađuje. Time bi se širio glas mladih koji je zapostavljen u tradicionalnim medijima i podsticalo bi se kritičko mišljenje koje je ovom društvu uvek potrebno.

Saradnja sa alternativnim medijima je neizostavna. S obzirom na to da je Mingl medij civilnog sektora i da mu profit nije prioritet, ne vidimo razlog da se ne realizuje saradnja s konkurencijom. Ako uzmemo u obzir da konkurentski mediji Oblakoder i Zoomer imaju odlično razvijenu bazu pratilaca koji su im ciljna grupa, i ako uzmemo u obzir da ciljnu grupu dele s Minglom, otvara se šansa za saradnju i novu publiku. Saradnja koju predlažemo su zajednički projekti – određeni događaji i akcije.

Za kraj, s obzirom na to da je podcast format s najvećim potencijalom, predlažemo da se podcast Mingl Youth emituje putem internet radio-stanice Radioaparat. Radioaparat već niz godina uspešno opstaje u Srbiji i ima veoma lep broj slušalaca i pratilaca, tako da saradnja s nekim ko već ima razvijenu platformu i bazu ljudi koji su ljubitelji audio-programa predstavlja odličnu šansu za promociju i afirmisanje mladih ljudi, kao i generalnu promociju Mingla.

Primeri iz sveta gde se nešto slično primenilo

Istražujući, pronašli smo portal Taking IT GLocal koji ima mnoštvo relevantnog sadržaja i resursa za mlade, uz njihov veliki akcenat na aktivizam. To nam se jako dopalo, kao i struktura samog sajta.

Što se tiče edukativnog sadržaja predstavljenog na zabavan način u video-formatu, veoma zanimljiv kreator nam je Max Klymenko⁷, koji kroz snimke kraće od minuta edukuje mlade o psihologiji, rezultatima zanimljivih istraživanja, i kako to primeniti u svakodnevnom životu kroz sjajne primere.

⁷ Instagram Maxa Klymenka

LJUDSKI RESURSI		ROBNI RESURSI	
odgovorni urednik		kamera	
glavni urednik portala		laptopovi	
koordinator redakcije		mikrofoni	
tehnička podrška – IT (3)		rasveta	
grafički dizajner		šampač multipraktik	
social media manager		internet	
montažeri (2)		KANCELARIJSKI MATERIJAL	markeri
volonteri dopisnici (7)			samolepljivi papirići
			papir za štampu
			spajalice
			heftalica
			municija za heftalicu
			selotejp
			makaze
			hemijske olovke
			drvene olovke
			sveske
			blokčiči

Mingl tim trenutno čine: odgovorni urednik Milorad Bjeletić, glavna urednica portala Jovana Božičković i koordinatorka redakcije Jelena Dadić, sedam volontera dopisnika, tri predstavnika tehničke podrške i jedna osoba za komunikacije i javno zagovaranje. Naš predlog je dodati dva video-montažera, gde će osoba koja edituje Reels i Tik Tok biti praktikant i raditi volonterski, a montažer koji treba da edituje video-serijale će biti plaćen za mesečno izdanje Mingl Power Up serijala.

Community Manager bi bio zadužen za glavnu strategiju komunikacije s našom ciljnom grupom kroz sve kanale kojima Mingl raspolaže. Prisustvo admina na tim nalogima i njegova/njena aktivnost je nešto što uveliko utiče na algoritam svake socijalne mreže. S tim u vezi je definitivno potrebna osoba koja će se posebno posvetiti svim kanalima komunikacije (LinkedIn, Instagram, YouTube, Tik Tok).

Neophodno je angažovati i grafičkog dizajnera koji će uklopiti vizuelni identitet sadržaja s mreža s potrebama Minglove ciljne grupe.

Kada su pitanju robni resursi, ako se uzme u obzir da će launch označiti novu eru Mingla, smatramo da bi bilo dobro uložiti u opremu za kancelariju, a pod tim podrazumevamo nove laptopove koji bi koristili predstavnici tehničke podrške, odgovorni urednik, glavni urednik i koordinator redakcije. Pretpostavljamo da će montažeri, grafički dizajner i volonteri dopisnici biti u mogućnosti da praktikuju rad od kuće, koristeći svoju opremu. Potrebno je uložiti sredstva i multipraktik štampač, koji ima mogućnost skeniranja, u mikrofone/bubice kako bi postojala mogućnost za produkciju kvalitetnog audio-vizuelnog sadržaja, kao i u rasvetu. Internet se podrazumeva kao osnovno sredstvo za rad, a kancelarijski materijal bi se nabavljao kvartalno.

COST-BENEFIT analiza

COST/BENEFIT ANALIZA					
FIKSNI TROŠKOVI					
LJUDSKI RESURSI					
Odgovorni urednik	1	EUR	500	12 meseci	6000
Glavna urednica portala	1	EUR	400	12 meseci	4800
Koordinatorica redakcije	1	EUR	400	12 meseci	4800
Tehnička podrška	3	EUR	300	12 meseci	10800
Community Manager	1	EUR	200	12 meseci	2400
Grafički dizajner	1	EUR	200	12 meseci	2400
Video Montažer	1	EUR	100	12 meseci	1200
Dopisnici - volonteri	7	EUR	0	12 meseci	0
Reels/TikTok video montažer - volonter	1	EUR	0	12 meseci	0
OSTALI TROŠKOVI					
Struja i voda	/	EUR	300	12 meseci	300
Internet	1	EUR	25	12 meseci	300
Google Ads kampanja	1	EUR	circa 80	12 meseci	960
FB Ad manager kampanja	1	EUR	circa 80	12 meseci	960
Pojačan hosting	1	EUR	10	12 meseci	120
UKUPNI FIKSNI TROŠKOVI ZA GODINU DANA:					35040
VARIJABILNI TROŠKOVI					
Kancelarijski materijal					
Marker (pakovanje 4 komada)	10	EUR	2,5	1 mesec	25
Papir za štampu A4 (pakovanje 500 listova)	15	EUR	3,5	1 mesec	52,5
Sticky notes (pakovanje 300 listova)	20	EUR	1	1 mesec	20
Spajalice3 (pakovanje 100 komada)	10	EUR	1	1 mesec	10
Heftalica	1	EUR	3	1 mesec	3
Municija za heftalicu (pakovanje)	10	EUR	1	1 mesec	10
Selotejp (pakovanje 5 komada)	10	EUR	1	1 mesec	10
Makaze	5	EUR	3	1 mesec	15
Hemijska olovka	100	EUR	0,3	1 mesec	30
Drvena olovka	50	EUR	0,2	1 mesec	10
Sveska	30	EUR	0,5	1 mesec	15
Blokčić	30	EUR	0,3	1 mesec	9
Ostali troškovi					
Izrada i redizajn sajta	1	EUR	500	1 mesec	500
Rasveta	1	EUR	350	1 mesec	350
Laptop	4	EUR	500	1 mesec	2000
Mikrofon	4	EUR	30	1 mesec	120
Štampač multipraktik	1	EUR	120	1 mesec	120
Kamera	1	EUR	500	1 mesec	500
Rasveta	1	EUR	350	1 mesec	350
UKUPNI VARIJABILNI TROŠKOVI:					4149,5
UKUPNI VARIJABILNI I FIKSNI TROŠKOVI:					39189,5

Slika 7. Prikaz Cost-benefit analize (Izvor: privatna kolekcija)

Finansiranje medija civilnog sektora zaista predstavlja veliki izazov, pogotovo ako se uzme u obzir opšte stanje na medijskom tržištu. Većina lokalnih medija, kada je u pitanju projektno finansiranje, zavisi od državne pomoći. Međutim, kao što smo naveli u radu, opcije za finansiranje medija civilnog sektora postoje, samo je potrebno uložiti trud u pažljivo promišljanje plana i sprovođenje strategije finansiranja. Dakle, izvori finansiranja mogu biti: javna sredstva namenjena sufinansiranju, donacije, sponzorstva, prilozi građana... Naš predlog je da se istraže konkursi za sufinansiranje medija civilnog sektora i da se konkuriše na konkurse koji bi se uklapali u misiju i viziju Mingla. Ti konkursi mogu biti i van okvira države, zapravo mogu biti na nivou Evropske unije i slično. Pored toga, idealno rešenje bilo bi da se ostvari saradnja s nekom od prodavnica tehničke opreme (Gigatron, Tehnomanija, WinWin, Tehnomedia i slično). Saradnja bi funkcionisala po principu donacija.

Literatura

- Kankaraš, Tatjana (2012) Položaj mladih u programima republičkog javnog servisa. Radio-difuzija u Srbiji – sadašnjost i budućnost (ur. Rade Veljanovski), Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Manovič, Lev (2015) Jezik novih medija, Beograd: Clio.
- Martinoli, Ana (2016) Digitalna medijska publika – nova očekivanja, nove navike, Beograd: Fakultet dramskih umetnosti.
- Martinoli, Ana (2013) Publika i medijski multitasking – podeljena pažnja u eri multiplatformnosti, Beograd: Fakultet dramskih umetnosti.
- Martinoli, Ana (2016) Mobilni telefon i masovni mediji – novi oblici produkcije i nove navike publike u društvu 'pametnih telefona', Beograd: Fakultet dramskih umetnosti.
- Radok, Endi (2015) Mladi i mediji, Beograd: Clio.
- Tajler, I. S., Ferguson, A. D. and Klajn, A. R. (2004) Promocija i marketing elektronskih medija, Beograd: Clio.
- Turrow, Joseph (2011) Media today – An Introduction To Mass Communication (4th edition), New York: Routledge.
- Mingl (5. maj 2021) pristupljeno: 5. 5. 2021. <https://www.mingl.rs/>
- OFCOM (30. maj 2019) Adults: Media use and attitudes report, pristupljeno: 23. 5. 2021. https://www.ofcom.org.uk/__data/assets/pdf_file/0021/149124/adults-media-use-and-attitudes-report.pdf
- Krovna organizacija mladih Srbije (KOMS) (2019) pristupljeno: 26. 5. 2021. <https://koms.rs/wp-content/uploads/2017/12/Mladi-u-medijskom-ogledalu-.pdf>
- Oblakoder magazin (20. maj 2020) Oblakoder anketa: Mladi i mediji [Video]. Youtube. https://www.youtube.com/watch?v=RLyg8j_gtOE&ab_channel=OblakoderMagazin pristupljeno: 1. 6. 2021.
- Kliping (maj 2021) Kako konzumiramo medije? prisupljeno: 5. 6. 2021. https://kliping.rs/pdf/Iz-ve%5c5%a1taj%20o%20konzumaciji%20medija%20u%20Srbiji%202021%20-%20Kliping%20i%20Smart+.pdf?utm_source=ActiveCampaign&utm_medium=email&utm_content=%5BIZVE%5c5%A0TA-J%5D+Kako+konzumiramo+medije+u+Srbiji&utm_campaign=Day+1&vgo_ee=sYM%2Bxm4Alel-wUdSVVVdH7WQOP8ZXmRzMvz3Yw%2BcA7gl%3D
- Gtmetrix (2021) pristupljeno: 8. 6. 2021. <https://gtmetrix.com/>
- Gtmetrix (2021) Latest Performance Report, pristupljeno: 12. 6. 2021. <https://gtmetrix.com/reports/www.mingl.rs/VuFCRHfn/>

Ostali materijali

Beleške s predavanja iz predmeta Mediji masovnih komunikacija kod profesorke Ane Martinoli, Fakultet dramskih umetnosti 2020.

Abstract: *The case addresses the challenge of making Mingl web portal a more relevant source of information and call for activism among the youth community. The case study will identify Mingl's existing challenges and goals, analyze the media market, young digital media audience and youth representation in the media, perform SWOT and cost-benefit analysis, explain the proposals for the social media content plan, for redesign of the Mingl web portal's structure and visual identity and for cooperation with the media.*

Key words: *youth, media, audience, needs, civil sector*

DA LI JAVNA UPRAVA MOŽE DA BUDE (NE)EFIKASNIJA?

Autori: Ana Bogićević i Predrag Tadić

Mentori: Vladimir M. Pavlović

Predlog Praktične politike

Sažetak: Problem koji želimo da rešimo jeste nedovoljna efikasnost javne uprave u segmentu usluga koje pruža. Osnova digitalizacije javne uprave jeste stvaranje digitalnog identiteta građana. Digitalizacija ovih procesa je postala posebno naglašena tokom pandemije koronavirusa, jer su konstantno dugi redovi i gužve, što je oduvek normalnost javne uprave, sada postali gorući problem za javno zdravlje. Pitanje je da li bi digitalizacija dovoljno zaživela na našim prostorima da to nije bilo neophodno zbog uticaja spoljašnjih aktera (zdravstvenih, finansijskih i dr.). Srbija trenutno ima relativno razvijen stepen e-uprave i postoji veliki broj usluga koje građani mogu da koriste. Međutim, broj korisnika koji trenutno koriste dostupne usluge je nedovoljan. Takođe, složenije usluge su i dalje moguće isključivo putem starog sistema dok je preko internet portala moguće samo zakazati termine (primer e-katastar).

Problematika naše teme ima dva nivoa: finansijski i organizacioni. Trenutno funkcionisanje naše uprave radi na dva koloseka: potpuno digitalnom (e-uprava) i tradicionalnom (šalteri). Ovo stvara dvostruke troškove za državu, jer ista mora da održava novi sistem, ali je i previše zavisna od starog, jer se nedovoljan broj korisnika prebacio na redovno korišćenje digitalnih usluga, a takođe su složenije usluge dostupne isključivo na starom sistemu, dok nam primeri nekih drugih država dokazuju da to ne mora da bude tako (najbolji primer pruža Estonija koja je postala vodeća država u procesu digitalizacije, stvorivši dokument koji nosi sav digitalni identitet stanovništva davne 2002. godine).¹

Drugi problem jeste organizacione prirode, jer postoji obaveza sinhronizacije podataka između ova dva sistema. Sve ovo nam ukazuje da sistem nije optimizovan i da se previše novca i vremena i dalje gubi.

Naš predlog rešenja ovih problema podrazumeva prvi korak ka potpunoj digitalizaciji procesa i stvaranja obaveznog digitalnog identiteta za građane Srbije, kroz stvaranje sveobuhvatnog identifikacionog dokumenta (E-ID) kao osnove digitalnog identiteta.

¹ <https://e-estonia.com/a-digital-success-story-the-cornerstone-of-e-estonia-celebrates-its-jubilee/>

1. Šta je zapravo digitalni identitet?

Digitalni identitet predstavlja kolekciju podataka koji povezuju osobu sa svojim fizičkim identitetom u digitalnoj sredini. Digitalni identitet funkcioniše na osnovu infrastrukture javnog ključa. Ovaj model podrazumeva korišćenje dva ključa – tajni i javni. Tajni ključ je veoma zaštićen i može da koristi samo osoba kojoj je dodeljen taj ključ. S druge strane, javni ključ je dostupan svima i postoji specifična veza između ova dva ključa. Ovakav sistem omogućava siguran pristup uslugama e-uprave, digitalnu autentifikaciju i davanje digitalnog potpisa, što znači i da je transfer podataka siguran i poverljiv. Sve delatnosti koje se vrše korišćenjem kartice digitalnog identiteta su zaštićene PIN-om, što sprečava zloupotrebu podataka. Kao još jedna prednost predstavlja mogućnost korišćenja kartice digitalnog identiteta i u privatnom sektoru – digitalni identitet koji već postoji bi naveo na rešenja i u privatnom sektoru, pogotovo u situacijama u kojima je pouzdana autentifikacija neophodna za korišćenje usluga poput banaka, bezbednosnih usluga, ali i drugih usluga poput članskih karata u bibliotekama, javnom prevozu itd.

2. Zašto je neophodno da se sada bavimo ovim problemom?

Ponudićemo nekoliko odgovora:

- Stvaranje ovakvog dokumenta se odlično poklapa s realizovanjem centralnog registra stanovništva (CRS)², koji bi bio poveznica građana s tim istim registrom. Postojanjem ovakvog dokumenta, te njegovim korišćenjem od strane građana, garantovala bi se veća ažurnost registra, što je ujedno i najbitniji uslov za efikasno funkcionisanje ovakvog registra i međusobne komunikacije raznih državnih organa i službi.
- Digitalizacija nas nesumnjivo očekuje u budućnosti, a postoje dva razloga zašto je bolje što pre iskoristi njene pogodnosti i krenuti na ovaj put:

Postoji mogućnost veće uštede novca i to na dva nivoa.

1. I dalje imamo veoma veliki broj fizičkih (papirnih) baza podataka koje je potrebno digitalizovati, a što se pre to uradi, to će nas jeftinije digitalizacija istih koštati.

2. Drugi nivo jeste nivo uštede novca koje bi potpuna digitalizacija uprave donela.

Srbija je u poslednjih osam godina najviše napredovala od svih zemalja u regionu po razvoju IKT-a. Digitalizacija javnog sektora kao osnova uštede vremena i novca je jedan od osnova razvoja digitalnog poslovanja i ekonomije zasnovane na znanju (knowledge economy). Srbija bi trebalo da iskoristi trenutne mogućnosti i iskaže se kao lider i u ovom polju.

- I pored toga što postoji servis za onlajn-zakazivanje termina, veoma često se dešava da servis ili nije funkcionalan ili iako je funkcionalan opet dolazi do gubljenja vremena u redovima zbog manjka kadra.

² Cilj uspostavljanja Centralnog registra stanovništva (CRS), u skladu sa Zakonom o Centralnom registru stanovništva, jeste jedinstvena, centralizovana i pouzdana državna baza podataka o stanovništvu Republike Srbije u elektronskom obliku. Centralni registar stanovništva sadrži tačne i ažurne podatke, koji su poslednji preuzeti iz izvornih službenih evidencija. Podatke iz Centralnog registra stanovništva koriste organi i institucije za potrebe vođenja postupaka. Svaki građanin uvidom u podatke koji se o njemu vode u Centralnom registru vrši proveru njihove tačnosti i o uočenim greškama podnosi zahtev za njihovu ispravku. Povodom podnetog zahteva preduzimaju se mere za proveru tačnosti podataka.

Da li je ovaj problem rešiv?

Strategija reforme javne uprave i strategija usavršavanja zaposlenih u javnoj upravi podrazumeva konstantno usavršavanje i optimizaciju procesa javne uprave, a od najveće važnosti za građane su upravo pribavljanje i obnavljanje dokumenata. Građani imaju pravo da budu uključeni u transparentnost funkcionisanja javne uprave i s obzirom na to da većinski deo populacije ima pristup internetu (po istraživanju iz 2020. godine 81% stanovništva)³, digitalizacija ovih procesa ne bi trebalo da predstavlja veći problem.

Na osnovu prve strategije možemo videti kako Srbija ima dužnost prema Evropskoj uniji ako želi da nastavi sa evropskim integracijama, a tu spada konstanta digitalizacija i usavršavanje, dok bi druga strategija služila kao dokaz da je moguće usavršiti i pripremiti zaposlene za ovu tranziciju. Količina novca, vremena i materijala koja se troši pri čekanju u redovima, jer radi obično po jedan službenik, mogla bi drastično da se smanji, a što bi uticalo ne samo na rad i efikasnost državne službe u kojoj se izdaju dokumenta već i na druga preduzeća (državna i privatna).

1. Koje su najveće prepreke?

Osnov da se velika većina usluga prebaci u digitalnu sferu jeste postojanje digitalnog identiteta i poverenja građana u isti. Srbija je skoro pokrenula kampanju registrovanja digitalnog identiteta, ali je naišla na očekivane prepreke. Građani su neobavešteni, nepoverljivi, ali i na kraju dana nemaju vremena da se posvete stvaranju istog osim ako nemaju nekakvu direktnu obavezu (ili korist). Stvaranje jednog sveobuhvatnog ličnog dokumenta bi rešilo ovaj problem, jer biste pri preuzimanju novog dokumenta (kad vam istekne stari, npr. lična karta, vozačka dozvola itd.) automatski dobili i svoj digitalni identitet.

Ovo bi omogućilo da svaki građanin u najdužem roku od pet godina (a ukoliko se oseti potreba i mogućnost, može se postaviti i kraći rok za zamenu) imati svoj digitalni identitet. Mere koje bi se preduzele da se stanovništvo informiše o ovoj proceduri bi zahtevale jednostavne obrazovne programe, jer bi princip bio isti za svaki dokument.

2. Potencijalni problemi

Srbija i dalje nije savršeno pokrivena IKT strukturom. Postoji nemali broj građana koji nisu u mogućnosti da svakodnevno koriste internet, te nisu tehnološki pismeni. Između ostalog, ovo je razlog zašto je ostavljen duži period za potpunu implementaciju ovog sistema, a verujemo da bi u prvom trenutku sistem prevashodno koristili mlađi i digitalno pismeni ljudi (mogla bi da se osnuje akcija besplatnog izdavanja dokumenata u prvih šest meseci rada) koji bi podigli efikasnost sistema. Koraci prebacivanja i tehnološki nepismenih ljudi na digitalno korišćenje usluga bi bio ostvaren kroz par ključnih ciljeva:

- Obrazovanje stanovništva o pogodnostima i načinu korišćenja usluga;
- Obezbeđenje stanica na kojima se omogućuje korišćenje usluga e-uprave.

³ <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/Pdf/G202016015.pdf>

Svesni smo da nema celo stanovništvo stabilan pristup internetu i kompjuteru. Mogla bi da se stvori jedinstvena platforma rasprostranjena na celoj teritoriji Republike Srbije, koja bi omogućavala korisnicima pristup i asistenciju pri korišćenju usluga. Idealno za ovo bi bilo iskorišćavanje kapaciteta JP Pošta Srbije, gde bi se u većini jedinica moglo obezbediti instaliranje računara isključivo za ovu upotrebu. Iako bi se ovim stvorio dodatni trošak za implementaciju platforme, verujemo da bi se više novca uštedelo kroz ukidanje velike većine šalterskih službi i logistike potrebne za njihovo funkcionisanje. Ovo bi, takođe, značilo i građanima u ruralnim sredinama, jer bi im usluge postale dostupnije nego ranije. Ne bi morali da idu u regionalne centre već bi im sve usluge bile dostupne u najbližoj pošti, što predstavlja značajnu uštedu vremena.

Dalje namere

1. Obrazovati stanovništvo putem jednostavnih marketinških akcija (najgledaniji kanali na televiziji, onlajn-platforme, plakati po poštama) o postojanju digitalnog identiteta i mogućnostima koje on pruža:

Da bi proces stvaranja digitalnog identiteta bio uspešan i isplativ potrebno je da što veći broj građana kreira svoj digitalni identitet u što kraćem periodu, te počne da koristi isti. Verujemo da bi agresivnom kampanjom kroz medije državna uprava ušla u koštac s problemima opisanim u tačkama 2.1. i 2.2.

2. Realokacija resursa u javnoj upravi s konstantnih obuka šalterskih radnika koje niko ne evaluira i prati na budžet za optimizaciju e-uprave:

Iako se polako usvaja model onlajn-učenja pri edukaciji zaposlenih u javnoj upravi i postoje podaci da se veliki broj zaposlenih pridružio LMS (Learning Management System) platformi i pohađao određeni broj obuka, ne postoji nigde podatak da su te obuke zapravo pomogle u poboljšanju rada samih službenika i javne uprave kao institucije. Ne postoje evaluacije nikakvog tipa, kao ni poređenje rada pre i posle pohađanja obuka. Čak iako postoje obuke koje se tiču poboljšanja sistema javne uprave, to ne menja činjenicu da javna uprava i dalje ne funkcioniše optimalno ni u kom slučaju, već da se gubi novac na ljudske resurse koji nisu dovoljno kvalifikovani za radnu poziciju na kojoj se nalaze, a što se može primetiti pri svakoj poseti neke javne institucije. Verujemo da bi ovaj novac bio korisniji u podizanju kapaciteta i bezbednosti e-uprave.

3. Kreirati tim koji bi utvrdio vremenski i organizacioni okvir stvaranja E-ID koji bi imao za cilj harmonizaciju delovanja nadležnih ministarstava i organa javne uprave (Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave, Ministarstvo unutrašnjih poslova, digitalna kancelarija za IT i e-upravu i dr.):

Ključna stvar jeste organizovati ceo ovaj proces i to: osnovati tim stručnjaka koji bi ovaj proces pratili, nadzirali i kojim bi upravljali. S obzirom na to da će morati nekoliko ministarstava da sarađuje, smatramo da je neophodno da tim sačinjava po dvoje ljudi iz svakog ministarstva, kao i jedna osoba koja bi preuzela ulogu projektnog menadžera i koja bi bila spona između svih članova tima.

ANTISEMITIZAM I POTRAGA ZA IDENTITETOM U DELU „UPOTREBA ČOVEKA” ALEKSANDRA TIŠME

Autorka: Dragana Čosović

Mentorka: doc. dr Mina Đurić

Sažetak: *Baveći se temom antisemitizma pokušavamo da proniknemo u uzrok rađanja čovekove mržnje i sagledamo posledice koje ona donosi. Zaključujemo da se antisemitizam može razviti kao posledica dva faktora: sopstvene nemoći i straha od drugosti. Ova tema je svakako nadnacionalna i veoma je važno iznova govoriti o njoj, kako bismo sprečili ponavljanje istorije. U ovom eseju našu pažnju ćemo usmeriti na mikroplan Tišminih junaka, kako bismo pronikli u makroplan čovekove patnje.*

Ključne reči: antisemitizam, identitet, Holokaust, strah, mržnja

Uvod

Tema književnosti Holokausta o kojoj ćemo govoriti u ovom eseju „pruža mogućnost uklapanja srpske književnosti u kontekst srednjoevropske i olakšava njihovo kompariranje i sinhronijsko i dijahronijsko povezivanje”. (Radulović, 2010, str. 110) Upoznavši se s književnim i životnim portretom Aleksandra Tišme, shvatamo značaj identiteta za obradu teme antisemitizma u njegovim delima. Komparativnim prikazivanjem portreta četiri odabrana junaka „Upotrebe čoveka” pokušaćemo da odgonetnemo poruku dela koje se bavi ovako važnim pitanjima.

Književni portret Aleksandra Tišme

Aleksandar Tišma rođen je 16. januara 1924. godine u Horgošu, a preminuo je 15. februara 2003. godine u Novom Sadu. Ovaj naizgled naivni pozitivistički biografizam na samom početku tumačenja Tišminog književnog stvaralaštva nije nešto bez čega bismo mogli da pristupimo proučavanju bilo kog Tišminog dela. Njegova biografija u velikoj meri određuje njega kao pisca. U svom „Dnevniku” Tišma na to eksplicitno skreće pažnju i saopštava da je njegovo polujevrejsko poreklo odredilo teme kojima će se baviti, dok su njegova „nevezanost za tle” i stalni osećaj nepripadanja odredili stil i emociju njegovog stvaralaštva. (Tišma, 2001) Period Drugog svetskog rata je obgrlio Tišmine formativne godine. Uz tu činjenicu i uz saznanje o jevrejskom poreklu njegove majke, sveprisutnu temu antisemitizma i traganja za identitetom u Tišminim delima možemo posmatrati i kao ličnu ispovest.¹

Pomenuti Tišmin stil Palavestra opisuje na sledeći način: „Osećanje teskobe glavna je odlika stila Aleksandra Tišme. Od svih današnjih srpskih prozaista, on je možda najmanje balkanski pisac. Njegov duhovni zavičaj je panonsko Podunavlje kroz koje prolaze sve neverice, krize i nespokojstva klonulog duha Srednje Evrope.” (Palavestra, 2005, str. 22) Tišma se od drugih balkanskih pisaca razlikuje po tome što je „manje ognjevit i patetičan, lišen patosa i ratničkog istorijskog besa”, njegovi junaci su apatično prepušteni svojoj sudbini. Glavne odlike njegovog stila su „sitno tkanje i setna ironija”. (Palavestra, 2005)

Imajući u vidu sve navedene odlike Tišminog stvaralaštva, shvatamo da se prilikom čitanja njegovih dela, pred nama stvara slika junaka koji ne predstavlja istorijsko stradanje jedne nacije, već neprestano, lično stradanje čoveka.

¹ Opširnije o ovome pročitati u: Aleksandar Tišma, „Dnevnik 1942–2001” Novi Sad: Akademska knjiga.

Određivanje pojma identiteta

Identitet je za Tišmu bio jedno od najvažnijih pitanja za čijim odgovorom traga i u svom stvaralaštvu i u svom duhovnom biću.

Osećanje identiteta se može iskazati u dve ravni – „osećanje sopstva kao nevidljivog subjekta” i „osećanje sveta kao objektivne stvarnosti”. (Šukalo, 2005, str. 64) Marsel Mosa je tvrdio da prekomerno jačanje etničkog identiteta, koji bi u ovoj podeli pripadao osećanju sveta, dovodi do ukidanja stvarnog identiteta pojedinca. (Šukalo, 2005, str. 64).

Baš taj fenomen se dešava u periodu Drugog svetskog rata i baš taj fenomen je stvorio uslove za razvoj antisemitizma. U trenutku kada jednom Nemcu postaje bitnije to što je nacista nego to što je čovek, vidimo primer potvrde Mosove teorije. Prekomerno jačanje etničkog identiteta je zaista dovelo do ukidanja stvarnog identiteta pojedinca i stvorilo plodno tlo za razvoj mržnje prema svemu što tom etničkom identitetu ne pripada. Ta mržnja je urušila osnovna moralna načela i stvorila iluziju prava na oduzimanje ljudskih života.

Zbog toga možemo reći da Tišma u svojim delima, koja se bave temom Holokausta, prikazuje ogoljenu smrt sopstva. Ogoljenu smrt ne jedne nacije već svakog pojedinca ponaosob.

Rađanje antisemitizma

Usredsredivši se na konkretno delo „Upotreba čoveka” rađanje antisemitizma možemo posmatrati iz perspektive komparativne analize likova Gerharda Kronera i Sepa Leparda.

1. Rađanje antisemitizma iz straha od sopstvene nemoći

Gerhard Kroner je u ovom Tišminom delu predstavljen kao sin, brat, sestra i komunista. O njegovoj ličnosti saznajemo kroz te uloge i kroz oslikan portret koji pisac, kao slikar četkicom na platno, prenosi na papir. „Gerhard Kroner beo, prćast, izbočena čela i jagodica, čvrstih uvučenih usana, malih ušiju, visokih isturenih prsiju i jakih nogu. U detinjstvu česta krvarenja nosa, laka sklonost astmi, ali snažan motorni trakt koji stvara utisak savršenog zdravlja.” (Tišma, 1997, str. 73) Gerhard je dete Jevrejina Roberta Kronera i Nemice Reze Kroner i on, za razliku od svoje sestre Vere, svoje heterogeno poreklo s lakoćom nosi i s lakoćom usvaja i tuđe osobenosti. Ono što bi moglo biti izuzetno značajno za odgonetanje Gerhardovog karaktera jeste njegov odnos s roditeljima. Već na samom početku uočavamo opsesivnu vezanost majke za sina. Reza, riđa žena lakog morala i nemačkog porekla, nakon rađanja sina, gubi jedino što je spajalo s mužem, neobuzdanu strast u njihovom ljubavnom odnosu. Netrpeljivost između supružnika, koja se rađa zajedno s njim, Gerhard nosi u sebi kao lični pečat koga nije ni svestan. Sin i otac predstavljaju dva antipoda. Ratnički i humanistički pristup životu. Mrzeći pasivnost svoga oca, Gerhard tu mržnju prenosi na čitav jevrejski nacion. „Što su Jevreji grublje bili progonjeni, što su teža ponižavanja doživljavali, to ih je Gerhard gorče i otvorenije prezirao.” (Tišma, 1997, str. 102) Gerhardov antisemitizam rađa se iz podsvesnog osećaja lične nemoći. Kako Koljević skreće pažnju „već sam naslov Upotreba čoveka naglašava da je čovek više beslovesni predmet nego kovač svoje sudbine”. (2001, str. 78) To dokazuje i Gerhardova besmislena nasilna smrt, uprkos neizmernom trudu da svoju nemoć nadjača svojim ratničkim principom.

2. Rađanje antisemitizma iz mržnje prema sopstvenoj nemoći

Sep Lepard „visok, tanak, žilav, plave kose kratko podšišane oko lobanje s priljubljenim malim ušima, u vojničkim pantalonama i čizmama i košulji” (Tišma, 1997, str. 75) u roman „Upotreba čoveka” ulazi kroz vrata kuće porodice Kroner, aprila 1941. On je rođeni brat Reze Kroner. Po poreklu „čistokrvni Nemač”, po opredeljenju nacista. „Rano je, kao i Reza, stupio u službu, kod mesnog trgovca Jevrejina.” (Tišma,

1997, str. 74) Kod Jevrejina Hajima je kao mladi kalfa bio podvrgnut šamarima i teškom radu. „Dospевši u elitne nemačke trupe iz tupe tame svog zaturenog sela, oduševljeno je prihvatio učenje koje ga je, kao nekada dodir mača vitezova, proizvelo u gospodara sveta po predodređenju, no baš zato što je to učenje smatrao savršenim, nije dozvolio da do njega prodre misao kako bi ono moglo škoditi nekome njemu bliskom.” (Tišma, 1997, str. 75–76) Sep Leopard dolazi u kuću najbliže rodbine, prema sestrićima oseća neku vrstu ljubavi koju ne ume da iskaže, prema tastu ne oseća nikakvu mržnju, bez obzira na to što je on Jevrein. Uprkos svemu tome, Sep izriče strašne reči na račun jevrejske „gamadi”. Naturalistički opisuje zlodela koja se nad njima vrše i koja je i sam vršio i to sve u razgovorima s najbližima, koji su takođe Jevreji. „Jevrein, to je za njega značilo nešto njemu slično tuđinsko u Jugoslaviji, ali i pokretljivije i snalažljivije od sopstvene svojte *zbog nevezanosti ni za koju zemlju*.² Služba kod Hajima, njegove pouke i batine, samo su potvrdile predstavu o zastrašujućoj nadmoći, a esesovačko učenje samo je dopunilo sliku mračnim, strogim bojama, ne izmenivši je u suštini. Bilo je to sad dvojstvo poštovanja i straha, zavisti i mržnje.” (Tišma, 1997, str. 76) Iz svega ovoga shvatamo da Sep ne oseća istinsku mržnju prema ljudima koji pripadaju jevrejskom nacionu. Da je njegova mržnja nacionalno obojena, on bi imao sveset o njoj dok o doktrinama svoga nacističkog učenja priča svojoj jevrejskoj rodbini. Sep Leopard je nesrećan čovek, koji se, isto kao i njegov sestrić, koji na njega čak i fizički liči, vodi ratničkim principom kroz život. Terminom ratnički princip mi ovde ne govorimo o antipacifizmu, već o pogledu na život koji zahteva borbu za sebe. Ono što Sep oseća jeste mržnja prema sopstvenoj nemoći da se ratničkom principom izbori za sreću i bolji život. On to ne razume i svoju mržnju oblači u odelo antisemitizma, koji zapravo ne oseća. Sep je mrzeo svoju potlačenost u odnosu na gazdu Hajima, Sep je mrzeo njegove batine i uvrede, Sep je mrzeo svoje siromaštvo oslikano u epizodi romana sa „zamotojkom” (Tišma, 1997, str. 183–184) i sramotu koju zbog njega oseća, ali Sep nije mrzeo Jevreje, samo što to, nažalost, nije shvatao.

Fräulein i Feldhure ili pitanje nametnutog identiteta

Usmerivši našu pažnju na spoljne odlike romana i pitanje oblika pripovedanja, dolazimo do zaključka da je roman gotovo u celosti ispričavan u trećem licu, iz perspektive sveznajućeg pripovedača. U romanu, međutim, postoje dve ispovesti napisane u prvom licu. Svojim isticanjem ukazuju na važnost i na činjenicu da mogu biti ključ za tumačenje čitavog romana. Te dve ispovesti sa sobom nose dve, mogli bismo s gorkim podsmehom reći, titule, a one se od ostatka romana izdvajaju na nivou zvučnosti, jer su obe formulisane na nemačkom jeziku.

Prva ispovest predstavlja dnevnički zapis Ane Drentvenšek – „Tamnoputa i visoka, koščata, isturenih jagodica, jasnih sivih očiju, oštro oivičenih širokih usana, krupnih, belih, pravilnih zuba, tanke i zdrave kože. Oslabljenost živaca usled nerazumnih napora, oslabljen otpor prema prehladama.” (Tišma, 1997, str. 73) Na koricama Aninog dnevnika stoji zlatnim slovima ispisano Poesies, kao svojevrsna ironija praznog života koji je unutar njega zabeležen. Ana je Nemica koja je, sanjajući o ružičastom Novom Sadu, dospela u blatnjavu provinciju u kojoj će večno ostati strankinja, koju svi znaju samo kao Fräulein – gospođicu. Kao strankinja se plašila drugosti i iz tog straha se rađala „izvesna protivjevrejska crta”. U njenom dnevniku pak stoje zabeležene reči profesora K. koji, govoreći o Jevrejima, izjavljuje: „Osudimo tek onda kada upoznamo suštinu. Prići svakome sa pobožnim poštovanjem, jer u svakom biću žive i plemenita osećanja, koja treba potražiti.” (Tišma, 1997, str. 240) Iz njenog dnevnika shvatamo da, paradoksalno, sve što je u životu htela jeste da izgubi svoju „titulu” i da postane nečija gospođa. Na stranicama njene životne ispovesti vidimo gomilu ispisanih muških imena i praznih ljubavnih afera. Zabeležila ih je i bile su joj važne, jer je čeznula za ljubavlju, ali za ljubav, po svemu sudeći, nije bila sposobna. Tako je do kraja svog kratkog života nametnutu titulu nosila kao usud. Pisanu ispovest na samrti je poverila Veri, kao da joj je s njom predala i kletvu nametnutog identiteta.

2 Istakla D. Ć.

Vera Kroner je, na neki način, glavni junak ovoga romana. Pozabavimo li se onomastikom, u lice će nam se glasno nasmejati Tišmina ironija. Vera, iako nosi takvo ime, u sebi ne nosi veru u ljudskost i mogućnost rađanja novog sutra, jer je s rođenjem nacizma ona potpuno iščezla.³ U romanu nailazimo na opis njenog tela: „Sedefasta belina Verine puti. Prorezi, malo kosi, očiju, koje su tamno, skoro ljubičasto plave. Crveni otvor usta, sa ružičastim, tankim i dugim, jezikom, ružičasti otvori nosnica, ušnih duplja. Dugi udovi, neodlučna ispupčenja. Male, lene i beličaste bradavice na grudima. Pljosnat trbuh, među butinama nisko uvučen Venerin breg. Riđe, svilaste obrasline. Spor protok krvi, sa sklonošću glavoboljama, zapaljenju krajnika. Česte groznice na usni, sporo zarastanje rana, obilno znojenje pri uzbuđenjima... Kolerična sklonost krajnostima, svađi, ljubavi, zavisti, gvozdeno zdravlje.” (Tišma, 1997, str. 72) Tišma ne želi svojim delom da pruži utehu, već želi da ogoli istinu. (Perunović, 2018) To vidimo i na osnovu Verine sudbine. Činjenica da je ostala živa nakon Holokausta i stravičnih seksualnih zlostavljanja u *kući radosti*, u kojoj se nalazila sve do oslobođenja logora, ne znači da ona svoj život zaista može da nastavi. Verina usmena ispovest o monstruoznim zločinima koje su nad njima počinili, staje svega u jedno poglavlje, ali i tako kratka ispovest u sebi nosi težinu svakog ogromnog pojedinačnog bola. Nakon vađenja materice i neiscrpnih seksualnih zlostavljanja, u kojima je, čak, morala da se trudi da svojim dželatima priredi ogromno zadovoljstvo da bi ostala živa, vraća se u Novi Sad i od nje se očekuje da nastavi „normalan život”. Vera na sebi sada nosi doslovno utisnut žig svog nametnutog identiteta – Feldhure (bludnica), iako to zaista ne želi, ona nastavlja da koegzistira s njim, jer je za nju to sada jedina stvarnost. Tišma nas lišava patosa, lišava nas ponovnog rođenja, nakon upoznavanja sa zlom koje je u stanju da poćini sâm čovek. Vera je sinonim za žrtvu, ali u romanu se za nju ne pokazuje empatija. Njen identitet nije ono što ona jeste, ali je nametnut od strane drugog čoveka. „Tišmini junaci nisu bolji od nas i ne stradaju zbog tragićne greške ili volje bogova. Oni su isti kao i mi, te su zato lišeni patosa. Pročišćenje koje nam donose prizori njihovog stradanja ne lišavaju nas straha i teskobe: sutra ćemo biti ili u poziciji dželata ili u poziciji žrtve, osim ako se deo kulturne matrice koju nosimo iz korena ne promeni.” (Raićević, 2007, str. 229).

Vera, isto kao Ana više nije bila sposobna za ljubav. U jednom delu romana se postavlja pitanje: „Šta bi Gospođica, u dnevniku ili putem drugog sredstva samoiskazivanja, rekla ako bi umesto sebi nametnutih lišavanja bila od drugih, od društva, od neke sile sprećena da doćivi ljubav, ili ako bi, naprotiv, bila prinuđena na ljubav koju neće, kao što je bila prinuđena ona, Vera?” (Tišma, 1997, str. 270) Vera je zaključila da su to samo „dve različite vrste nesreće koje se ne mogu porediti”. Time je sebi i Ani dodelila pravi identitet čoveka koji nije sposoban za ljubav, ali za njom vapi i ona mu je neizmerno potrebna. Takvi su svi junaci ovog Tišminog dela i izuzetno je pogrešna feministićka kritika koja ženske likove vidi kao žrtve muških likova romana (Gordić Petrović, 2005).

3 Tišmino ironijsko poigravanje imenicom vera (u ovom slučaju apstraktnom imenicom) možemo uočiti i u naslovu njegovog romana Vera i zavera.

Kompozicija romana kao metafora stradalnika

Roman „Upotreba čoveka” ima neku vrstu ciklične strukture, jer počinje i završava se pričom o dnevniku Ane Drentvenšek. U okviru te zaokruženosti na hronološkom i fabularnom planu vlada opšta ispremetanost i isprepletanost. Vidimo smrti junaka, pa tek onda njihove polaske na stradalna mesta sudbine, vidimo različite perspektive istih događaja, vidimo početke nekih životnih priča koje se ulivaju u druge i kasnije zajedno teku kao reka, bez pravog početka i bez stvarnog kraja. Te isprepletane sudbine, ne samo junaka o kojima smo govorili već svih junaka romana, različitih uzrasta, verskih opredeljenja, ideoloških stavova, pokazuju nam da je, kad se sve to ogoli, čovek na kraju samo čovek.

Kompoziciju zaokruženog haosa možemo posmatrati kao metaforu tog čoveka stradalnika. Još više gorčine donosi saznanje da je ono što zaokružuje u celinu, ispovest jednog praznog života.

Zaključak

Analizom Tišminog romana „Upotreba čoveka”, govoreći o antisemitizmu, pronikli smo u osnove rađanja mržnje u čoveku. Mržnja se javlja iz različitih oblika straha. Na primerima koje smo analizirali videli smo da to može biti strah od lične nemoći kao kod Gerharda i Sepa Leparda ili strah od drugosti koji se kod Ane Drentvenšek naslućuje, još pre početka rata. Ne smemo više dozvoliti da se ponovi istorija koja daje svedočanstvo čovekovog zla. Mržnja se pobeđuje tako što čovek upoznaje lične strahove i na taj način ih prevazilazi. Opisi ljudi, koje Tišma daje i koje smo naveli uz svakog pojedinačnog junaka o kome je bilo reči, zvuče kao iskazi forenzičara. Tišma je s razlogom uzeo ulogu forenzičara života, jer jedini mogući identitet koji se sa antisemitizmom rađa je identitet stradalnika, pa bio taj čovek žrtva ili dželat.

Teme iz oblasti književnosti Holokausta, o kojima smo govorili u ovom radu, otvaraju mogućnost daljih istaživanja u pravcu njihovog komparativnog proučavanja s drugim delima autora iz istog korpusa.

Literatura

Gordić Petković, V. (2005) Ženski likovi u Tišminoj prozi, u: Delić, J.; Koljević, S. i Negrišorac, I. Povratak miru Aleksandra Tišme, Novi Sad: Matica srpska.

Koljević, S. (2005) Slika jevrejski sudbina u Tišminom romanu 'Upotreba čoveka', u: Delić, J.; Koljević, S. i Negrišorac, I. Povratak miru Aleksandra Tišme, Novi Sad: Matica srpska.

Koljević, S. (2001) Da li je čovek ono što mu se dešava, Polja br. 416, str. 78–80.

Palavestra, P. (2005) Jevrejska tema Aleksandra Tišme, u: Delić, J.; Koljević, S. i Negrišorac, I. Povratak miru Aleksandra Tišme, Novi Sad: Matica srpska.

Perunović, S. R. (2018) Egzistencijalna strepnja Aleksandra Tišme, u: Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, Novi Sad: Matica srpska, str. 145–152.

Radulović, O. (2010) Progoni Jevreja u stvaralaštvu Danila Kiša, Aleksandra Tišme i Davida Albaharija, u: Književnost i jezik LVII/1–2, str. 109–126.

Raičević, G. (2007) Pisac neizdržive stvarnosti (o Zborniku Povratak miru Aleksandra Tišme, Matica srpska, SANU, Novi Sad 2005), Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, 55/1, 2006, str. 226–229.

Šukalo, M. (2005) Narativna ustrojstva identiteta u djelu Aleksandra Tišme, u: Delić, J.; S. Koljević, S. i Negrišorac, I. Povratak miru Aleksandra Tišme, Novi Sad: Matica srpska.

Tišma, A. (1997) Upotreba čoveka, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Tišma, A. (2001) Dnevnik 1942–2001, Novi Sad: Akademska knjiga.

Abstract: *Through dealing with the topic of anti-Semitism, we are trying to penetrate into the cause of the birth of human hatred and see the consequences it brings. This topic is certainly supranational and it is very important to talk about it again, in order to prevent the repetition of history. In this essay, we will focus our attention on the micro plan of Tishma's heroes, in order to get into the macro plan of human suffering.*

Key words: *Anti-Semitism, Identity, Holocaust, Fear, Hatred.*

FUNDRAISING KAMPANJA ZA OBRAZOVNI PROGRAM STUDIJA BUDUĆNOSTI

Autori: Filip Branović, Mihajlo Pavlović i Miloš Veljašević

Mentorka: Jelena Šapić

Studija slučaja

Sažetak: U ovoj studiji slučaja dat je predlog za fundraising kampanju za obrazovni program Studija budućnosti, dvosemestralnog programa neformalnog obrazovanja, kroz dva rešenja BOŠ Square, onlajn-platforme za povezivanjeumnista i poslodavaca sa BOŠ-om kao posrednikom i Učionica 4.1, predlog restrukturiranja modula Učionica 4.0 kroz saradnju s kompanijama koje ulažu u poboljšanje obrazovanja i slične aktivnosti namenjene mladima. Kroz analizu programa za neformalno obrazovanje namenjene studentima, samih mogućnosti i ograničenja BOŠ-a, potreba aktera iz privatnog sektora i izvodljivosti različitih strategija ostvarivanja dodatnih izvora novca za BOŠ, došli smo do dve strategije preko kojih BOŠ može ostvariti novi izvor finansiranja za program Studija budućnosti i unapredi sâm program, ali i sveobuhvatno poboljšanje Studija budućnosti kroz veću vidljivost na društvenim mrežama i povećanje vrednosti koje program pruža potencijalnim studentima zbog veće povezanosti s privredom i obogaćivanja programa predavačima iz privrede, koji svojom ekspertizom poboljšavaju kvalitet programa.

U ovom dokumentu su predloženi detalji strategije i njene implementacije.

1. Pregled problema

1.1. Šta je BOŠ?

Beogradska otvorena škola (BOŠ) je obrazovna, neprofitna organizacija građanskog društva koja kroz svoje aktivnosti stvara bolje društvo, utemeljeno na slobodi, znanju i inovacijama. Već 28 godina, Beogradska otvorena škola realizuje multidisciplinarni jednogodišnji program neformalnog obrazovanja, namenjen studentima završnih godina osnovnih studija i studentima master studija svih fakulteta beogradskih univerziteta. Ovaj program danas nosi naziv Studije budućnosti (SB) i ima cilj da odabrane studente upozna s glavnim globalnim trendovima i izazovima pred kojima se nalazi savremeni svet. Kroz obrazovni program Beogradske otvorene škole prošlo je više od 1.300 pojedinaca, koji danas čine veliku alumni zajednicu. Ovakav socijalni kapital je redak primer povezanosti i umreženosti ljudi okupljenih oko zajedničkih vrednosti i ideja. Pored toga što predstavlja socijalni kapital, alumni zajednica predstavlja i važan vid ekonomskog kapitala, s obzirom na činjenicu da donacijeumnista predstavljaju jedan od vidova finansiranja Studija budućnosti.

1.2. Šta su Studije budućnosti?

Program Studije budućnosti se konstantno unapređuje i usklađuje s potrebama korisnika i modernim tendencijama u obrazovanju. Realizuje se tokom dva semestra, a organizovan je po nastavnim jedinicama – modulima. Moduli u okviru programa Studija budućnosti su: Budućnost države i društva, Veštine za budućnost, Pogledi ka Evropi i Učionica 4.0. Modul Veštine za budućnost, kao i modul Budućnost države i društva se održavaju u prvom semestru programa Studija budućnosti.

U okviru modula Budućnost države i društva studenti na predavanjima o: održivom razvoju, klimatskim promenama, međunarodnim odnosima, društvu i društvenom aktivizmu imaju priliku da formiraju svoje kritičko mišljenje. Predavači na ovom modulu su uglavnom profesori s različitih fakulteta

društveno-humanističkih nauka, kao i zaposleni na različitim institutima, koji pored teorijskog znanja i sadržaja, studentima predočavaju praktične probleme i solucije za iste.

Na modulu Veštine za budućnost studenti razvijaju meke veštine, kroz predavanja o veštinama javnog nastupa, socijalne i emocionalne inteligencije, upravljanja karijerom i finansijama i onlajn-komunikaciji. Kroz predavanja na ovom modulu studentima se povećava konkurentnost na tržištu rada, što će im pomoći za program prakse i prilikom prvog zaposlenja.

Predavači na ovom modulu su zaposleni u HR-u, lobisti, ljudi koji drže kurseve poslovnog intervjua i javnog nastupa, čime daju veliku vrednost studentima kroz ova predavanja. Predavanja i predavači na ovom modulu su na zavidnom nivou, tako da promene ovog modula nisu neophodne.

U okviru modula Učionica 4.0 studenti slušaju predavanja na kojima imaju priliku da se informišu o posledicama tehnološke revolucije kako na pojedinca, tako i na društvo u celini. Predavanja o kompleksnom odnosu tehnologije i društva omogućavaju studentima spoznaju i pripremaju ih za izazove koje ova revolucija nesporno donosi i koji će se odraziti kako na njihov lični tako i na profesionalni plan. Ovo je bilo naročito važno kod studenata tekuće generacije, a zbog posledica izazvanih koronavirusom, koje su se odrazile na održavanja nastave kako na Studijama budućnosti tako i na fakultetima generalno, a ujedno i na funkcionisanje dnevnog života uopšte.

Jedan od glavnih zadataka modula Učionice 4.0 je da nauči ljude da funkcionišu u svetu gde tehnologija dobija sve veći uticaj, ali u isto vreme tako da se ista koristi na zdrav i održiv način. Propust modula Učionica 4.0 se ogleda u tome što predavanjima nije obuhvaćen odnos koji je nesporno usko povezan i međusobno isprepletan, a to je odnos privrede i tehnologije. Predavači na ovom modulu su profesori prirodnih fakulteta, zaposleni u različitim institutima vezanim za tehničke i prirodne nauke, pravnici, umetnici, ali su predavači iz oblasti privrede zapostavljeni. Rešenje ovog nedostatka modula Učionice 4.0 ćemo kasnije izložiti u ovom dokumentu. Kroz predavanja na modulu Pogledi ka Evropi studenti razvijaju kritičko mišljenje i stiču znanja o postojećim projekcijama razvoja Evrope, praktično-političkih procesa u Evropi i shvatanja o politici Srbije na njenom putu ka evropskoj integraciji, kao i znanja o istorijskom konceptu Evropske unije i bezbednosnim politikama i problemu suvereniteta daljem političkom ujedinjenju, s obzirom na to da Evropska unija predstavlja nadnacionalnu zajednicu država. Predavači na ovom modulu su stručnjaci za evropske integracije i odnose različitih država sa Evropskom unijom, što ovom modulu daje veliki značaj. Nedostatak ovog modula se ogleda u tome što se na predavanjima često govori o preopširnim temama, kao što je istorijski razvoj Evropske zajednice i položaj Srbije na putu ka evro-integracijama, a oni se mogu poboljšati obrađivanjem tema koje se tiču privrednog i tehnološkog razvoja Evropske unije i njenih država članica, čime će ostvariti jaču vezu sa ostalim modulima na programu Studija budućnosti.

Pored predavanja postoje i druge programske celine, poput programa stažiranja, Alumni2Students mentorskog programa, pisanja završnog projekta i mnogobrojnih slobodnih aktivnosti. Program stažiranja u okviru Studija budućnosti postoji prethodnih deset godina, a njegov cilj je da studente pripremi za tržište rada i da istraže različite sfere svog poslovnog interesovanja prilikom stažiranja u različitim kompanijama, institucijama i organizacijama. Program traje minimum 80 radnih sati, a maksimum tri meseca, a tokom programa student može obaviti više različitih praksi. Alumni2Students (A2S) je mentorski program čiji je cilj da studenti dobiju priliku da se posavetuju sa iskusnijim alumnistima u vezi sa ličnim, akademskim i profesionalnim dilemama, koje nesporno postoje u ovom periodu života svakog studenta. Ujedno, mentor dobija priliku da od svog mentija sazna o trendovima novih generacija.

A2S program je program neformalnog mentorstva, koji se realizuje u periodu od osam meseci i sastoji se od minimum osam jednočasovnih sesija, sa idejom da mentorski parovi ostvare odnos saradnje koji će trajati i nakon formalnog isteka programa. Slobodne aktivnosti zavise od preferencija studenata tekuće generacije i mogu se realizovati u formi filmskih ili književnih večeri, psiholoških radionica, humanitarnih, ali i sportskih aktivnosti.

1.3. Izazovi finansiranja programa neformalnog obrazovanja

Na osnovu razgovora sa članovima SB tima i pregledanja različitih konkursa¹, došli smo do zaključka da se zainteresovanost za finansiranje programa neformalnog obrazovanja od strane civilnog sektora smanjila i da su se promenili kriterijumi za odabir primalaca donacije u odnosu na devedeste godine, kada su programi poput Studija budućnosti bili glavni kandidati za grantove. Nailazimo na raskorak cilja i prioriteta u sferi finansiranja gorenavedenih programa. Naime, civilni sektor danas svoja sredstva donira programima koji su intenzivniji i kraće traju, programima koji se bave rešavanjem usko definisanih problema i programima koji pomažu ugroženim grupama. Navedene programe ćemo kasnije analizirati u odeljku 3.1.

Kako bi prevazišao ove prepreke, BOŠ se finansira kako kroz donacije alumnista, participacije studenata tekuće generacije, tako i kroz treninge, obuke i edukacije koje organizuju, kao i projektima u kojima je BOŠ partner. Međutim, postavlja se pitanje problema održivosti ovih vidova finansiranja na duži rok, naročito zbog posledica krize izazvane pandemijom koronavirusa koje su se odrazile na svetsku ekonomiju i finansije, pa samim tim i na finansiranje Beogradske otvorene škole i programa Studije budućnosti.

Uzimajući u obzir danas sve više rastući trend da kompanije i organizacije ulažu u obrazovanje i obrazovne institucije (3.2. Analiza potreba privatnog sektora), kao i potrebu kompanija i organizacija za novom i stručnijom radnom snagom, uz tendenciju veće društvene odgovornosti i vraćanja društvu, u ovoj studiji slučaja ćemo izložiti potencijalna rešenja problema finansiranja Studija budućnosti, odnosno predložićemo nove vidove finansiranja.

2. Analiza

Kako bismo pronašli rešenje za fundraising kampanju, analizirali smo različite grupe aktera koji su interesantni za bolje razumevanje prostora neformalnog obrazovanja u Srbiji, programe, kompanije i perspektivu BOŠ-a da se u takvom prostoru izbori za najbolju poziciju za stvaranje dodatnih izvora finansiranja.

2.1. Analiza programa neformalnog obrazovanja u Srbiji

Za potrebe ove studije slučaja analizirali smo programe neformalnog obrazovanja u Srbiji koji su najpopularniji kod studenata.

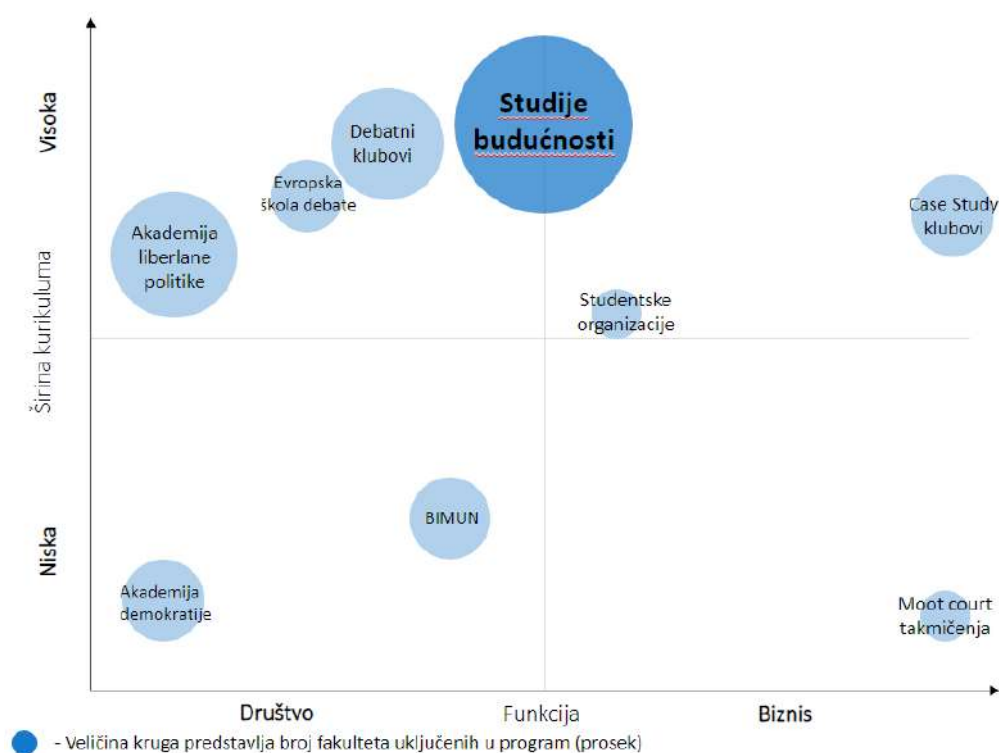
Posmatrali smo ih kroz tri faktora:

- Širina kurikuluma – posmatrali smo koliko je raznovrstan kurikulum ovih programa, koliko različitih tema obrađuje.
- Usmerenost na društvo ili poslovni svet – posmatrali smo da li je program usmeren ka obrađivanju tema koje se bave problemima i pitanjima vezanim za poslovni svet ili društveni aktivizam.
- Broj različitih fakultet sa kojih su polaznici ovih programa.

Analizirali smo kurikulume i aktivnosti koje smo pronašli na veb-sajtovima popularnih programa, razgovarali smo s polaznicima ovih programa i na osnovu toga pronašli deset karakterističnih predstavnika koji su najbolji predstavnici trenutne ponude programa neformalnog obrazovanja u Srbiji.

Pored gorenavedenih glavnih faktora, nakon odabira predstavnika, u daljoj analizi uzeli smo u obzir koliko dugo programi postoje, koje su im misije, kakvu dodatnu vrednost nude polaznicima, iz kojih izvora i koju dodatnu vrednost dobijaju sponzori kroz sponzorisanje ovih programa. Tabela koja ovo oslikava se nalazi u prilogu uz dokument.

Koristeći iste kriterijume analizirali smo program Studija budućnosti, kroz informacije koje smo dobili od SB tima. Primetili smo da SB ima najdiverzifikovaniji kurikulum i najraznovrsniji profil studenata koji pohađaju ovaj program. Takođe, ono što razdvaja SB od konkurencije su najduža tradicija postojanja, osigurana praksa za studente i razvijena alumni mreža kao dodatna vrednost za studente.

Slika 1. Analiza konkurencije

Slika 2. Analiza diverzifikovanosti programa

2.2. Analiza potreba privatnog sektora

Kada smo analizirali potrebe kompanija uradili smo to na dva načina, analizirali smo strategije društveno odgovornog poslovanja² i društveno odgovorne aktivnosti kompanija koje posluju u Srbiji i posmatrajući probleme s kojim se kompanije danas sreću.

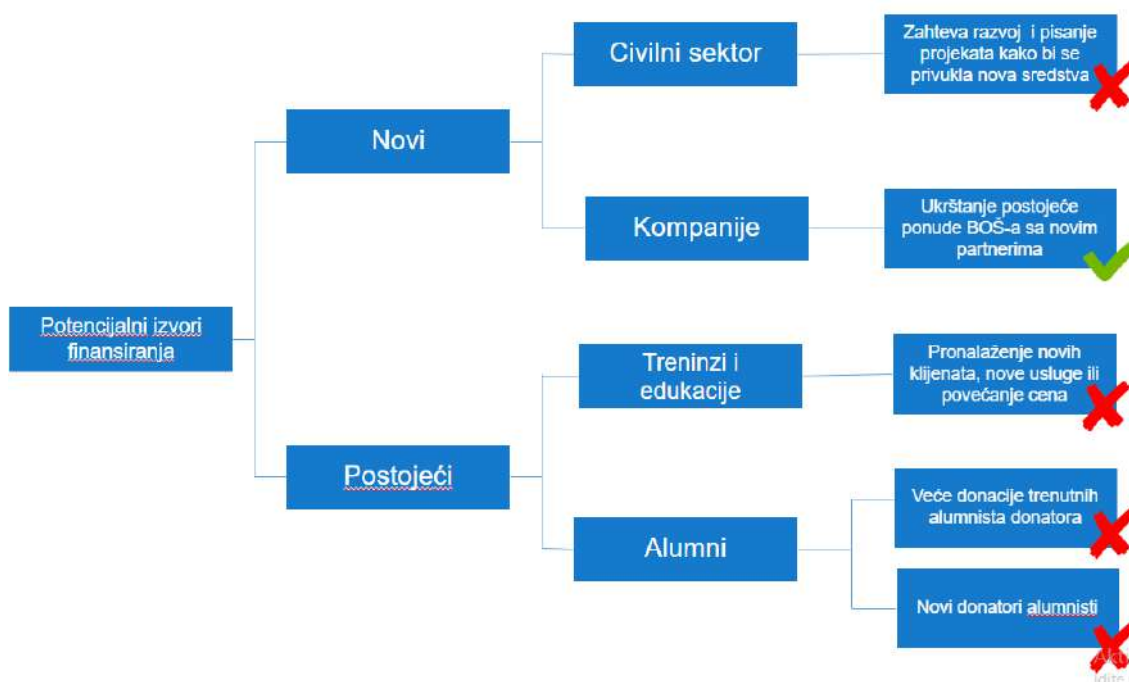
Kroz analizu strategija održivog razvoja i društveno odgovornog poslovanja kompanija primetili smo da veliki broj njih brendiraju sebe kao kompanije koje ulažu u mlade i izdvajaju sredstva za različite vrste edukacije mladih, konferencije, takmičenja, edukativne programe, i da je broj kompanija koje to rade u porastu.

Menadžeri kompanija koji su aktivni na ovom polju su većinom članice Srpske asocijacije menadžera (SAM) koja se i sama bavi temama koje se obrađuju na BOŠ-u u vezi s novim tehnologijama i njihovim uticajem na društvo i pojedinca.

Druga velika zajednica gde su okupljene kompanije za koje smo primetili da pomažu poboljšanje obrazovanja je Inicijativa „Digitalna Srbija” (DS), čiji cilj kao grupe je podizanje digitalne pismenosti i boljeg razumevanja odnosa tehnologije i čoveka, pa se ove dve organizacije nameću kao logični partneri.

Kroz analizu članaka^{3,4} različitih eksperata (direktora kompanija, direktora odeljenja za ljudske resurse itd.) i izveštaje⁵ konsultantskih firmi, zaključili smo da je jedan od vodećih izazova firmi za koje BOŠ može da ponudi rešenje jeste pronalaženje mladih talenata. Vrednost koju sam program SB daje studentima (meke veštine kroz modul veština za budućnost, radno iskustvo kroz praksu), garantovanog kvaliteta studenata koji su prošli kroz proces selekcije, koji podrazumeva testiranje engleskog, opšte kulture, psihološko testiranje, intervju s petočlanom komisijom i raznovrsnosti profila studenata SB, BOŠ je dobar partner za pronalazak talenata. Kompanije već izdvajaju novac za pronalaženje novih zaposlenih. Standardni petnaestodnevni oglas na Infostudu košta sto deset evra⁶, bez bilo kakvog specifičnog targetovanja ciljne grupe, a kompanije imaju po nekoliko oglasa duži period na više platformi, ali nisu zadovoljni učinkom digitalnih oglasa⁷.

2.3. Potencijalni izvori dodatnog finansiranja Studija budućnosti

Slika 3. Analiza načina finansiranja

Kada smo analizirali vidove dodatnih izvora finansiranja SB, podelili smo ih na dva pristupa: uvećanje postojećih ili stvaranje novih izvora. Kada smo posmatrali postojeće izvore, uočili smo dve celine koje se mogu unaprediti, to su donacije alumnista i prihodi od edukacija i treninga koje se već sprovode.

Alumni donacije se mogu povećati tako što će se povećati broj alumnista koji doniraju ili kroz veće donacije trenutnih alumnista donatora. Ovaj pristup smo odbacili iz tri razloga: COVID-19 kriza je uticala na budžete svih ljudi, teško je naći metode koje će pouzdano i dugoročno motivisati ljude da doniraju ili povećaju svoje donacije, pa je time ovaj vid finansiranja nepouzdan i teško ostvariv.

Povećanje prihoda od edukacija i treninga koje BOŠ već sprovodi bi podrazumevalo da se povećaju cene postojećim klijentima, steknu novi klijenti ili prošire usluge koje BOŠ nudi. Povećanje cena postojećim klijentima povlači sa sobom rizik odbijanja postojećih klijenata. Sticanje novih klijenata kao strategija ne garantuje uspeh zbog nepredvidivosti tržišta, a podrazumeva proširivanje kapaciteta BOŠ-a da pruža ove usluge kroz povećanje ljudskih resursa koji bi bili potrebni za povećani obim posla i osmišljavanje novih treninga i edukacija. Takav poduhvat zahteva izdvajanje značajnih resursa i vremena koji su van domena ove studije slučaja.

Nove načine finansiranja smo podelili na dve vrste, projektno finansiranje od strane civilnog sektora i saradnju s kompanijama. Projektno finansiranje bi podrazumevalo razvoj i pisanje projekata koje bi privukli donatore, ali smo kroz postavku izazova SB-a zaključili da SB ne ispunjava kriterijume koji su trenutno aktuelni za dobijanje finansija (ugroženost polaznika, dugačko trajanje programa, nije usko specijalizovan i sl.) i da je ovaj vid dodatnog finansiranja neodrživ jer nema sigurnu dugoročnu perspektivu, zbog jednokratnog načina dodele sredstava.

Finansiranje kroz saradnju s kompanijama bi podrazumevalo pružanje dodatnih usluga kompanijama, a kroz analizu potreba kompanija utvrdili smo da to mogu biti dve stvari: pronalaženje talenata i pomaganje pri ostvarenju ciljeva društveno odgovornog poslovanja. BOŠ ima kapacitet za obe ove stvari kroz svoju alumni mrežu i saradnju na modulu Učionica 4.0.

2.4. SWOT analiza BOŠ-a

S Strengths	• 28 godina postojanja • 1300 članova alumni mreže • Raznovrsnost polaznika programa • Multidisciplinarnost studija • Program pogodan za CSR aktivnosti
W Weaknesses	• Nepostojanje odvojene stranice SB (web, soc. media) • Teško snalaženje na sajtu • Nemogućnost uvida u to ko su predavači • Preveliki akcenat na alumni mreži
O Opportunities	• Uvećani budžeti kompanija za CSR • Porast zainteresovanosti studenata za vannastavne aktivnosti • Potenciranje multidisciplinarnosti u društvu
T Threats	• Nedovoljna vidljivost ka studentima • Percipiran kao „program za studente FPN-a“ • Skuplji u odnosu na većinu sličnih programa

Slika 4. SWOT analiza

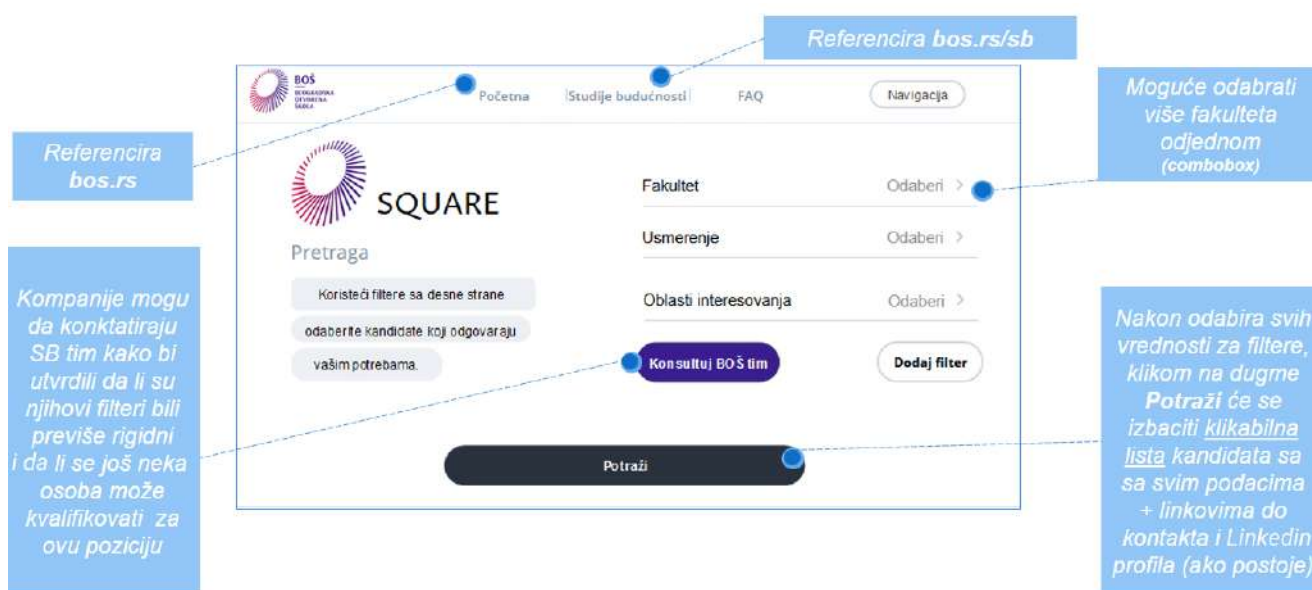
3. Rešenje

3.1. BOŠ Square

Rešenje koje mi predlažemo kako bi omogućili BOŠ-u da ostvari novu saradnju s firmama je izrada platforme BOŠ Square.

BOŠ Square je digitalna platforma koja na intuitivan način omogućava kompanijama laku pretragu SB alumnista i kontaktiranje za potrebe regrutovanja talenta. Platformu bi razvijao sam BOŠ.

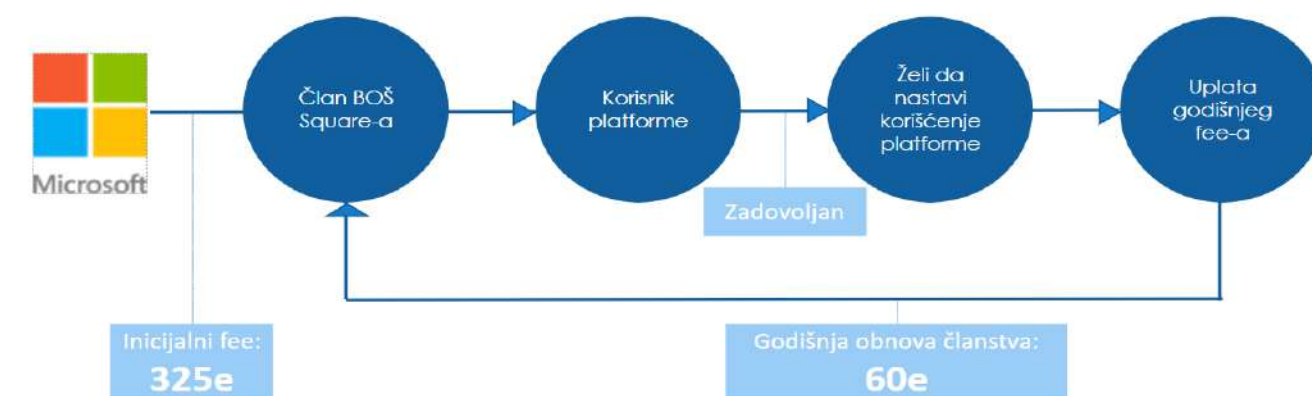
Platforma bi spojila bivše studente SB-a s kompanijama koje bi, kroz plaćanje nadoknade BOŠ-u, dobili mogućnost da kroz Square pretražuju CV-jeve ranijih generacija studenata, pomoću različitih filtera koji će biti odabrani daljom analizom potreba kompanija i kvaliteta studenata, i da kontaktiraju sa SB timom radi pronalaska najboljih kandidata za pozicije koje firme pokušavaju da popune.

Slika 5. Mockup platforme

3.1.1. BOŠ Square iz ugla kompanije

Korišćenje platforme iz ugla kompanije je predstavljeno na grafikonu ispod.

Legenda

Aktivirajte Windows

Slika 6. Grafički prikaz korisničkog iskustva (customer journey)

Inicijalnu cenu i godišnju članarinu smo odredili na sledeći način:

inicijalna cena	prosečna vrednost studenta	mreža studenata
Prethodne tri generacije x prosečan broj studenata po generaciji x prosečna vrednost studenta x procenat konverzije	Cena SB x vrednost prakse x mreža studenta	Prosečan broj poznanika x prosečna vrednost informacije pri jednom viđanju (cena jedne kafe)
$3 \times 20 \times 540 \times 1\% = 325e$		
Godišnja članarina		
Nova generacija x tržišni fit x prosečna vrednost studenta x procenat konverzije x konzervativna procena		
$20 \times 15\% \times 300 \times 1\% \times 66\% = 60$		

Tabela 1. Određivanje cene

Kompanije bi tokom godine mogle da koriste platformu proizvoljan broj puta i pretražuju bazu u zavisnosti od svojih potreba.

Kompanije koje bismo targetirali da postanu korisnici Square platforme su kompanije za koje smo u analizi potreba privatnog sektora utvrdili da ulažu sredstva u akviziciju talenata, sponzorišu sajmove praksi i zapošljavanja usmerene ka studentima i imaju razvijene programe praksi. Na osnovu njihovih dosadašnjih aktivnosti pretpostavljamo da oni aktivno ulažu u sticanje kvalitetnog mladog kadra, tako da bi im ulaganje u ovakvu platformu bio prirodan nastavak aktivnosti, pogotovo jer je cena mala u odnosu na klasične načine digitalnog oglašavanja poslova, kao što smo pokazali cenom za petnaestodnevni oglas na Infostudu. Još jedan motiv za firme jeste da kroz ovu platformu otvaraju kanal ka potencijalnim talentima kojima inače ne bi imali pristup, jer se sami talenti ne bi javili na firmin konkurs, pošto iz subjektivnih razloga doživljavaju da oglas nije za njih, nisu sigurni u svoje kvalitet ili ne vide takve ponude.

3.1.2. Potencijalni korisnici platforme

Potencijalne firme korisnike Square platforme smo podelili u tri grupe, one koji već imaju trening program za menadžere u Srbiji, kompanije koje imaju programe za mlade i ostale.

Tier 1

1. **British American Tobacco**
2. **Unilever**
3. Coca Cola Hellenic Bottling Company
4. L'Oreal
5. **Novo Nordisk**
6. Philip Morris International
7. Ahold Delhaize (Maxi)
8. **Microsoft**

Tier 2

1. **Telenor**
2. A1 Srbija
3. Telekom Srbija
4. **Japan Tobacco International**
5. Procter & Gamble
6. Nordeus
7. Nelt
8. **OTP Banka**
9. UniCredit banka
10. **PepsiCo**
11. **Mercator-S**
12. Ovation BBDO
13. Olaf & McAteer

Tier 3

Ostale kompanije

Slika 7. Podela ciljanih kompanija po kohortama

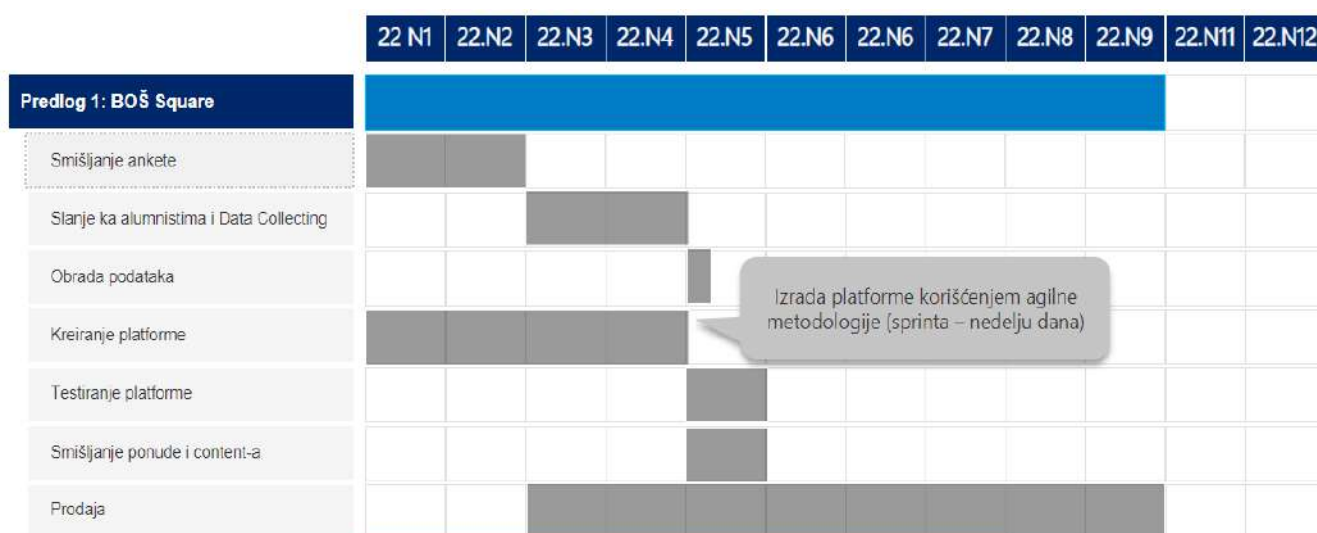
Boldovane kompanije u tabeli su one za koje verujemo da postoji velika šansa da postanu korisnici Squire platforme. Zbog toga što imaju programe obuke mladih menadžera koji nije dovoljno zastupljen i prepoznat kod studenata, a pokazuju želju da promene to kroz promociju programa u proteklom periodu ili već imaju neki vid saradnje sa BOŠ-om.

3.1.3. Implementacija

U implementaciji ovog rešenja koristili bi se već postojeći kapaciteti BOŠ-a:

SB tim koji bi smislio i obradio anketu za alumniste pomoću koje bi utvrdili koje bi bile početne kategorije po kojima bi se inicijalno filtrirale biografije na platformi. IT tim koji bi izradio samu platformu, pripremio podatke u formatu pogodnom za unos u bazu podataka koja će se pretraživati i ujedno i testirao platformu. BOŠ biz tim bi imao ulogu da osmisli marketing strategiju za platformu i kontaktira s potencijalnim korisnicima.

Ispod je dat gantogram na kome se može videti na koji način bi se po nedeljama implementirala strategija.

Slika 8. Vremenski okvir izvršenja

3.1.4. Cost benefit analiza

BOŠ Square	
BENEFIT	COST
– prihodi – veća atraktivnost kod studenata – veća atraktivnost kod kompanija za saradnju – veći portfolio usluga koje se nude partnerima – mogućnost nadogradnje BOŠ square-a i dodatnih prihoda	– troškovi rada BOŠ zaposlenih – oportunitetni trošak utrošenog vremena zaposlenih koji bi mogli da rade nešto drugo – troškovi održavanja Square platforme

Tabela 2. Cost Benefit analiza

3.2. Učionica 4.1

Drugo rešenje do kojeg smo došli za bolju saradnju BOŠ-a s privrednom je Učionica 4.1, koja predstavlja unapređenje modula SB Učionica 4.0 uz pomoć aktera iz privatnog sektora.

Rekonstrukcija modula bi funkcionisala kroz uključivanje predstavnika privrede, tj. Srpske asocijacije menadžera i Inicijative „Digitalna Srbija” u koreiranje kurikuluma Učionice 4.0 zajedno s programskim odborom SB-a.

BOŠ, DS i SAM bi formirali radnu grupu, a svaka strana dala bi po tri predstavnika, za stvaranje kurikuluma koji bi pratio namenu modula, BOŠ-ove vrednosti i trendove na srpskom i svetskom tržištu. Predavače na predložene teme bi SAM i DS davali bez nadoknade.

Partneri bi na osnovu ove saradnje donirale BOŠ-u 650 evra za održavanje programa na godišnjem nivou. Dok bi kroz ustupanje predavača partneri uštedeli 1.200 evra, ovde smo pretpostavili da u proseku naknada za jednog predavača iznosi 100 evra.

3.2.1. Zašto učionica 4.0

Kada smo posmatrali koji od modula je najpogodniji za saradnju, posmatrali smo koliko bi se uklapali u konceptualnu celinu iza modula i koliko dodatnu vrednost bi privrednici mogli da pruže modulu.

Veštine za budućnost bi mogle da dobiju dodatne uvide u tržište rada, razumevanja različitih odnosa u savremenom poslovnem svetu. Međutim, SB već imaju jake kapacitete za izvođenje ovog modula i postoji oportunitetni trošak da se kapaciteti partnera ne iskoriste za potrebe drugih modula, kojima su korisniji.

Budućnost države i društva, uz pomoć predavača partnera bi mogle da pruže direktan uvid u podsticaje i filozofiju privrednika. Uprkos ovome, nismo odabrali ovaj modul, jer je on fokusiran na sveobuhvatniju sliku o društvu, a našim partnerima fali ekspertiza za takav pristup predavanjima.

Pogledi ka Evropi bi mogli biti unapređeni kroz analizu evropske privrede. Ovo je, doduše, samo mali deo modula, a za ostale aspekte ovog modula nedostaje ekspertize privrednika, pa smo se odlučili za saradnju na nekom drugom modulu.

Preostaje nam modul Učionica 4.0, za koji smo već utvrdili, u analizi potreba privatnog sektora, da se preklapa sa aktivnostima kompanija koje su nam potencijalni saradnici. Modul Učionica 4.0 je

najpogodniji za kokreiranje s drugim i velikim entitetima iz privrede, bez narušavanja nepristrasnosti modula i integriteta samog programa.

3.2.2 Interesi partnera

Privatni sektor bi od ove saradnje dobio sledeće benefite:

- Mogućnost ispunjenja ciljeva društveno odgovornog poslovanja.
- Oblikovanje mišljenja mladih prema temama i trendovima, kako bi predložili svoju stranu priče, svoje uloge u društvu i stvorili veću podršku za svoju agendu.
- Pristup i upoznavanje mladih talenata, kako bi bolje razumeli u kom pravcu razmišljaju potencijalni budući zaposleni, mladi talentovani ljudi koje oni pokušavaju da pridobiju kao radnike.
- Stvaranje programa vraćanja zajednici.
- Prilika za brendiranje sebe kao društveno odgovorne kompanije i svojih zaposlenih kao eksperata koji dele znanje kroz isticanje ove saradnje na društvenim mrežama i drugim sredstvima brendiranja.

3.2.3. Implementacija

Pre kontaktiranja predstavnika ovih organizacija potrebno je da SB tim kreira detaljan predlog za partnere i plan izvođenja ove saradnje koji bi se predložio predstavnicima organizacija i partnerima. Nakon toga, potrebno je kontaktirati predstavnika SAM-a i DS-a, gde predložimo da se iskoristi činjenica što se nekoliko alumnista BOŠ-a nalazi na visokim pozicijama u ovim organizacijama i da im predstavimo prednosti i način funkcionisanja saradnje. Nakon toga bi se formirala 3+3+3 radna grupa koja bi osmislila kurikulum i nakon toga ostaje samo izvođenje modula Učionica 4.0.

Resursi koji su potrebni za implementaciju su interni, nematerijalni resursi BOŠ-a. Programski odbor bi pregovarao sa SAM-om i DS-om. SB tim bi imao ulogu da osmisli predlog uz pomoć programskog odbora i tokom trajanja programa da nastavi saradnju s predavačima i pomogne u pripremi predavanja.

Slika 9. Vremenski okvir za predlog 2

3.2.4. Alternativni partneri

U slučaju da DS odbije saradnju, treba se fokusirati samo na saradnju sa SAM-u, jer su veze BOŠ-a čvršće, BOŠ je član SAM-a i veći broj alumnista je aktivno u SAM-u.

Ako nas odbiju i SAM i DS, okrenuli bismo se planu C. Benefiti koje ova saradnja nudi nisu interesantni samo DS-u i SAM-u, već bi bilo koja kompanija imala korist barem od neke od ovih stavki, pa samim tim u slučaju da ne uspemo da pridobijemo partnere koje smo prepoznali kao najbolje, možemo se okrenuti drugim velikim firmama u Srbiji. Uz male izmene plana, da se napravi hibridni model u kome bi pola predavača bilo kao do sada, dok bi druga polovina došla od partnera. Kompanije za koje smo zaključili da bi mogle biti zainteresovane, na osnovu njihovih ranijih aktivnosti i strategija su:

Slika 10. Alternativne kompanije za predlog 2

3.2.5 Cost benefit analiza

Učionica 4.1	
BENEFIT	COST
– donacije – ušteda na naknadama predavača – studentima se daje bolji pregled tržišta na osnovu predavača – veća atraktivnost za studente – veći reach na društvenim mrežama preko društvenih mreža SAM-a i DS-a – mogućnost nadogradnje BOŠ Squer-a i dodatni prihodi	– troškovi rada BOŠ zaposlenih – oportunitetni trošak utrošenog vremena programskog odbora koji bi mogao da radi nešto drugo – smanjena autonomija BOŠ programskog odbora

Tabela 3. Cost benefit analiza za predlog 2

3.3. Finansije

Troškovi	Square		Učionica 4.1	<u>Pretpostavke</u> -2022 kreiranje Square platforme + održavanje 2023 samo cena održavanja
	2022	2023		
	1000e	300e	0e	
Prihodi	Square		Učionica 4.1	<u>Pretpostavke</u> -6 kompanija potpisuje I godine za Square -5 novih kompanija potpisuje II godine za Square + 6 obnavlja -Učionica 4.1 = godišnji fee (650e) + ušteđenih (1200e)
	2022	2023		
	1950e	1691e	1850e	

Slika 11. Prikaz finansija

Pošto postoje interni kapaciteti, smatramo opravdan profit naveden u tabeli iznad. U slučaju da BOŠ mora da dodatno plati svoje kadrove ili uključi spoljne saradnike postoje dodatni troškovi, koje smo predložili u tabeli ispod, profit će biti umanjen.

TIM	pozicija	sati rada	cena rada
SB TIM	menadžer	20	150
	asistent	10	50
IT TIM	web developer	80	500
BOŠ BIZ TIM	asistent	10	15

Prihodi nakon ovih troškova za 2022. su 3.085 evra.

3.4. Rizici i mitigacija

Prepoznali smo tri rizika koja postoje prilikom realizacije ovog plana:

- Nedovoljan odziv alumnista da popune anketu za Square
- Mitigacija: Jasno iskomunicirati o vrednostima odgovora alumnista kroz propratne mejlove. SAM i DS ne prihvataju zajedničku saradnju mitigacija: iskoristiti poznanstvo alumnista sa obe strane kako bi pronašli zajednički jezik, u najgorem slučaju prelazak na plan C.
- Nedovoljno kompanija iskazuje interesovanje za Square mitigacija: uložiti dodatne marketinške napore kako bi privukli kompanije.

4. Primeri iz sveta

4.1. Karijerni centar Univerziteta u Mičigenu

Karijerni centar Univerziteta u Mičigenu u okviru svojih aktivnosti ima tim i platformu koja služi da spoji firme i studente. Tim pomaže firmama da naprave najbolji spoj studenata i firmi, vršeći ulogu fasilitatora između privrede i alumnista. Pošto poznaju studente, oni firmama skreću pažnju na kandidate za koje veruju da su najbolji izbor, a verovatno bi ostali ispod radara, a studentima pomažu da pronađu najbolje prilike. Platforma omogućava poslodavcima da pronađu potencijalne zaposlene, pretraživanjem baze studenata i njihovih kvaliteta na brz i efikasan način.

4.2. Amcham

Amcham je neformalni obrazovni program koji Američka privredna komora u saradnji s lokalnim firmama organizuje u velikom broju zemalja sveta. Sličnog trajanja je kao i SB, postoje preklapanja u temama koje se obrađuju sa SB-om. Firme daju novčana sredstva, učestvuju u odabiru predavača i tema koje se obrađuju, obezbeđuju prakse za polaznike i pokušavaju da ih regrutuju kao zaposlene. Činjenica da postoji dugo u različitim zemljama govori nam da postoji interesovanje firmi za dugoročno finansiranje edukativnih programa i unapređivanje pomoću iskustva i znanja eksperata iz privatnog sektora.

5. Zaključak

Kroz ovaj dokument smo predstavili šta su BOŠ i SB, kako oni funkcionišu i s kojim izazovima se oni danas susreću. Kroz analizu različitih aktera interesantnih za ovu studiju slučaja, druge programe, firme i sam BOŠ došli smo do dva rešenja: BOŠ Square i Učionicu 4.1 Kroz naša dva rešenja BOŠ može da ostvari nove prihode, smanji troškove kao materijalne benefite, ali i nematerijalna unapređenja Studija budućnosti kroz bolju prepoznatost kod studenata, unapređivanje kurikuluma i postavljanje na mapu organizacija s kojima firme hoće i treba da sarađuju.

Literatura

Vodič kroz potencijalne izvore finansiranja, videti na: <https://vodic.gradjanske.org/>

Interni izveštaj BOŠ-a o CSR aktivnostima kompanija u Srbiji

Forbes (2020) 13 Challenges Facing Business Development Leaders Today, dostupno na: <https://www.forbes.com/sites/forbesbusinessdevelopmentcouncil/2020/03/23/13-challenges-facing-business-development-leaders-today/?sh=28ef40366650>

Forbes (2013) The '8 Great' Challenges Every Business Faces (And How To Master Them All), dostupno na: <https://www.forbes.com/sites/cherylsnappconner/2013/03/04/the-8-great-challenges-every-business-faces-and-how-to-master-them-all/?sh=494f40793891>

Korn Ferry (2020) The \$8.5 Trillion Talent Shortage, dostupno na: www.kornferry.com/insights/this-week-in-leadership/talent-crunch-future-of-work

HRLab, dostupno na: <https://www.hrlab.rs/en/cene-oglasa-za-posao>

https://www.linkedin.com/posts/janql_koliko-ljudi-se-zaista-posveti-prijavi-za-aktivty-6801041293486170112-HTYO

ISTORIJAT LEČENJA BOLESTI KOD SRBA – OD MAGIJE DO NAUKE

Autorka: Marija Kovandžić

Mentorka: dr Mirjana Pavlović

Institucija: Etnografski institut SANU

Sažetak: U radu se prate različiti tipovi lečenja bolesti (terapija) koji su primenjivani u našem narodu od srednjeg veka do danas, kada su egzistirale, s manje ili više uspeha, naučna i narodna medicina, a koje su se neretko i prožimale.

Narodna medicina (tradicionalna, etnomedicina) podrazumeva verovanja, običaje i postupke primenjivane u zaštiti od bolesti i lečenju koji su nasleđeni iz ranijih vremena i uokvireni u ruralnoj sredini 19. veka. Kasnije su dodavana nova saznanja i iskustva, pa i ona iz drugih medicinskih sistema, naučne ili alternativne medicine, tako da današnja narodna medicina predstavlja odraz duha vremena.

Naučna medicina u Srbiji javlja se još u srednjem veku, a razvija se pod uticajem zapadne i vizantijske medicine.

Kako terapija prvenstveno zavisi od shvatanja same prirode bolesti, u radu će ukratko biti izloženo poimanje bolesti, u oba sistema, a zatim se daje detaljniji opis preventivnih i kurativnih metoda, kako pojedinaca, tako i kolektiva.

Ključne reči: etnomedicina, bolesti, naučna medicina, lečenje, Srbi

1. Uvod – istorija medicine kod Srba i pojam zdravlja

Istorija medicine u Srbiji je deo istorije našeg naroda, njegove kulturne baštine, nije skup istorijskih činjenica sačuvanih u materijalnim zbirkama; ona se neprestano razvija, napreduje i, u širem smislu, određuje i sadašnjost i budućnost naroda.

Zdravlje ima različito značenje za različite ljude. Za laike to najčešće znači ne biti bolestan, dok zdravstveni radnici pod zdravljem podrazumevaju odsustvo medicinski definisanih bolesti i nesposobnosti. Prema definiciji Svetske zdravstvene organizacije zdravlje je stanje potpunog fizičkog, duševnog i socijalnog blagostanja, a ne samo odsustvo bolesti i nesposobnosti. Kako bolest nije samo lični već i društveni fenomen, čim se ona javi, različiti segmenti društva: porodica, radna grupa, pojedini delovi društva (socijalne ili etničke grupe) nizom simboličnih ili stvarnih radnji izražavaju svoje stavove pomoći i podrške.

Štiteći se od opasnosti koju bolest predstavlja, različita društva su stvorila celu oblast ljudske delatnosti – medicinsku struku – sistem ljudi da se odupru toj pretnji. Stvorili su medicinu koja kao kompleks mišljenja i prakse predstavlja odgovor na večito čovekovo pitanje o njegovoj ulozi i mestu u svetu.

Počeci medicine kod Srba vezuju se za srednji vek. Smatra se da se stručna naučna medicina u Srbiji javlja tek sa pojavom Svetog Save, koji je osnovao prvu bolnicu u manastiru Hilandar, u kojoj je o bolesnim monasima brigu vodio priučen monah empirik, kao i njegovim Karejskim tipikom (1199), kojim je ustanovio organizaciju bolnice i ponašanje obolelih monaha. Osim toga, Sveti Sava je i u manastiru Studenica osnovao prvu bolnicu na tlu Srbije po uzoru na Hilandarsku 1208/1209. godine.

Razvoj srpske srednjovekovne naučne medicine završen je turskim osvajanjem Balkana i padom srpske države 1459. godine. Sledeća skoro tri veka srpski narod se u najvećoj meri oslanjao na narodnu medicinu, pa će o njenim metodama biti i najviše reči.

2. Bolest i teorije o nastanku bolesti

Reč bolest se u našim krajevima javlja u 15. veku, ali se pretpostavlja da je starija. Nastala je od praslovenske reči bol, koja označava najupadljiviji subjektivni simptom većine bolesti. U nekim starim tekstovima pak kao i danas, reč bolest se upotrebljava sa dvojakim značenjem. Pod njom se podrazumeva fizički, telesni bol ili emocionalni bol – tuga. (Medicinska enciklopedija II, 1958, str. 132–133).

Predstave o karakteristikama bolesti ne mogu se odvojiti od celokupnog kulturnog konteksta u kojem su nastale. One odražavaju okolni svet onako kako ga shvataju i doživljavaju članovi jedne kulturne zajednice. Ipak, uprošćeno rečeno, za naučnu medicinu bolest je poremećaj organske ili prirodne osnove u funkcionisanju organizma koji se može egzaktno utvrditi i lečiti. Pristup bolesti u narodnoj medicini, međutim, bazira se na osećanjima, na emocionalnom tumačenju bolesti. I pored navedenih razlika može se uočiti da je zajednička karakteristika svih (i laičkih i naučnih) definicija da je bolest stanje suprotno zdravlju. Ipak, pod zdravljem se najčešće podrazumeva nešto što je uobičajeno, zajedničko, normalno u nekoj kulturnoj, etničkoj ili društvenoj grupi. Bolest je dakle nešto neuobičajeno, strano, tuđe. Bolest je posebno, izdvojeno stanje. Stoga, bolest možemo definisati kao svesnost o poremećaju funkcija sopstvenog organizma, a njena osnovna karakteristika je nesposobnot delovanja, nemoć.

Nazivi bolesti u našoj narodnoj medicini ukazuju na nekoliko pristupa ovom problemu. Osnovna predstava je ideja da je bolest nešto realno i konkretno, što postoji nezavisno od čoveka i spolja prodiere u njega i tu se bori s ljudskim organizmom (ontološki pojam bolesti). Taj agens može biti materijalni predmet (korpuskularna teorija) ili, češće, nematerijalni zao duh (demonistička teorija). Bolest se zamišlja i kao živo biće (parazitarna teorija bolesti). Često se bolest poistovećuje s njenim simptomima (padavica, glavobolja, gušobolja) dok su druge bolesti dobile ime po životinjama (živina, kozica) za koje se veruje da ih izazivaju. Osim toga, bolest se razlikuje po lokalizaciji (bolesti glave, trbuha, srca itd.) ili svojoj naravi (nagla, pogana suha, gorska itd.) (Medicinska enciklopedija II, 1958, str. 150–151). Ona, međutim, nije samo višak, već može biti i nedostatak nečega u ljudskom organizmu. Čovek oboli ako izgubi mnogo krvi ili ako mu se magijskim putem oduzme duša. Takvo shvatanje, ne samo u našem jeziku, ima svoj odraz u formulacijama „šta ti falj“, „šta ti manjka“, kada se od bolesnika želi saznati kakva je njegova bolest.

Ipak, u tradicionalnoj kulturi našeg naroda uočavaju se dve koncepcije o nastanku bolesti: empirijska i magijsko-religijska.

Najvažniji empirijski uzroci su: prljavština, pokvarena hrana, ujed, ubod ili ulazak životinje u organizam, zatim meteorološki uslovi: vetar i magla, prehlada ili nazebl, a dobro su bili poznati i osnovni tipovi povreda (prelom, uganuće, iščašenje, krvarenje, opekotine, ozlede). Narodna etiologija znala je i za fiziološku teoriju o nastanku bolesti (promene položaja organa u telu – spala materica ili krajnici), kao i za humoralnu koncepciju („bolesti dolaze po krvi” i javlja se ako je krv „nečista”, ako se „pokvari”, „pregreje, ohladi, zgusne”) ili za genetski (nasledni) faktor. Zla krv se nasleđuje, prenosi se s kolena na koleno. Na taj način nastaju, na primer, „padavica” i „jeftika” od kojih su se u nekim našim krajevima i cele porodice „iskopale”. (Knežević, 1964, str. 472).

Međutim, kada narod nije mogao otkriti neki očigledan materijalni ili psihički uzrok, nastanak bolesti je pripisivan magijsko-religijskim faktorima, odnosno vraćanju ili delovanju zamišljenih natprirodnih sila ili bića: demona, svetaca, đavoljoj ili božijoj volji. Tako je, na primer, nastanak polnih bolesti, polne nemoći ili neplodnosti pripisivan vraćanju ili bacanju čini, dok se urok smatrao najčešćim uzrokom dečijih bolesti.

Prema demonističkoj teoriji, izazivači bolesti su različita natprirodna bića – demoni, nakon čijeg prodora u ljudski organizam nastaje bolest. Ovu teoriju potkrepljuje i subjektivni doživljaj bolesnika da više nije isti kao pre i da je u njemu neka druga, neprijateljska volja. Bolest je opsednutost, zao duh koji je ušao u čoveka.

Naš narod veruje da u vreme porođaja i neko vreme posle njega, porodilju i novorođenče napadaju nevidljiva zla bića – porođajni demoni. Ovi demoni su najčešće zamišljeni u ženskom liku, a nazivaju se babice, bapke, nave ili je ime zamenjeno eufemističkim nazivom „one”. (Zečević, 1981, str. 87) Pored toga u našem narodu se javljaju još i turski nazivi čuma i astaluk, italijanska reč morija, ali i imena od mila: kuma, tetka, teta. Kao demone bolesti S. Zečević pominje milosnice. Njihovo lično ime, kao i imena ostalih demona, nije se smelo izgovoriti, jer se to smatralo dozivanjem zlog bića. Milosnice se često nazivaju eufemističkim imenom majke ili tete, a zamišljene su kao žene odevene u crninu. Njihov broj nije bio tačno određen i verovalo se da svaka od njih izaziva bolest koju donosi, dok su epidemije izazivale udruženim snagama (1981, str. 93–94). Poznati demoni bolesti u ženskom liku su i kolera i kuga. (Đorđević, 1965, str. 24; Dragović, 1969, str. 81–86).

Međutim i različita natprirodna bića – vile, koja prvenstveno nisu demoni bolesti, već im je narodna mašta namenila druge funkcije, u pojedinim slučajevima mogu izazvati bolest, najčešće ako im se čovek zameri. Takva aktivnost vila zabeležena je i u narodnoj pesmi:

„Zašto, vilo, da te Bog ubije! Zašt’ ustreli pobratima moga?” (Karadžić)

Bolest, takođe, može poslati i Bog ili pojedini hrišćanski sveci. To je religiozna koncepcija bolesti, koju potvrđuju i neki narodni nazivi: „bogalj, božija ruka, božija rana”. Posebno su velike epidemije interpretirane kao božija kazna. Po nekim verovanjima kugi Bog daje „spisak po kojem ona ide i mori ljude”. (Milićević, 1984, str. 323) „Neću, neću bela Nedo, ni tatka ti, ni majku ti, Nesa oni u moj tefter.” (Karadžić)

Kao svetac koji šalje bolest najčešće se u narodnim pričama pominje Sveti Sava (Milićević, 1884, str. 331) i đavo kao izazivač bolesti, posebno mentalnih (Čajkanović, str. 299).

Istovremeno postojanje više različitih shvatanja o nastanku bolesti u narodu međusobno se ne isključuju, a u antropološkoj literaturi objašnjavaju se time što empirijski uzroci daju odgovor na pitanje kako bolest nastaje (zbog prehlade, povrede, pokvarene hrane itd.), dok magijska, demonistička i religiozna koncepcija objašnjavaju zašto je do nje došlo u tom određenom trenutku; zašto se ona desila određenom pojedincu, kao i zašto je nekad izlečiva, a nekad ne.

3. Različiti pristupi terapiji i lečenju bolesti

Pojam lečenje obuhvata primenu nekog sredstva ili postupka u slučaju zdravstvenih tegoba. Metode lečenja mogu biti: preventivne, dijagnostičke i terapijske, kao i mere koje se primenjuju za zaštitu i lečenje pojedinca i kolektiva, a sve njih može preduzeti sam bolesnik – laik ili stručno lice – narodni lekar: empiričar ili vračara.

Preventivne mere su zavisile od tipa izazivača bolesti i preduzimane su ili periodično, na velike praznike, ili po potrebi – pri nagoveštajima posebno većih epidemija. Jedina narodna empirijska preventivna metoda bila je vakcinacija protiv velikih boginja (kalemljenje, pisanje, beleženje, pelcovanje, cepanje, urezivanje) i javljala se još sredinom 18. veka pre pojave prvih diplomiranih lekara. Veštinu valorizacije, srebrnom iglom s dečijih krasti prenosili su grčki lekari (kolojatri) nekom bistro, otresitom čoveku ili ženi iz naroda koji bi zatim nastavljali da je primenjuju i prenose. Takođe se znalo i za značaj održavanja higijene, pa je postojalo i verovanje da kuga neće napasti kuću u kojoj je sve čisto i gde se smeće ne ostavlja na vratima.

Magijsko-religijske mere bile su mnogo češće, a upotrebljavane su sredstva koja su i inače smatrana snažnim apotropejonima protiv demona: vatra, voda, pljuvačka, brašno, kađenje dimom materija koje pri sagorevanju razvijaju oštar zadah (katran, sumpor, stari opanci).

Smatrajući ime ili delove tela ekvivalentom osobe ili natprirodnog bića, narod je preduzimao nekoliko preventivnih mera: tabu izgovaranja imena bolesti, davanje nadimaka deci (kada nisu znali pravo ime deteta demoni nisu mogli ni da mu naškode), davanje ružnih nadimaka – Grdić, Grdnja (demoni za takvo dete nisu zainteresovani) ili imena neke moćne životinje, najčešće vuka (dete će imati njegova svojstva i otpornost prema svakom zlu, pa i bolesti). Poznato je da je i Vuk Karadžić tako dobio ime. Pored toga, kao amajlija – zaštita od uroka, nošeni su delovi (oči, srce, dlaka, nokti, zubi) pojedinih opasnih i moćnih životinja: vuka, zmije, medveda, ali i delovi ljudskog tela (košuljica – posteljica, pupak, srce, mošti i dr).

Pored pojedinaca, od bolesti su se štitili i kolektivi. Tada su obično primenjivani složeni rituali među kojima su najpoznatiji: oboravanje sela, provlačenje kroz „vučiji zev“, paljenje vatri, pomana tetkama i čumina košulja.

Likovna predstava kruga u našem narodu je tretirana kao sredstvo magijske zaštite. Postojalo je verovanje da u prostor ograničen krugom ne mogu ili ne smeju da uđu demonske ili zle sile ili bića. To je važno i za bolest. Stoga je ritualno zaoravana brazda oko sela (oboravanje sela) povremeno u vreme epidemija ili kao redovna preventiva svakog proleća uoči Đurđevdana.

Provlačenje kroz „vučiji zev“ je ritual pri kojem su se kroz kožu obrezanu oko vučije čeljusti, kao kroz neku vrstu magijskog kruga, provlačila mala deca za vreme epidemija. Pored magijskog kruga u ovom ritualu iskorišćena je i magijska snaga vuka. Pod pokroviteljstvom vuka deca su, verovalo se, bila zaštićena. Neki autori u „vučijem zevu“ naslućuju i tragove totemizma. (Živančević, 1951, str. 12–13)

Jedan od najpoznatijih rituala je i provlačenje kroz „čuminu košulju“. Na taj način je i knez Miloš pokušao da zaštiti sebe, svoju porodicu i vojsku. U strahu od epidemije Miloš je 1837. godine u Požarevcu naredio da „devet baba golih, kao od majke rođenih, za jednu noć, prema vatri, bez sveća, tajno opredu i izatkaju košulju“ kroz koju su se provukli on, njegova porodica i vojnici iz kasarne. (Milićević, 1900, str. 64)

Vatra je u svesti našeg naroda figurirala kao snažno apotropejsko sredstvo. Najznačajnije su bile kolektivne seoske vatre, paljene u vreme velikih epidemija na ulazu u selo i na raskrsnicama, da bi se odagnala bolest ili sprečio njen ulazak u selo. (Knežević, 1967, str. 72–76)

Zaštitu od epidemija naš narod je tražio i u „bežanju od bolesti“. Tako se u jednom izveštaju Sovjetu iz 1836. godine navodi da doseljeni Krajišnici u strahu od kolere koja hara traže da pobegnu u brda dok ta bolest prođe. (Đorđević, 1913, str. 447)

Ako se pored svih preventivnih mera bolest ipak pojavi, prvo je trebalo otkriti njen uzrok – dijagnostika, pa u skladu s njim pristupiti lečenju – terapiji.

Osnovne racionalne dijagnostičke metode narodne medicine bile su posmatranje izgleda i ponašanja bolesnika, razgovor o simptomima (na šta se žali), uz pokušaj da se sazna i njegov socijalni kontekst (situacija u porodici) i javljaju se i kod empirika, vračara, pa i laika. Različitim tehnikama gatanja pak otkrivan je konkretan magijsko-religijski izvor bolesti, kao i da li je ona izlečiva. Neke vračare su i pregledale pacijenta (pipale stomak, nameštale pupak, matericu i sl.), a tek zatim su gasile uglevlje i određivale terapiju.

Terapija je, takođe, zavisila od tipa izazivača bolesti. Naša narodna medicina na prvom mestu obuhvata poznavanje i primenu domaćeg lekovitog bilja (fitoterapija). Najrasprostranjeniji empirijski postupci bili su spravljanje biljnih melema ili čajeva, što pominje i narodna pesma: „Nabra vila bilja po Miroč planini i zagasi rane na junaku“, dok Bora Stanković opisuje branje bilja i lekaricu koja ih prodaje kroz Vranje (Dragić, 1991, str. 47). Među brojnim sakupljačima biljnih lekova posebno se ističu J. Pančić, dr S. Petrović, J. Tucakov (Stanojević, 1965, str. 53). Ipak, etnografski materijal najčešće pominje iskusne žene, vidarice, koje su sakupljale bilje po planinama i spravljale meleme.

Naš narod je poznavao i primenjivao još mnoge druge tehnike lečenja. Skoro svako selo imalo je po jednu osobu veštu u trljanju, nameštanju pupka, podizanju utrobe i sl. Široko su bili rasprostranjeni i narodni lekari koji su umeli da uganutu ili prelomljenu ruku ili nogu vešto „nameste“. Masažom je ponekad narod pokušavao bolest izbaciti iz tela, kađenjem isterati, a sirćetom, belim lukom ili gorućicom izvući iz unutrašnjosti tela na površinu.

Složenije intervencije su obavljane pri povredama trbušnih organa, koristeći rakiju kao sredstvo za čišćenje rana. Dakle narodni lekari su znali za dezinfekciju i drenažu, znali su da zašiju ranu, a pojedini su poznavali kako anatomiju, tako i štetne posledice usirene krvi u grudnoj šupljini (Đorđević, 1872, str. 61–62). Mnogo ređe empiričari su obavljali i složenije intervencije: trepenacija ili šaronjanje (operativan zahvat na kostima lobanje), operacije kamena u mokraćnoj bešici, operacije na oku ili pri povredama trbušnih organa.

Kako bolest nastaje i uplivom natprirodnog, logično je bilo pretpostaviti da se u lečenju mora obezbediti i njegova pomoć, pa su najčešća magijsko-religijska lečenja bila: skidanje čini, gašenje uglevlja, noćenje pod jasikom ili u crkvi, kao i čitanje molitvi za ozdravljenje.

Često se ističe da na tok bolesti naš narod gleda fatalistički, jer sve su bolesti od Boga. Ipak, verovalo se i da je za svaku bolest Bog dao i lek, ali ljudi to ne znaju (Milićević, 1984, str. 56). Od bolesti ima leka, ali ako je suđeno, mora se umreti, jer od smrti leka nema. Ali navedena brojna preventivna sredstva, a još više različite kurativne metode, svedoče o tome da se naš narod nije lako mirio s bolešću i da je na različite načine pokušavao da joj se suprotstavi.

Metode lečenja prenosile su se sinhronijski, sa generacije na generaciju, ili dijahronijski, u krugu suseda ili prijatelja.

Najrasprostranjenija metoda lečenja magijsko-religijske medicine bilo je bajanje. Basmе su verbalne forme kojima se pripisuje magična moć. Pojedine česte basme znali su skoro svi ljudi, dok su neke predstavljale tajno znanje stručnjaka – vračara. Bajanje se zasniva na uverenju da snagom magičnih reči čovek može uticati na zle duhove, demone, da napuste telo, promene stanište kako bi se eliminisao „uzrok“ bolesti. Međutim, basma često sadrži i pretnje demonima, traži i dobija pomoć pojedinih moćnih životinja ili, u kasnijim periodima razvoja religijske misli, hrišćanskih svetaca (Dragić, 1991, str. 41). Osim toga, na obolelo telo bajalica stavlja razne nečiste predmete, staru metlu, kokošiji ili drugi izmet, s namerom da se bolest natera da napusti telo i naseli na neko drugo mesto, gde će imati bolji smeštaj i veću udobnost.

U našoj narodnoj religiji voda nije bila samo jako apotropejsko sredstvo, već se smatralo da ima i snažnu čistilačku moć. Zato je kao kurativno sredstvo često primenjivano kupanje i pijenje vode. Da bi bilo efikasnije, kupanje je obavljano na poseban način: u rano jutro, dok dan napreduje, a u vodu je stavljano pojedino bilje, metalne oštrice i drugi predmeti. Ponekad je izlečenje traženo i noćenjem pod drvetom.

Ne samo za zaštitu zdravlja, već i kao kurativno sredstvo, primenjivano je provlačenje kroz razne otvore: rascep na drvetu, u steni, kroz dršku od bakrača, „vučiji zev“.

Osnovna religiozna metoda lečenja je molitva i zasniva se na verovanju da ljudskim životom upravljaju božanstva, a u monoteističkim religijama jedan Bog. Jedino što u tom slučaju čovek može da uradi je da molitvom umilostivi Boga da ga zaštiti od bolesti ili da ga izleči ako se ona već javila. Oboleli se može sam moliti ili obratiti specijalistima (u ovom slučaju sveštenicima) koji su veći stručnjaci u komunikaciji s Bogom od laika.

Egzorcizam, isterivanje đavola, primenjivala je i crkva. Đavo se mogao isterati na dva načina: molitvom i tučom. U Srbiji su česti pomeni slanja umobolnih da im kaluđeri čitaju molitve. Posebno se ističu manastiri: Studenica, Dečani, Tronoša, a u Crnoj Gori manastir Sv. Vasilija Ostroškog.

Na kraju, možemo zaključiti da naša narodna medicina, multifaktoralnom etimologijom i kombinacijom empirijskih i magijsko-religijskih dijagnostičkih metoda, u izvesnom smislu predstavlja pluralističku medicinu, a s duge strane je bliska i laičkom shvatanju bolesti i lečenja, pa time predstavlja pogodno tle za prihvatanje i različitih dokazivih i nedokazivih alteranativnih pravaca medicine.

Osvrt na istorijski razvoj naučne medicine u Srbiji

Već je naglašeno da se naučna medicina u Srbiji javlja u srednjem veku. Njenu osnovu predstavlja vizantijska medicina, ali je vidljiv i uticaj tadašnje zapadne medicinske prakse, zasnovane na antičkoj i arapskoj medicini. U prenošenju vizantijskih medicinskih odlika najvažniju ulogu su imali naši kaluđeri u srpskim i vizantijskim kolonijama na Atosu, Sinaju i Jerusalimu, dok je zapadnjačka medicinska misao do Srbije dopirala preko kotorskih lekara i apotekara koji su prema dubrovačkom i kotorskom arhivskom materijalu bili đaci skoro svih italijanskih univerziteta.

Naučna medicina kod Srba bila je u stalnom usponu do 15. veka kada je njen kontinuitet prekinut turskim osvajanjima. Od tada Srbija je daleko od velikih evropskih pokreta (humanizma i renesanse) i nazaduje pod Osmanlijskim carstvom. Osmanlije su smatrale da su bolest i smrt volja Alaha kojoj se ne treba suprotsavljati, te se može reći da je za Srbiju novi vek počeo početkom 19. veka.

Srbija je u 19. vek ušla bez bolnica i bez školovanih lekara i srpska medicina je tada bila jedna od najzaostalijih u Evropi (mada je u Novom Sadu u periodu od kraja 18. do polovine 19. veka radilo oko 30 lekara Srba, a bolnica u Zemunu je osnovana 1784. godine, gde su se lečili i bogatiji Srbi iz Beograda).

Školovani lekari u Srbiju počinju da dolaze nekoliko godina nakon završetka Drugog srpskog ustanka – prvi diplomirani doktor medicine došao je u Beograd 1821. i bio je Napolitanac – karbonar dr Vita Romita.

Napori da se organizuju sanitetske službe javljaju se odmah po oslobođenju od Turaka. Zahvaljujući knezu Milošu, počinje zakonsko regulisanje zdravstvenih prilika u Srbiji, a to se ogledalo u dovođenju školovanih lekara, osnivanju bolnica i apoteka, organizaciji karantina, uređenju banja i u zakonskom uređenju zdravstva. Miloš je veliki značaj pridavao dovođenju školovanih lekara i u 1836. godini u Srbiji je bilo 19 školovanih lekara. Fizikati su osnovani 1839. godine, po predlogu tadašnjeg privremenog načelnika saniteta dr Karla Paceka, a 1838. godine osnovano je Sanitetsko odeljenje Ministarstva unutrašnjih dela. Organizovanje stacionarnih zdravstvenih ustanova započeto je nakon donošenja Hatišerifa 1830. godine kada je Turska proglasila da „Srbi mogu zasnivati bolnice”, tako da se prve privremene civilne bolnice osnivaju u Kragujevcu, Gradištu i Svilajncu (improvizovane i dosta siromašne), a kasnije počinje formiranje stalnih bolnica „špitalja”, pri vojničkim garnizonima, kao i u većim gradovima.

Pretpostavlja se da je Prva vojna bolnica u Beogradu, a ujedno i prva zdravstvena ustanova u ovom gradu, bila Soldatečki špitalj i nalazila se velikoj kasarni u Savamali od 1837. godine.

Prva građanska bolnica u Beogradu osnovana je 1841, i dve decenije nije imala zgradu (bila je smeštena u iznajmljenim kućama). Zatim slede osnivanja novih bolnica širom Srbije, a 1878. godine Srbija dobija prvu Srpkinja lekara Dragu Ljočić, koja je te godine završile studije medicine na Ciriškom univerzitetu.

Srpsko lekarsko društvo osnovano je 1872. godine, čiji je prvi predsednik bio dr Aćim Medović, a korist je imalo i civilno i vojno zdravstvo uz međunarodno prihvatanje i uz zalaganje da srpski jezik razvija sopstvenu medicinsku terminologiju i frazeologiju. Na predlog Josifa Pančića počelo je da se razmišlja o osnivanju medicinskog fakulteta, ali ratovi realizaciju odgađaju do 1920. godine. Nastava na Medicinskom fakultetu

u Brogradu počela je 9. 12. 1920, a prvi dekan bio je prof. dr Milan Jovanović Batut. U ostvarenje ove ideje utkana su imena slavnih lekara i naučnika: Vladana Đorđevića, Milana Jovanovića Batuta, Vojislava Subotića, Nikole Vulića, Nike Miljanića i plejade drugih, a zahvaljući kojima Srbija ima školovane lekare, doktore medicine i stomatologije, razvijenu obrazovnu, naučnoistraživačku i zdravstvenu delatnost.

Zaključak

Na kraju, treba istaći da pored dosadašnjeg paralelnog egzistiranja navedenih zatvorenih i hijerarhizovanih medicinskih pravaca, i u svetu i kod nas, sve više sazreva svest o neophodnosti jedinstvenog pluralističkog medicinskog sistema u koji će biti integrisani, pored teorije i prakse biomedicine, shvatanja i metode različitih alternativnih i narodnih „medicina“, što bi doprinelo boljem razumevanju zdravlja i bolesti. U takvom kreativnom sinkretističkom procesu lečenja u centru bi bio čovek, a ne samo lekar, što bi predstavljalo medicinu 21. veka.

Literatura

Čajkanović, V. (1973) Inkubacija pod jasenkom, Mit i religija u Srba, Beograd: Srpska književna zadruga.

Čajkanović, V. (1973) Mit i religija kod Srba, Beograd: Srpska književna zadruga.

Dimitrijević, L. (1896) Velike boginje, Beograd.

Dragić, M. (1991) Etnomedicina 1, Beograd: Odeljenje za etnologiju Filozofskog fakulteta.

Dragović, M. (1969) Mitska epidemiološka bića, Razvitak br. 6, str. 81–86.

Dragović, M. (1969) Čumina košulja, Razvitak br. 2, str. 79–85.

Đorđević, V. (1872) Narodna medicina u Srba, Novi Sad: Letopis Matice srpske, 114.

Đorđević, T. (1913) Građa za srpske narodne običaje iz vremena prve vlade kneza Miloša, SEZb 19, Beograd, 447.

Đorđević, T. (1928) Glasnik srpskog naučnog društva 3, 324.

Đorđević, T. (1940) Sedmovrata Žiča, Etnologija I (1), str. 3–19.

Đorđević, T. (1965) Neke bolesti i narodni pojmovi o njima, Beograd, 24.

Đuričić, B. (2008) Medicina u vreme Nemanjića, pod vlašću vazala i pod turskom vlašću. Zdravstvena zaštita: časopis za socijalnu medicinu i društveno-ekonomske odnose u zdravstvu, god. 37, van. br. 3.

Jeremić, R. (1935) Zdravstvene prilike u Jugoslovenskim zemljama od kraja 19.veka, Zagreb: 25.

Kaličanin, P.; Lečić Toševski, D. i Petković, I. (1993) Tradicionalna i naučna medicina, prihvatanje i integracija, Beograd: 14.

Karadžić, V. Srpske narodne pjesme.

Karadžić V. (1969) Srpski rječnik, Beograd.

Katić, R. (2008) O lekarima kod Srba u srednjem veku, Zdravstvena zaštita: časopis za socijalnu medicinu i društveno-ekonomske odnose u zdravstvu, god. 37, van. br. 3.

Katić, R. (2008) Hilendarski medicinski kodeks br. 517, Zdravstvena zaštita: časopis za socijalnu časopis za socijalnu medicinu i društveno-ekonomske odnose u zdravstvu, god. 37, van. br. 3.

Knežević, S. (1964) Zdravstvena kultura i problemi narodne medicine u Jadru, GEM 27, Beograd.

Knežević, S. (1969). „Slava tetkama” – arhaičan ritual za zaštitu zdravlja, Razvitak br. 6, str. 72–77.

Kuninbert, B. (1901) Srpski ustanak i prva vladavina Miloša Obrenovića 1804–1850.

Lazarević, A. (1977) Hirurgija i ortopedija u narodnoj medicini kod Srba, Beograd: Glasnik Etnografskog instituta SANU 26.

Medicinska enciklopedija 2 (1958) Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ.

Milićević, M. (1984) Život Srba seljaka, Beograd.

Milićević, M. (1884) Kraljevina Srbija.

Milićević, M. (1900) Knez Miloš u pričama, Beograd.

Mijatović, M. (1928) Život i običaju narodni. Zanati i esnafi u Rasini, SEZb 17, 164.

Pavlović, M. (1995) Medicina u Beogradu – Između tradicije i savremenosti, Beograd: Glasnik Etnografskog instituta SANU 44, str. 235–246.

Pavlović, M. (1999) Pojam bolesti u različitim medicinskim sistemima, Beograd: Glasnik Etnografskog instituta SANU 48, str. 95–100.

Protić, M. (1951) Naši narodni vidari kao operatori kamena u mokračnoj bešici, Beograd: Narodno zdravlje, 7.

Srpski mitološki rečnik (1998) Beograd: Etnografski institut SANU.

Stanojević, V. (1965) Srpska narodna medicina i njena preventiva 1. Glasnik Zavoda za zdravstvenu zaštitu SR Srbije 6, 53.

Trojanović, S. (1966) Šaronjanje ili trepanje u Srba. Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Zbornik radova naučnog saniteta 15.

Vukanović, T. (1965) Selo kao socijalna zajednica, Priština: Glasnik Muzeja Kosova i Metohije 9, 121.

Zečević, S. (1981) Mitska bića srpskih predanja, Beograd.

Živančević V. (1951) Vuk, verovanja o vuku, Biologija i lov, Beograd.

Abstract: *The paper follows different types of treatment of diseases (therapy) applied in our people, from the Middle Ages until today, when scientific and folk medicine existed, with more or less success, which often permeated.*

Folk medicine (traditional, ethnomedicine) implies beliefs, customs and procedures applied in protection against diseases and treatment that were inherited from earlier times and framed in the rural environment of the 19th century. Later, new knowledge and experiences were added, even those from other medical systems, scientific or alternative medicine, so that today's folk medicine is a reflection of the spirit of the time.

Scientific medicine in Serbia appeared in the Middle Ages, and it developed under the influence of Western and Byzantine medicine.

As the therapy primarily depends on the understanding of the very nature of the disease, the concept of the disease in both systems will be briefly presented in the paper and then a more detailed description of preventive and curative methods is given, both to individuals and collectives.

Key words: *ethnomedicine, diseases, scientific medicine, treatment, Serbs*

MIGRACIONA KRETANJA BUDUĆIH PRAVNIKA U SRBIJI NAKON DIPLOMIRANJA

Autorka: MA Mila Đorđević¹

Mentor: prof. dr Danilo Vuković

Institucija: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

Sažetak: *Republika Srbija je zemlja s najvećim procentom mladih u regionu koji razmišljaju o emigraciji u inostranstvo. Iako se ovo dosad pokazalo kao opšti trend, postoje odstupanja kada su u pitanju emigracione tendencije budućih diplomiranih pravnika, a sadašnjih studenata prava. Konkretno, studenti Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu pokazuju drugačije aspiracije: većina njih vidi svoju budućnost u Srbiji i ne razmišlja o emigraciji u inostranstvo. U radu će biti prikazani rezultati kvantitativnog istraživanja sprovedenog 2019. godine o migracijama studenata Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu nakon diplomiranja. Dobijeni rezultati biće upoređeni sa istraživanjima o migracijama na opštoj populaciji mladih i autorka će dati potencijalna objašnjenja za ovo odstupanje.*

Ključne reči: *migracije, mladi, studenti prava, pravnici, emigracije*

1. Uvod

Kao jedan od najstarijih fakulteta u Srbiji koji baštini dugu tradiciju, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu svojim studentima pruža mnogo mogućnosti za zaposlenje nakon završetka osnovnih studija. Širok je spektar poslova koje diplomirani pravnici mogu da obavljaju i u državnom (sudije, tužioci, pravobranioци, državna uprava) i u privatnom sektoru (advokatska kancelarija, rad u banci ili nekom drugom privatnom preduzeću). Svi ovi poslovi su teritorijalno vezani za Srbiju i njen pravni poredak, jer u programu Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu dominiraju pozitivnopravni predmeti na kojima se uče propisi koji važe samo na teritoriji Republike Srbije. Iako postoje međunarodni predmeti, kao i teorijskopravni, čija znanja jesu univerzalnija, većina predmeta je lokalno kontekstualizovana za okvire Republike Srbije. S takvim programom, postavlja se pitanje: da li takva znanja jesu primenjiva van granica Srbije? S tim je u vezi i pitanje odlaska budućih pravnika van zemlje i nastavak života nakon fakulteta u inostranstvu. Da li budući pravnici svoju budućnost vide samo u okvirima svoje zemlje zbog fakulteta koji su izabrali ili kao i većina mladih razmišljaju o budućnosti u inostranstvu?

Mladi danas u Srbiji stupaju na tržište rada koje je u velikoj meri izmenjeno u poslednjih nekoliko decenija. Društvena i ekonomska transformacija odrazila se i na sferu rada: pre svega, došlo je do uspostavljanja tržišta rada i njegove liberalizacije, kao i do promena u obimu zaposlenosti (Poletić Ćosić, 2019, str. 149). Pređašnji socijalistički obrazac sigurnog i stalnog zaposlenja, o kojem se brinula država, transformisao se u manje sigurne vidove zaposlenosti (Poletić Ćosić, 2019, 144). Na trenutno tržište rada u Srbiji nije uticala samo tranzicija i prateće vrednosne promene, već i globalizacija, tehnološke inovacije i promene u strukturi zanimanja. Dakle, sve ukazuje na velike promene u sferi tržišta rada u Srbiji. U takvom izmenjenom okruženju se nalaze mladi studenti prava koji, spram dominantnih vrednosti, biraju svoje mesto stanovanja i buduću profesiju.

¹ Autorka je master pravnik iz uže naučne oblasti sociologija prava i saradnik u nastavi na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Mentor rada je prof. dr Danilo Vuković. Podaci prikazani u ovom radu prikupljeni su za potrebe izrade master rada autorke u periodu oktobar–novembar 2019. godine, gde su i izloženi. Ipak, autorka se nije podrobnije bavila ovom temom, te će u ovom radu dodatno probuditi istraživanje, dati nova objašnjenja i analizirati dobijene podatke.

2. Teorijski okvir: migracije mladih u Srbiji

2.1. Migracioni potencijal Srbije

Međunarodni migracioni tokovi u ovom radu posmatraju se pre svega u svetlu poluperiferijskog položaja Srbije u sistemu svetskog kapitalizma (Babović i Bobić, 2013, str. 211). Srbija kao poluperiferijska zemlja srednje razvijenosti i sa srednjim nivoom dohotka, trenutno predstavlja primarno zemlju emigracije i tranzita za migracije od svetske periferije ka centru (Babović i Bobić, 2013, str. 211). Obim i intenzitet međunarodnih migracija pojačavaju se od sedamdesetih godina do danas (Babović i Bobić, 2013, str. 214)², sa sve izraženijim procesima globalizacije, odnosno masovnog kretanje roba, kapitala, ljudi, kulturnih sadržaja, informacija, preko granica nacionalnih država, odnosno velikih geografskih prostranstava (Babović i Bobić, 2013, str. 212).

Prilikom razmatranja migracija u Srbiji, rezultati empirijskih istraživanja pokazuju da osim u kratkom periodu sankcija, kada Srbija beleži kratkoročni pozitivni migracioni saldo zbog nešto većeg priliva izbeglica, u svim ostalim periodima novije istorije dominira emigraciona komponenta (Bobić i dr., 2016, str. 28). Procenjuje se da je Srbija između 1991. i 2000. godine izgubila između 4,5% i 15% visokoobrazovane elite, a ocenjuje da je na početku 21. veka zemlju napustilo oko 30.000 ljudi visokih kvalifikacija (Babović i Bobić, 2013, str. 217). U javnosti su se često mogle čuti neutemeljene procene o broju ljudi koji žele da napuste Srbiju ili su je već napustili, te je Pavlov (2009, str. 17) uvela dva pojma: verovatni migracioni potencijal i stvarni migracioni potencijal. Ona smatra da „verovatni migracioni potencijal” Srbije čini procenat potencijalnih migranata koji su preduzeli pripremne korake za iseljenje iz zemlje, što čini 6% od ukupnog stanovništva ili 379.260 osoba i „stvarni migracioni potencijal” koji čini procenat potencijalnih migranata koji je podneo zahtev za radnu ili boravišnu dozvolu – 0,5% ili 31.605 osoba.

Kada govorimo o socio-ekonomskim odlikama ljudi koji razmišljaju o iseljenju, istraživanja pokazuju da su osobe koje žele da se isele iz Srbije mladi ljudi, učenici i studenti, iz gradskih sredina, uglavnom iz Beograda, neoženjeni/neudati, dakle oni koji još nisu oformili porodice, niti rešili egzistencijalna pitanja i žele da to učine odlaskom iz zemlje (Pavlov, 2009, str. 27). Što se tiče pola migranata, ranije su u ekonomskim migracijama pretežno učestvovali muškarci, dok u savremenom postindustrijskom društvu sve više mladih visokoobrazovanih žena učestvuje u ovim kretanjima, pa se u literaturi često govori o feminizaciji migracija (Bobić i dr., 2016, str. 39; Pavlov, 2009, str. 20; Mojić i Petrović, 2013, str. 242). Takođe, tokom šezdesetih godina prošlog veka, u ekonomskim migracijama pretežno su učestvovala lica nižeg obrazovanja i kvalifikacija (radnička zanimanja), migracije u savremenom društvu podstiču na mobilnost mlade, visokoobrazovane stručnjake³ (Grupa 484, 2010, str. 7; Bobić i dr., 2016, str. 39; Gazela Pudar i dr., 2015, str. 5).

2.2. Mladi i visokoobrazovani kao migranti

Rezultati istraživanja u Srbiji su pokazali da više od polovine mladih razmišlja o odlasku u inostranstvo, tj. ima emigraciona razmišljanja (Mojić i Petrović, 2013, str. 237; Popadić i dr., 2019, str. 35–38). Starost između 20 i 40 godina najčešće je vreme donošenja ovakvih odluka usled najveće sposobnosti adaptacije na nove uslove života i rada i najjačeg uticaja povoljnih prilika u zemlji destinacije (Bobić i dr., 2016,

2 Istorija emigracije iz Srbije starija je od jednog veka, budući da njeni počeci datiraju još iz decenija pre Prvog svetskog rata. Najstarije struje emigranata su se kretale preko okeana na američki kontinent, da bi se posle završetka Drugog svetskog rata, emigracioni tokovi preusmerili na evropske destinacije (Babović i Bobić, 2013, str. 214).

3 U proteklim decenijama, Srbiju je napustio veliki broj visokoškoloovanih mladih ljudi. Podaci Svetskog ekonomskog foruma smeštaju Srbiju na visoko šesto mesto po procentu visokoobrazovanih ljudi koji napuštaju zemlju, odmah nakon Gvineje Bisao, Svazilenda, Kirgizije, Lesota i Bosne i Hercegovine. Realnih kvantitativnih podataka nema, a procene variraju od 150.000 (USAID) do čak 500.000, prema nezvaničnoj proceni rektora Beogradskog univerziteta iz 2011. Kovanica „odliv mozgova” (brain drain) definiše gubitak zemlje odlaskom naučnika, istraživača, inženjera, kulturnih radnika i drugih visokokvalifikovanih građana. Kad kažemo da je neko visokokvalifikovan, obično podrazumevamo ono što visokokvalifikovani nije – nije manuelni radnik i ne obavlja posao za koji nisu potrebne visoke kvalifikacije.

str. 39; Mojić i Petrović, 2013, str. 232; Pavlov, 2009, str. 21; Bobić, 2007, Gazela Pudar i dr., 2015, str. 4). Mladi imaju bolje izgleda na tržištu rada u zemljama destinacije, pošto su spremni da rade manje plaćene poslove i poslove ispod svog obrazovnog nivoa, uglavnom u uslužnim delatnostima. Drugi ekonomski razlog proizlazi iz teorije o ljudskom kapitalu, koja ukazuje na bolji povrat ulaganja u migracije za mlade ljude, jer stariji ljudi imaju manje podsticaja da migriraju, budući da je „period otplate duga” za njihova ulaganja kraći. Najzad, socio-ekonomski modeli ukazuju na veći stepen nezadovoljstva mladih postojećim okolnostima u zemlji porekla, koji u kombinaciji s višim nivoom aspiracija dovodi do snažnog osećanja relativne deprivacije i frustriranosti (Mojić i Petrović, 2013, str. 233).

Danas, od ukupnog broja globalnih migranata, trećinu čine visokoobrazovana elita i preduzetnici, tj. muškarci i žene, čiji humani, finansijski i socijalni kapital nadilazi zemlje u kojima su rođeni i gde su se školovali (Morokvašić, 2010, str. 27; Babović i Bobić, 2013, str. 214-215; Popadić i dr., 2019, str. 35; Jarić, Živadinović, 2012, str. 218). Pored toga što je mobilnost olakšana za visokostručnu radnu snagu, njeno pozicioniranje u zemljama destinacije odvija se kroz primarno tržište rada i više društvene položaje (Babović i Bobić, 2013, str. 214). Posmatrajući obrazovnu strukturu emigranata u Srbiji, ni Srbija nije izuzetak. Istraživanja pokazuju da su najzastupljenija lica sa srednjom školskom spremom (38,8%), a zatim sledi kategorija sa osnovnim obrazovanjem (27,5%). Udeo migranata s visokom školskom spremom iznosi 12% (Bobić i dr., 2016, str. 44). Iste rezultate navode i drugi autori, čija istraživanja pokazuju da je među potencijalnim migrantima, jedino statistički značajno manje (5%) građana bez završene osnovne škole. Može se uočiti trend da s porastom obrazovanja raste i želja za migriranjem. Pogotovo je zabrinjavajuće za našu zemlju, a ohrabrujuće za zemlje destinacije da 33% od ispitanih magistranata i doktoranata razmišlja o iseljenju iz Srbije, kao i 24% visokoobrazovanih (Pavlov, 2009, str. 21).

2.3. Faktori koji utiču na odluku o emigraciji

Istraživanje migracija zasnivaju se, u principu, na premisi da svako migraciono kretanje ili odlazak u drugu zajednicu predstavlja ili odgovor na neku izraženu potrebu za koju osoba smatra da je ne može zadovoljiti u sadašnjem mestu boravka ili beg iz situacije koja je iz nekog razloga postala neželjena, neprijatna ili nepodnošljiva (Mojić i Petrović, 2013, str. 231). Đurđev (2001, str. 91) smatra da migraciona kretanja nastaju prvenstveno zbog nejednakog nivoa ekonomskog razvoja različitih društava, koji su nastali prvenstveno kao posledica razlika u potencijalima prirode i stanovništva. Na te razlike se nadovezuju i s vremenom razvijene razlike u pogledu institucija, tradicija i kulturnih obrazaca (Mojić i Petrović, 2013, str. 231). U literaturi koja obrađuje odliv mozgova, spoljni činioci koji privlače ljude da se usele u određenu zemlju se nazivaju „faktori privlačnosti” (pull factors), a unutrašnji koji ih podstiču da odu nazivaju se „odvraćajući faktori” (push factors). Za razumevanje međunarodnih migracija iz Srbije prema zemljama centra globalno-svetskog kapitalističkog sistema treba razumeti različite faktore privlačnosti koji su podsticali emigraciju i formiranje srpske dijaspe. Tri su osnovna: ekonomski (nezaposlenost, siromaštvo i nerazvijenost lokalne zajednice), politički razlozi (neslaganje s preovlađujućom ideologijom, a u najnovije vreme opozicija autoritarnom režimu)⁴ i najzad humanitarni razlozi (izbeglice i azilanti s teritorije nekadašnje SFRJ) (Babović i Bobić, 2013, str. 214-215).

Kao pokretači migracija ipak, dominiraju ekonomski faktori. Činioci koji privlače stručnjake da odu uključuju visoke zarade u zemljama prijema, bolje uslove rada i veće mogućnosti za napredak u profesiji⁵

4 Kao podsticajni faktor za odlazak presudna je oligarhijska struktura – korumpirane strukture koje nastoje da eliminišu nepoželjnu elitu. U zemljama gde demokratija nije konsolidovana i upitno je postojanje vladavine prava, ljudi bez bilo kakvih sposobnosti i kvalifikacija imaju ogromne ambicije. Razlozi za emigraciju u takvom okruženju često postaju etički. Tamo gde je kriterijum za napredovanje poslušnost, a ne stručnost, emigracija potencijalnih kritičara je za upravljačku oligarhiju, u stvari, poželjna (Grupa 484, 2009, str. 9).

5 Republika Srbija se i danas nalazi na začelju svetskih listi kada su u pitanju izdvajanja za nauku (posebno iz privatnog sektora – kompanije), ukupan broj naučnika u zemlji, broj objavljenih radova (ostvaren je napredak u odnosu na region, ali je i dalje nizak procenat na generalnoj svetskoj listi), kao i učešće na međunarodnim projektima i konferencijama.

(Gazela Pudar i dr., 2015, str. 26, 46). Kao „faktori privlačnosti” javljaju su i sticanje viših kvalifikacija i iskustva, sigurnija životna sredina i bolji uslovi koji se odnose na porodicu. Opšti podsticajni motivi za odlazak su nedostatak perspektive i nemogućnost naučnog usavršavanja (Grupa 484, 2010, str. 9). To potvrđuju i istraživanja, koja pokazuju da čak 43% potencijalnih migranata želi da se iseli iz Srbije zbog lošeg životnog standarda i teške ekonomske situacije. Veliki broj razloga je vezan i za posao – mogućnost nalaženja posla (19%), bolje plaćen posao (6%), mogućnost napredovanja na poslu (2%) i posao u skladu s kvalifikacijama (0,5%), što je, takođe, velikim delom vezano za ekonomski faktor (Pavlov, 2009, str. 29).

S druge strane imamo značajne potisne faktore koji se ispoljavaju kroz visoku nezaposlenost, nizak životni standard ili nepovoljne uslove za razvoj karijere u zemljama porekla (Babović i Bobić, 2013, str. 211). Ipak, loši ekonomski uslovi, često nisu dovoljni da prisile nekog da ode. Najčešće je ekonomska situacija, kombinovana s lošom državnom upravom, onaj faktor koji podstiče visokostručne da odu (Grupa 484, 2009, 9; Pavlov, 2009, str. 5, Mojić i Petrović, 2013, str. 242). Mladi koji ne veruju da je sistem legitiman su oni koji će otići, a to najčešće ima veze s tim u kojoj meri obrazovanje u jednom sistemu utiče na društveni položaj i uspon. Takođe, ubedljivo najjači prediktor razmišljanja o odlasku u inostranstvo predstavlja prethodno iskustvo s migracijama. Taj nalaz svedoči o nepoverenju u legitimnost našeg poretka („push” činilac) i uverenosti u lakšu integraciju u neko drugo društvo, zasnovanoj na sopstvenom iskustvu („pull” faktor). (Mojić i Petrović, 2013, str. 241)

Činioci koji mogu zadržati osobu da odustane od riskantnih, migratornih poduhvata su: rešeno stambeno pitanje, kvalitet života uopšte (stanovanje, kultura, društveni život) i faktor sigurnosti radnog mesta (Mojić i Petrović, 2013, str. 241). Veliki uticaj imaju i bračni status ispitanika (oni u braku dvostruko ređe pomišljaju ili deluju u pravcu emigracije), mesto stalnog boravka (mladi iz grada su skloniji emigraciji nego mladi iz sela). Očekivano, indeks ukupnog socijalnog zadovoljstva takođe je važan činilac diferencijacije ispitanika kada je reč o razmišljanju ili delanju u pravcu emigracije, te radni i porodični status – nezaposleni i mladi bez dece skloniji su potencijalnom napuštanju zemlje (Mojić i Petrović, 2013, str. 241).

Na osnovu svega izloženog možemo pretpostaviti da će i rezultati dobijeni u istraživanju s budućim pravnicima pokazivati iste tendencije kao i ostali visokoobrazovani mladih ljudi. U nastavku rada biće izložen metodološki okvir istraživanja i analiza i diskusija rezultata.

3. Metodološki okvir

Podaci prikazani u ovom radu prikupljeni su u istraživanju koje je obuhvatalo studente završne, četvrte godine studija Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Upitnik je popunilo ukupno 334 studenta, što se smatra reprezentativnim uzorkom. Odabrano je da se upitnik podeli samo studentima na završnoj godini, zbog pretpostavke da tek tada studenti ozbiljno počinju da promišljaju o svojoj budućnosti nakon fakulteta. Dakle, ispitanici su bili studenti koji su: redovno upisali četvrtu godinu studija (studenti koji su fakultet upisali 2016. godine) i stariji studenti (studenti koji su 2015. i ranije upisali fakultet).

3.1. Proces sprovođenja istraživanja

Podaci su prikupljeni metodom popunjavanja upitnika koji je sadržao trideset dva zatvorena i šest otvorenih pitanja. Radi lakšeg odgovaranja, upitnik je bio podeljen na sledeće celine – prva celina se ticala dosadašnjih aktivnosti van fakulteta, kao što su volontiranja, takmičenja, stručne prakse i sl.; drugi deo upitnika se bavio preferencijama studenata i njihovim karijernim planovima, dok je treći deo bio posvećen njihovim generalnim stavovima o pravu i institucijama u Srbiji. U trećem delu upitnika nalaze se i pitanja o ugledu određenih pravničkih profesija.

Upitnik je popunjavan na predavanjima ili vežbama u periodu od sredine oktobra do sredine novembra 2019. godine. Istraživanje je bilo dobrovoljno i anonimno, a ispitanici su mogli da odustanu od istraživanja

u svakom trenutku, bez ikakvih posledica. Autorka je prisustvovala popunjavanju svih upitnika. Nije bilo pritiska na studente od strane profesora.

4. Analiza i diskusija

4.1. Migracije studenata prava

U sledećoj tabeli su prikazani odgovori studenata na pitanje: „Gde planirate da živite nakon završetka studija?”

Tabela 1. Mesto života nakon studija

mesto života nakon studija	procenat ispitanika
Beograd	67,7%
Rodni grad	6%
Neki drugi grad u Srbiji	0,9%
Inostranstvo	3,9%
Ne znam, nisam još odlučio/la	21,6%
Ukupno	100%

Rezultati prikazani u tabeli pokazuju odstupanje od opšteg emigracionog trenda među mladima: gotovo 2/3 ispitanika (67,7%) planira da ostane da živi u Beogradu⁶, a što se tiče odlaska u inostranstvo: samo 3,9% ispitanika planira svoju budućnost van Srbije. Osim Beograda i inostranstva, 6% studenata planira da se vrati u rodni grad, 0,9% planira da živi u nekom drugom gradu u Srbiji, a 21,6% tu odluku još nije donelo.

U narednoj tabeli su prikazani odgovori o budućem mestu života u odnosu na mesto rođenja. Ispitanici su podeljeni u sledeće kategorije: Beograd, veći grad u Srbiji, srednji grad u Srbiji, manji grad u Srbiji, Crna Gora i Bosna i Hercegovina.

⁶ Ovaj rezultat je u skladu sa opštim trendom iseljavanja ljudi iz prigradskih mesta u Srbiji u velike gradove (Bobić i dr., 2016, str. 57).

Tabela 2. Mesto života nakon studija u odnosu na mesto rođenja

mesto rođenja	mesto života nakon studija					
	Beograd	Rodni grad	Neki drugi grad u Srbiji	Inostranstvo	Nisam još odlučio/la	Ukupno
Beograd	75,6%		1,9%	5%	17,5%	100%
Veći grad u Srbiji	59,4%	6,9%	0%	4%	29,7%	100%
Srednji grad u Srbiji	86,7%	0%	0%	0%	13,3%	100%
Manji grad u Srbiji	60,7%	14,3%	0%	0%	25%	100%
Crna Gora	50%	16,7%	0%	0%	33,3%	100%
Bosna i Hercegovina	80%	20%	0%	0%	0%	100%

Iz tabele se vidi da u inostranstvo planiraju da idu studenti koji su rođeni u Beogradu i u većim gradovima u Srbiji, dok studenti iz manjih gradova i Crne Gore i Bosne i Hercegovine biraju ili Beograd ili rodni grad za svoje buduće mesto stanovanja. Odnosno, rezultati pokazuju da su migracije kod studenata prava postepene: studenti iz manjih gradova planiraju da žive u većem gradu – Beogradu, dok studenti iz Beograda planiraju odlazak u inostranstvo. I ovo je nalaz koji nije u skladu sa opštim emigracionom trendom: istraživanja sprovedena među mladima pokazuju da veličina grada u kojima mladi žive ne utiče na želju za emigracijom.

Dakle, studenti iz velikih gradova u Srbiji planiraju odlazak u inostranstvo, ali da li postoji ikakva veza između prosečne ocene na studijama i mesta života nakon studija? Što se tiče planova za život nakon studija u odnosu na prosečnu ocenu na studijama, ni tu ne postoji povezanost. Studenti s najvećim prosekom (9–10) najmanje planiraju povratak u rodni grad (samo 1,2%), a i želja za inostranstvom im je najmanje zastupljena (samo 2,5%), dok većina njih planira ostanak u Beogradu (75,3%). Ipak, ovi rezultati se ne razlikuju mnogo u odnosu na ostale kategorije studenata: studenti svih proseka studija žele ostanak u Beogradu (najmanji procenat je 59% kod studenata s prosekom između 8 i 9), a o povratku u rodni grad najviše razmišljaju studenti s najnižim prosekom (12% studenata s prosekom između 6 i 7).

Tabela 3. Mesto života nakon studija u odnosu na prosečnu ocenu tokom studija

prosečna ocena na studijama	mesto života nakon studija					
	Beograd	Rodni grad	Neki drugi grad u Srbiji	Inostranstvo	Nisam još odlučio/la	Ukupno
6-7	68%	12%	0% ⁴	%	16%	100%
7-8	70,1%	6,9%	0,9%	4,3%	18,8%	100%
8-9	59%	8%	2%	5%	26%	100%
9-10	75,3%	1,2%	0%	2,5%	21%	100%

4.2. Migracioni faktori

Koji su motivi kojima se studenti rukovode prilikom izbora mesta stanovanja? Kao faktore koje studenti navode najviše su privatni razlozi, ali ponovo se pokazuje važnost mogućnosti napredovanja: svaki treći ispitanik je rekao da je to nešto što ima na umu kada bira mesto stanovanja.

Tabela 4. Motivi kojima se studenti rukovode prilikom izbora mesta stanovanja⁷

motivi prilikom izbora mesta stanovanja	procenat studenata koji je dao odgovor
Privatni razlozi (porodica, partner...)	44,6%
Velika mogućnost za napredovanje	37,1%
Rešeno stambeno pitanje	34,7%
Lako nalaženje posla	30,5%
Troškovi života	10,5%

Kada se ukrste faktori kojima se studenti rukovode prilikom izbora mesta budućeg života i mesta koji su odabrali za život nakon studija, vidi se da studenti rodni grad biraju zbog privatnih razloga (65% ispitanika koji su se izjasnili za povratak u rodni grad je reklo da je to iz privatnih razloga), zatim zbog rešenog stambenog pitanja (45%) i troškova života (45%).

⁷ Ispitanici su mogli da zaokruže više ponuđenih odgovora.

Tabela 5. Faktori kojima se studenti rukovode prilikom izbora mesta stanovanja u odnosu na mesto koje su odabrali da žive nakon studija

mesto za budući život	motivi kojima se studenti rukovode prilikom izbora mesta stanovanja				
	Lako nalaženje posla	Velika mogućnost za napredovanje	Troškovi života	Rešeno stambeno pitanje	Privatni razlozi
Beograd	32,6%	41,2%	6,3%	40,3%	43,9%
Rodni grad	35%	0%	45%	45%	65%
Neki drugi grad u Srbiji	33,3%	0%	33,3%	0%	33,3%
Inostranstvo	15%	38,5%	15,4%	15,4%	46,2%
Nisam još odlučio/la	31,3%	43,8%	14,1%	25%	50%

Motiv velike mogućnosti za napredovanje je dominantan prilikom izbora Beograda i inostranstva za mesto budućeg stanovanja. Skoro polovina studenata koja se opredelila za život u Beogradu je rekla da je to zbog velike mogućnosti za napredovanje, dok taj motiv nije naveo nijedan student koji se opredelio za povratak u rodni grad. Dakle, iz pragmatičnih i privatnih razloga se studenti opredeljuju za povratak u rodni grad, a u želji za napredovanjem se opredeljuju za Beograd i inostranstvo. Studenti rodni grad doživljavaju kao mesto sigurnosti, izvesnosti, ušuškanost i vezanosti za porodicu, dok je Beograd atraktivan grad, koji pruža mnogo mogućnosti.

4.3. Mogućnost zaposlenja u struci u inostranstvu

Na prvi pogled je procenat studenata koji planiraju da idu van Srbije začuđujuće mali, ali jedno od objašnjenja može biti dato u tabeli ispod. Samo trećina studenata (27%) smatra da sa završenim fakultetom u Srbiji može da se nađe posao u struci u inostranstvu.

Tabela 6. Posao u inostranstvu

pitanje	da	ne	nisam siguran /sigurna	ukupno
Da li mislite da nakon završenog Pravnog fakulteta možete da se zaposlite u inostranstvu?	27%	32,6%	40,4%	100%

Takav stav proističe iz činjenice da je većina predmeta na fakultetu pozitivnopravna i da se mahom izučavaju važeći propisi Republike Srbije. Studenti nemaju znanja o pozitivnom pravu ostalih zemalja, a znanja koja su stekli smatraju da su primenjiva samo u Republici Srbiji. Upitno je koliko je takvo viđenje ispravno i tačno, ali ono jeste dominantno. Dakle, makar što se tiče mladih pravnika, opasnost od odlaska iz zemlje ne postoji. Ne toliko zbog uverenja da je Srbija bolje mesto za život od drugih država, već zbog uverenja da njihov veliki trud uložen u fakultetsko obrazovanje neće biti priznat izvan te države. Većina svoj budući život planira u srpskoj prestonici, Beogradu.

5. Zaključak

U radu je prikazano istraživanje manjeg obima, koje uprkos tome jeste značajno, jer pokazuje sve različitosti u okviru kohorte mladih u Srbiji kada su u pitanju migraciona razmišljanja. U okviru ove društvene kategorije su dominantna razmišljanja o emigraciji iz Srbije, ali postoje i određene podkategorije mladih kojima inostranstvo nije privlačno, a to su sadašnji studenti prava, a budući diplomirani pravnici. Rezultati sprovedenog istraživanja su pokazali da studenti Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu ne razmišljaju o odlasku u inostranstvo. Samo 5% budućih pravika razmišlja o odlasku u inostranstvo, a pritom nema razlike u polu, proseku na studijama ili grada iz kojeg dolaze. Studenti kao motive kojima se rukovode prilikom razmišljanja o budućem mestu boravka navode: privatne razloge, mogućnost napredovanja, rešeno stambeno pitanje, lako nalaženje posla i troškove života. Ipak, prisutne su migracije unutar države: gotovo svi studenti planiraju da ostanu u Beogradu nakon diplomiranja. O povratku u rodni grad razmišlja samo 6% mladih.

Kao glavni razlog odstupanja od opšteg emigacionog trenda mladih visokoobrazovanih ljudi u Srbiji autorka navodi mogućnost zaposlenja u inostranstvu. Studenti smatraju da s diplomom Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu ne mogu da se zaposle u inostranstvu. Na taj način se gubi najznačajniji pull faktor koji navode svi proučavaoci emigracija u Srbiji: mogućnost nalaženja dobrog posla. Dakle, radna hipoteza jeste potvrđena i budući diplomirani pravici zaista ne razmišljaju o odlasku. Ipak, glavni razlog ostanka nije toliko zadovoljstvo postojećom situacijom u Srbiji, već stav da ne mogu da rade u struci u inostranstvu.

Literatura

Babović, M. i Bobić, M. (2013). Međunarodne migracije u Srbiji – stanje i politike, Sociologija, vol. 55, no. 2, str. 209–228.

Bobić, M., Vesković Anđelković, M. i Kokotović Kanazir, V. (2016) Studija o spoljnim i unutrašnjim migracijama građana Srbije sa posebnim osvrtom na mlade, Međunarodna organizacija za migracije.

Bobić, M. (2007) Demografija i sociologija – veza ili sinteza, Beograd: Službeni glasnik.

Đurđev, B. (2001) Osnovne tehnike u demografiji, Zmaj.

Gazela Pudar, D., Krstić, N. i Radovanović, B. (2015) Studija 2: Studiranje u inostranstvu i povratak u Srbiju, Institut ekonomskih nauka.

Grupa 484, (2010) Odliv mozgova iz Srbije – problemi i moguća rešenja, Grupa 484.

Jarić, I. i Živadinović, I. (2012) Otići ili ostati: identiteti mladih i orijentacija ka iseljenju, u: S. Tomanović i dr. (ur.) Mladi – naša sadašnjost: istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji, Beograd: Čigoja štampa.

Mojić, D. i Petrović, I. (2013) Mladi i legitimnost društvenog poretka u Srbiji: Razmišljanja i delanja u pravcu emigracije, Sociologija, vol. 55, no. 2, str. 229–244.

Morokvašić, M. (2010) Feminizacija migracija?, Stanovništvo, vol. 48, no. 2, str. 25–52.

Pavlov, T. (2009) Migracioni potencijal Srbije, Grupa 484.

Poleti Ćosić, D. (2019) Radne orijentacije i radno motivisana mobilnost u Srbiji – komparativna perspektiva, u: Lazić, M. i Cvejić, S. (ur.) Stratifikacijske promene u periodu konsolidacije kapitalizma u Srbiji, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.

Popadić, D., Pavlović, Z. i Mihailović, S. (2019) Mladi u Srbiji 2018/2019, Fondacija „Fridrih Ebert”.

Summary: *The Republic of Serbia is the country with the highest percentage of young people in the region who are thinking about emigrating to foreign countries. Although this has so far proven to be a general trend, there are deviations when it comes to emigration tendencies of future law graduates and current law students. Specifically, students of the Faculty of Law of the University of Belgrade show different aspirations: most of them see their future in Serbia and are not thinking about emigrating abroad. This paper will present the results of quantitative research carried out in 2019 regarding the issue of migration of students of the Faculty of Law of the University of Belgrade after graduation. The obtained results will be compared with research on migration in general population of young people and the author will provide potential explanations for this discrepancy.*

Key words: *migration, youth, law students, lawyers, emigration*

SMANJENJE ZAGAĐENOSTI VAZDUHA POMOĆU ELEKTROFILTERA NA TERMoeLEKTRANAMA

Autorka: Milena Čortuma

Mentor: Dragoljub S. Belić

Sažetak: *Esej je napisan i baziran na realnim činjenicama i podacima karakterističnim za termoelektrane u Srbiji. Oko 70% električne energije koja se koristi u Srbiji dobija se iz termoelektrana. I dok je prelazak na dobijanje energije iz obnovljivih izvora, vremenski dug i ekonomski zahtevan poduhvat, bitno je pokazati da je zaštita životne sredine u ovim uslovima veoma važno pitanje. U ovom eseju opisana su elektrofilterska postrojenja na termoelektranama, kao i važnost njihove rekonstrukcije i modernizacije za prečišćavanje otpadnih gasova i povećanje kvaliteta vazduha. Cilj eseja je da ukaže na značaj elektrofiltera, dok idemo u susret novim izvorima energije koji su ekološki prihvatljivi.*

Ključne reči: zaštita životne sredine, polutanti, emisija praškastih materija, termoelektrane, elektrofilteri, vetroelektrane

Uvod

Dok smo 2019. godine gledali seriju „Černobilj“ i dok smo bili preplavljeni pomešanim emocijama, od straha, tuge, besa i nemoći, mislili smo da su takve stvari neponovljive. Ali ako se osvrnemo na psihologiju čoveka, vidimo da njega dotiču samo velike, eksplozivne stvari, koje promene tok istorije iznenada. S druge strane, u proteklih 50 godina se veoma slabo pričalo o nečemu što izaziva podjednako veliku štetu i ostavlja trag na našoj planeti kao i ova velika nuklearna katastrofa. U pitanju su ozbiljna zagađenja životne sredine (vazduha, voda, zemljišta) koja se neprekidno povećavaju. Ako bismo nabrajali uzroke, možemo reći da je prvi uzrok u neprekidnom povećavanju broja stanovnika na Zemlji, dok proporcionalno u skladu s tim raste i drugi uzrok – neprekidno povećavanje potreba za prirodnim resursima i energijom. U isto vreme, kao rezultat prethodna dva uzroka, rađa se treći, a to je sve veća količina otpada. Možda nam je prva asocijacija na otpad, smeće (u smislu plastične ambalaže), ali pod pojmom otpad podrazumevamo sve što ostaje kao višak onoga što čovek proizvede (otpadni gasovi, otpadne vode, biootpad).

Moglo bi se reći da je počela da raste svest o tome da, bar zasad, drugu planetu Zemlju nemamo, i da smo svedoci početka „ekološkog proleća“. Tako je Evropska komisija 11. decembra 2019. godine predstavila European Green Deal, odnosno Evropski zeleni dogovor, koji predstavlja projekat čiji je cilj stvaranje klimatski neutralne Evrope do 2050. godine, kao i smanjenje neto emisije gasova sa efektom staklene bašte najmanje 55% do 2030. godine u poređenju s nivoima iz 1990. godine. Da bi se ove težnje pretvorila u zakonske obaveze i da bi Evropa bila klimatski neutralan kontinent do 2050. godine, usvojen je Evropski sporazum o klimi o kojem su dogovor postigli pregovarači Evropskog parlamenta i Evropskog saveta. U sklopu Zakona o klimi predviđeno je da se na svakih pet godina vrši provera napretka, počevši od 2023. godine. U Direktivi o obnovljivoj energiji navedeno je sledeće: „Energetski sektor odgovoran je za više od 75% emisije gasova sa efektom staklene bašte u EU. Povećanje udela obnovljive energije u različitim sektorima ekonomije je stoga ključan gradivni element za postizanje integrisanog energetskog sistema, koji ispunjava ambicije Evrope o klimatskoj neutralnosti. Štaviše, Evropski zeleni dogovor postavlja put EU ka klimatskoj neutralnosti do 2050. godine kroz duboku dekarbonizaciju svih sektora privrede i veće smanjenje emisije stakleničkih gasova za 2030. godinu.”

Takođe, navedeno je da elemente Direktive države članice moraju da sprovedu u nacionalni zakon do 30. juna 2021. godine.

Realnost Evropskog zelenog dogovora

Postavlja se pitanje šta se dešava na realnom izvodljivom planu i koliko se brzo napreduje? Određen broj evropskih zemalja već su odredile tačnu godinu prestanka korišćenja uglja u energetici. U toj grupi su: Danska, Finska, Francuska, Grčka, Italija, Irska, Holandija, Mađarska, Nemačka, Portugal, Slovačka i Velika Britanija. Pored ovih država Austrija, Belgija i Švedska, već su napustile korišćenje uglja u energetici. Dok će Mađarska, kao naš sused, zatvoriti Termoelektranu „Matra” snage 848 MW do 2025. godine, što je pet godina ranije od planiranog.

Nemačka će kao jedna od vodećih zemalja članica Evropske unije do 2040. godine napustiti fosilna goriva koja se koriste za proizvodnju struje, u cilju postizanja klimatske neutralnosti pre sredine ovog veka.

Dakle, jasno je da većina članica Evropske unije, ali i zemalja koje su izvan nje, odustaje od tradicionalnih izora električne energije kao što su termoelektrane i okreću se obnovljivim izvorima poput vetroelektrana i solarnih elektrana.

Globalni kapacitet vetroelektrana je sada 743 GW, i kada posmatramo rast broja vetroelektrana u Evropi, brojevi izgledaju ovako: 2010. godina – 87,153 MW, 2015. godina – 138,754 MW, 2020. godina – 218,912 MW. Evropa je bila na prvom mestu po razvoju vetroparkova u periodu od 2010. do 2014. godine, kada prednost preuzima Azija.

Prema podacima Evropa je 2016. godine instalirala 12,5 GW dodatnih kapaciteta vetroelektrana, što je bio preloman trenutak nakon koga sa ukupnim kapacitetom od 153,7 GW energija vetra tada prevazilazi ugalj kao drugi najveći oblik proizvodnje električne energije u Evropi. Godina 2017. bila je rekordna, jer je instalirano ukupno 16,8 GW (EU – 15,6 GW) dodatnih kapaciteta vetroelektrana. U toku 2018. godine beleži se pad od 33% kada je instalirano 11,7 GW (EU – 10,1 GW) energetskog kapaciteta. Polako se nastavljao rast instaliranih vetroturbina te je 2019. godine Evropa uvela dodatnih 15,4 GW energetskog kapaciteta vetra. Najnoviji podaci za 2020. godinu govore da je Evropa instalirala 14,8 GW (EU – 10,5GW) i uočavamo smanjenje od 6% koje je nastalo usled pandemije COVID-19. Holandija je u toku 2020. godine ostvarila rekord po broju instaliranih vetroturbina, čiji je kapacitet 1,98 GW, a slede je Norveška sa 1,5 GW, Nemačka 1,4 GW, Španija 1,4 GW i Francuska sa 1,3 GW.

Za to vreme u Srbiji u termoelektranama EPS-a proizvede se oko 70% električne energije, dok se preostalih 30% dobija iz hidroelektrana. Srbija je 23. na svetu po udelu uglja u proizvodnji električne energije. Pored toga što doprinosi klimatskim promenama, sagorevanje uglja u velikoj meri nepovoljno utiče i na zagađenost vazduha. Tako se većina gradova u Srbiji već godinama nalazi na listi veoma zagađenih mesta, a to su: Beograd, Pančevo, Kostolac, Valjevo, Zaječar, Bor, Obrenovac, Požarevac, Užice itd. Da ne bismo zaostajali za svetom, a i da ne bismo bili crna rupa Evrope, u novembru 2020. godine usvojena je Zelena agenda za Zapadni Balkan, koja je u direktnoj vezi sa Evropskim zelenim planom i uspostavlja srodne ciljeve za naš region.

Srbija je još 2015. godine donela Strategiju razvoja energetike do 2025. godine, s projekcijom do 2030. godine, gde je uzela u razmatranje razvoj obnovljivih izvora energije, ali i dalje se vidi da je to veoma spor proces i da se većina električne energije i dalje dobija iz termoelektrana.

Tek su u aprilu 2021. godine usvojena četiri zakona iz oblasti energetike i rudarstva, uključujući dva nova zakona – Zakon o korišćenju obnovljivih izvora energije i Zakon o energetskoj efikasnosti i racionalnoj upotrebi energije, kao i izmene i dopune dva zakona – Zakon o energetici i Zakon o rudarstvu i geološkim istraživanjima.

Jasno se uočava da Srbija ima nameru da svoj zakon uskladi sa zakonom Evropske unije, jer je i sama 2013. godine dobila status države pridružene Evropskoj uniji. Za to vreme se postavljaju pitanja: da li je lako preći na obnovljive izvore energije koji mogu da osiguraju energetska stabilnost države u kratkom vremenskom roku? I dok se nalazimo na tranzitnom putu ka dekarbonizaciji, da li i na koji način možemo poboljšati kvalitet vazduha u našoj okolini? Dakle, da li se u ovom momentu kao jedno od glavnih rešenja nameću elektrofilterska postrojenja?

Između termoelektrana i dekarbonizacije

Javno preduzeće Elektroprivreda Srbije u svom sastavu ima osam termoelektrana u kojima radi ukupno 25 blokova čija je ukupna snaga 5.171 MW. Kao pogonsko gorivo koristi se lignit. Maksimalna godišnja proizvodnja ostvarena je 2013. godine i iznosi 37.433 GWh električne energije, posmatrano od 1990. godine do danas.

Na teritoriji Srbije imamo sledeće termoelektrane:

1. Termoelektrane „Nikola Tesla” u čijem sastavu su :

- TE Nikola Tesla A (šest blokova) 1.766 MW instalisane snage;
- TE Nikola tesla B (dva bloka) 1.300 MW instalisane snage;
- TE Kolubara (pet blokova) 239 MW instalisane snage;
- TE Morava (jedan blok) 125 MW instalisane snage.

Ogranak Termoelektrane „Nikola Tesla” ima 14 blokova čija je ukupna instalisana snaga 3.430 MW i kao takva je najveći proizvođač električne energije u Jugoistočnoj Evropi. U Ogranak TENT-a spadaju TE „Nikola Tesla A i B” sa ukupno osam blokova instalisane snage 3.066 MW i prosečne godišnje proizvodnje 17.031 GWh, što čini oko 50% električne energije EPS-a. Najveći blokovi se nalaze u sastavu TE „Nikola Tesla B” i to su blokovi B1 i B2, sa po 560 MW raspoložive snage. U Ogranak TENT-a takođe spadaju i TE „Kolubara” i TE „Morava” sa ukupno šest blokova instalisane snage 364 MW i prosečne godišnje proizvodnje 1.241 GWh, što čini 4% proizvodnje električne energije EPS-a.

2. Termoelektrane „Kostolac A i B” u čijem sastavu su:

- TE Kostolac A (2 bloka) 310 MW instalisane snage;
- TE Kostolac B (2 bloka) 697 MW instalisane snage.

TE „Kostolac A i B”, čija je instalisana snaga 1.007 MW, godišnje proizvede 5.875 GWh, što čini 17% proizvodnje električne energije EPS-a.

3. Termoelektrane „Kosovo A i B” u čijem sastavu su:

- TE Kosovo A (pet blokova) 617 MW instalisane snage;
- TE Kosovo B (dva bloka) 618 MW instalisane snage.

Od 1. juna 1999. godine EPS ne upravlja kapacitetima na području AP Kosova i Metohije (pa su ostali podaci nerelevantni za rad).

Pored termoelektrana JP „Elektroprivreda Srbije” raspolaže i termoelektranama – toplanama („Panonske termoelektrane – toplane” d.o.o. Novi Sad, koje od 1. juna 2015. godine rade i posluju u okviru EPS-a). Kao primarna goriva koriste se prirodni gas i mazut. Ukupna instalisana snaga iznosi 403 MW za proizvodnju električne energije, 505 MW za proizvodnju toplotne energije, 830 t/h tehnološke pare za procesnu industriju.

To su:

1. TE TO Novi Sad;
2. TE TO Zrenjanin;
3. TE TO Sremska Mitrovica.

U sastavu JP „Elektroprivreda Srbije” nalazi se i šest hidroelektrana koje imaju 51 hidroagregat, čija je ukupna instalisana snaga 3.015 MW. Prosečna godišnja proizvodnja hidroelektrana iznosi oko 10.500 GWh, što čini oko 30% proizvodnje električne energije.

Posle navedenih činjenica dolazimo do podatka, koji je naveden na početku rada, da Srbija skoro 70% električne energije dobija iz termoelektrana (pokazuje Energetski bilans Republike Srbije za 2019. godinu, Ministarstvo rudarstva i energetike). Kako znamo da sagorevanje uglja u termoelektranama predstavlja najveći pojedinačni izvor zagađenja vazduha ne samo u Srbiji nego na prostoru celog Zapadnog Balkana, jasno je koliko problem može biti ozbiljan.

Pri sagorevanju uglja u termoelektranama obrazuju se: gasovi, čvrste leteće čestice, pepeo i šljaka. Sagorevanjem uglja odigravaju se dva procesa: sagorevanje organske materije i transformacija neorganskih materija i od ovih procesa zavisi sastav pepela i otpadnih gasova. Najzastupljeniji elementi u sastavu uglja su ugljenik (C) i vodonik (H), ali su u značajnim količinama zastupljeni i sumpor (S), kalcijum (Ca), magnezijum (Mg), kao i teški metali poput bakra (Cu), cinka (Zn), olova (Pb), nikla (Ni), hroma (Cr), žive (Hg) i arsena (As) (koji se pojavljuju u koncentracijama reda veličine mg/kg (ppm) ili manjim). Dimni gasovi iz termoelektrana pored osnovnih sastojaka sadrže i znatan broj jedinjenja štetnih po životnu sredinu. Ova jedinjenja menjaju stanje atmosfere i označeni su kao polutanti. Jedinjenja koja imaju štetno dejstvo na životnu sredinu su SO_2 , NO_x dok povećana koncentracija CO_2 u vazduhu ima efekat staklene bašte i utiče na dugoročne klimatske promene.

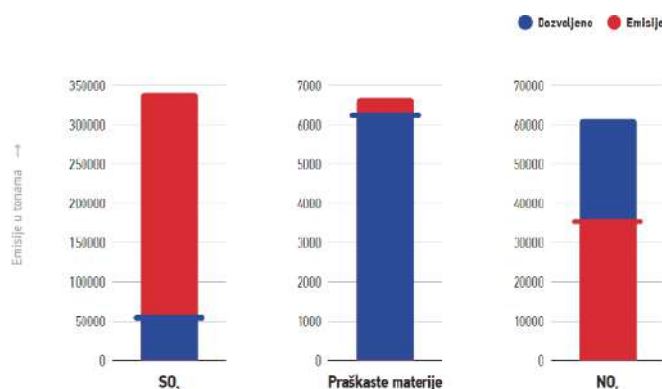
Termoelektrane EPS-a kao osnovno gorivo koriste lignit s površinskih kopova kolubarskog i kostolačkog basena, a ugalj niskog kvaliteta kao što je naš lignit pri sagorevanju ima veoma visok sadržaj pepela, oko 20%–30% koji može sadržati štetne materije. U atmosferu se emituju dimni gasovi CO_2 , SO_2 , NO_x i čestice pepela.

U Uredbi o graničnim vrednostima emisije zagađujućih materija u vazduhu iz postrojenja za sagorevanje (GVE), za SO_2 , za ložišta toplotne snage 300 MW iznosi $650\mu\text{g}/\text{m}^3$. Emisije NO_x zavise od kapaciteta termoelektrane kao i količine azota u uglju, te vrednosti variraju od $150\mu\text{g}/\text{m}^3$ do $750\mu\text{g}/\text{m}^3$ kod termoelektrana na lignit.

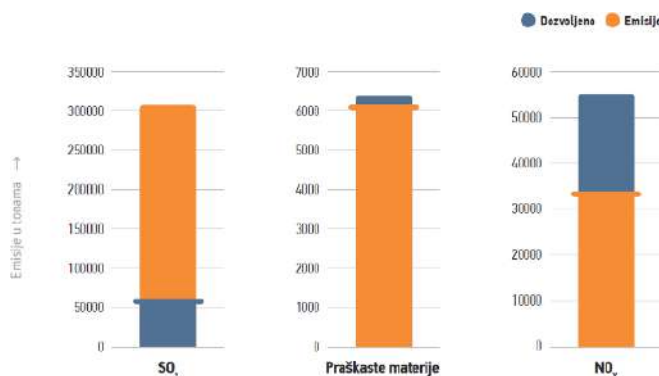
Takođe, postoje ograničenja za emisije štetnih gasova pri nižim slojevima atmosfere, tako je granična vrednost za SO_2 $0,15\mu\text{g}/\text{m}^3$, za NO_x je $0,085\mu\text{g}/\text{m}^3$. Taloženje letećeg pepela ograničeno je na $300\mu\text{g}/\text{m}^3$ po danu za nenastanjeno područje, $450\mu\text{g}/\text{m}^3$ za nastanjeno područje, dok je srednja godišnja vrednost $200\mu\text{g}/\text{m}^3$ po danu.

Na osnovu podataka kojima raspolaže Služba za zaštitu životne sredine JP TENT, emisija iz dimnjaka TENT-a je za SO_2 , 3–4 puta veća od onoga što je propisano graničnim vrednostima emisije štetnih gasova, za NO_x je blizu dozvoljenih granica i iznosi $450\mu\text{g}/\text{m}^3$. Za čestice, emisije su veće od dozvoljenih $50\mu\text{g}/\text{m}^3$ za 1,2–1,6 puta na novijim blokovima, a na starim blokovima veće 3–25 puta. Podatke o merenju CO_2 nemamo.

Emisije štetnih gasova iz termoelektrana su značajno veće od dozvoljenih Nacionalnim planom za smanjenje emisije glavnih zagađujućih materija koje potiču iz starih velikih postrojenja za sagorevanje (NERP). U nastavku su priložena dva grafikona prekoračenja maksimalnih emisija u 2018. i 2019. godini za Srbiju.

Slika 1. Prekoračenje maksimalnih emisija 2018. godine - Srbija

Slika 2. Prekoračenje maksimalnih emisija 2018. godine - Srbija

Iz svega gorenavedenog jasno je da su dekarbonizacija i obnovljivi izvori energije veoma značajni za ekološku budućnost naše zemlje. Pored toga, Srbija bi se mogla uskoro susresti s plaćanjem takse za emisiju CO_2 , koja je već uvedena među državama članicama Evropske unije, što bi predstavilo dodatni trošak budžeta države, ali i njenih građana. Međutim, ono što treba da bude na prvom mestu jeste zdravlje građana Republike Srbije, ali i očuvanje klime i životne sredine za buduće generacije.

Tako je Srbija u 2021. godini napravila veći korak, a to je obustava gradnje Termoelektrane „Kolubara B“. Međutim, to ne znači nagli prelazak s termoelektrana i rudnika na obnovljive izvore energije, jer je to u energetsom i ekonomskom smislu nepovoljno i nemoguće izvršiti u kratkom roku, ali svakako predstavlja put ekološke tranzicije kojim je Srbija krenula.

Iako šira javnost nije dovoljno upućena u razvoj vetroelektrana, Srbija ih na svojoj teritoriji ima nekoliko, a podaci su dati u tabeli 1.

Naziv vetroelektrane	Instalisana snaga/[MW]	Godišnja proizvodnja /[GWh]	Broj domaćinstava koje snabdeva
VE Kula	9,9	24	8.000
VE La Piccolina	6,6	15,5	5.500
VE Košava	69	200	45.000
VE Malibunar	8	25	7.200
VE Alibunar	42	125	38.000
VE Čibuk 1	158	475	113.000
VE Kovačica	104,5	240	68.000
VE Plandište	102	320	85.000

Tabela 1: Podaci o vetroelektranama u Srbiji

Srbija prema popisu iz 2011. godine ima 2.487.886 domaćinstava i 2.243.208 naseljenih stanova, a iz tabele vidimo da današnji kapacitet vetroelektrana od ukupno 500 MW, električnom energijom može da opskrbljava 396.700 domaćinstava. Da bismo zamenili termoelektrane skoro u potpunosti, morali bismo da instaliramo još oko 4.000 MW snage koje daju vetroelektrane. Zaključak je jasan: potpun prelazak za kratak period na vetroelektrane bio bi nemoguć. Što energetske, jer treba uspostaviti nezavisan i samostalan energetske sistem u državi, što iz ekonomskih razloga, jer su u pitanju višemilionske investicije (vrednost investicije VE „Kula” iznosi 15 miliona evra, VE „La Piccolina” 10 miliona evra, VE „Košava” 120 miliona evra, VE „Malibunar” 14 miliona evra, VE „Alibunar” 80 miliona evra, VE „Čibuk” 1300 miliona evra, VE „Kovačica” 189 miliona evra, VE „Plandište” 100 miliona evra).

I dok se Srbija bavi ovako ozbiljnim poduhvatom, to ne sme obustaviti brigu o životnoj sredini i klimi. Kao međukorak i najbolje rešenje na ovom putu od termoelektrana do dekarbonizacije navela bih upotrebu elektrofiltera, odnosno elektrostatičkih taložnika na svim postrojenjima za sagorevanje fosilnih goriva.

Elektrostatički taložnici (izdvajajući)

Polutanti se mogu javiti kao prašina (čvrste čestice), tečnosti (kapljice), pare (u vidu molekula) i gasovi (u vidu molekula). Polutanti kao što su prašina i tečnosti su vidljive te ih je lakše uočiti, dok su molekuli nevidljivi i teže se otkrivaju, te mogu biti opasniji. Da bi se stekla bolja slika o veličini čestica polutanata, data je tabela 2 s podacima:

Vrste čestica	Veličina u mikronima	Javljaju se kao
Molekuli	0,0002–0,005	Gasovi i pare
Nevidljive sitne, koloidne	0,1–10	Aerosoli, postojani dimovi i magle
Vrlo sitne	0,0002–0,005	Fine prašine i raspršnice iz industrije
Srednje	10–100	Obična prašina
Grube	Veće od 100	Grube prašine i kapi kiše

Tabela 2: Uporedne veličine čestica polutanata

Ova raznolikost u veličinama čestica polutanata zahteva i različite metode za njihovo otkrivanje i izdvajanje iz vazdušne struje dimnih gasova nakon sagorevanja.

Postupci za prečišćavanje vazduha su sledeći (gruba raspodela):

1. Fizički postupci

- 1.1. Mehanički izdvažači
- 1.2. Elektrostatički izdvažači (elektrostatički filteri)
- 1.3. Vrećasti filteri

2. Fizičko-hemijski postupci

- 2.1. Toplotni izdvažači
- 2.2. Apsorberi
- 2.3. Adsorberi

3. Hemijski postupci

- 3.1. Proste hemijske reakcije
- 3.2. Katalitičke reakcije
- 3.3. Piroliza
- 3.4. Sagorevanje

Radi jasnijeg sagledavanja efikasnosti elektrostatičkih izdvažača u poređenju s mehaničkim dat je grafik koji upoređuje efikasnost pojedinih izdvažača u funkciji veličine čestice polutanata.

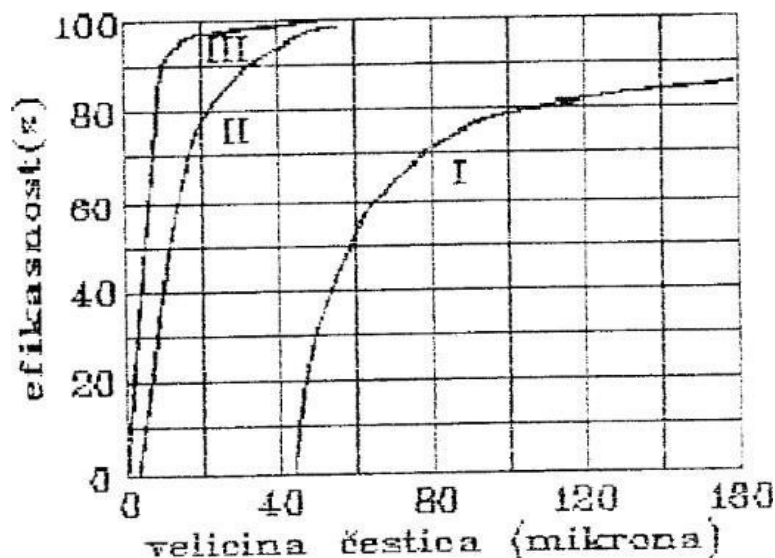
Ovde se jasno vidi da je elektrostatički filter korisniji i efikasniji.

Na slici 3 vidimo poređenje efikasnosti nekih izdvažača čestica iz gasova:

I – gravitacioni izdvažači

II – centrifugalni

III – elektrostatički

Slika 3. Poređenje efikasnosti nekih izdvajča čestica iz gasova

Elektrostatičko izdvajanje (ESP – Electro Static Precipitators) je jedna od najpraktičnijih i najefikasnijih metoda za izdvajanje čestica ugljene prašine i pepela iz struje dimnih gasova koji potiču iz postrojenja termoelektrana i toplana. Izdvajanjem ovih polutanata, značajno se smanjuje negativan uticaj na životnu sredinu i zdravlje ljudi. Elektrostatičko izdvajanje vrši se u elektrofilterima koji predstavljaju jedan od najviše korišćenih uređaja za odvajanje štetnih čestica iz vazdušne struje.

Princip rada baziran je na jonizaciji otpadnog gasa gde se izdvajaju čestice svih prečnika, za otpadne gasove 450°C. Elektrostatički filteri rade na dobro poznatom principu da se istoimeno naelektrisana tela odbijaju, a raznoimena privlače, dakle osnovne sile koje deluju na odvajanje polutanata iz gasne su elektrostatičke sile.

Da bi se ovo sprovelo u filterima, čestice se naelektrišu negativno, a površine po kojima treba da se talože, pozitivno. U tom slučaju zbog međusobnog privlačenja, negativne čestice biće privučene pozitivno naelektrisanim taložnim elektrodama, zadržavajući se na njima i tako se izdvajaju iz struje gasa.

Gas koji sadrži polutante nailazi na negativno naelektrisanu elektrodu, gde usled jakog električnog polja, emituje velikom brzinom ogroman broj elektrona (e^-) prema pozitivnoj taložnoj elektrodi. Pri tom letu elektroni udaraju o čestice na koje nailaze te ih naelektrišu svojim negativnim elektricitetom. Tako negativno naelektrisane čestice potom ulaze u sistem paralelnih ploča (pozitivnih taložnih elektroda). Usled, kao što je navedeno, suprotnog naelektrisanja pozitivne elektrode privlače negativno naelektrisane čestice pod pravim uglom u odnosu na strujanje. Kada udare o nju, delimično se razelektrišu, ali se ipak zadrže na njoj.

Nakon određenog vremena (pola do dva časa), kada se nakupi dovoljno prašine na taložnoj elektrodi, počinje otresanje elektroda, da bi izdvojene čestice otpale u sabirne sudove. Najveći deo pepela 75%–80% je lociran u prihvatnim levcima koji se nalaze direktno ispod VN izdvajачkih komora ESI. Veoma mali deo pepela (< 1%) se taloži na dnu izlaznog dimnjaka. A kako znamo da je 20%–25% težine uglja sadržano u dimnom gasu, efikasnost elektrotaložnika je velika. Bilo koji tip elektrostatičkih filtera može da radi i u suvom i u vlažnom režimu, ne postoji razlika u prikupljanju čestica, nego se ta razlika odnosi na odstranjivanje već prikupljenih čestica. Za razliku od filtera koji rade u suvom režimu, gde se odstranjivanje vrši otresanjem (udarni sistem sa otresaćima koji mogu biti mehanički, magnetno gravitacioni i elektromagnetni), filteri koji rade u vlažnom režimu, elektrode ispiraju vodom. Nakon ovoga, proces se nastavlja.

Pokazalo se da negativne elektrode u vidu žice emituju elektrone. Zbog toga su emisije elektrode u vidu zategnutih žica poređane dužno između ravnih taložnih elektroda. Da bi se dobilo što jače električno polje između emisionih i taložnih elektroda, između njih se stavlja vrlo visok napon, do 70.000 V. Zbog ovog napona na elektrostatičkom filteru rad je rizičan, te se opasnost smanjuje time što se pozitivne elektrode i spoljno kućište taložnika uzemljuju.

Efikasnost elektrofiltera ili stepen izdvajanja pepela iz dimnih gasova data je tzv. Dojčovom formulom:

$$\eta = (1 - e^{-wf}) * 100 (\%)$$

w – srednja brzina taloženja (cm/s) naelektrisanih čestica u električnom polju elektrofiltera

$f = S/Q$ – koeficijent elektrofiltera kao odnos površine pozitivnih ploča (m^2) i protoka gasa (m^3/s)

Brzina taloženja w , je data sa:

$$w = \frac{0,11 * K^2 * r}{\mu} \quad (4 < w < 10 \text{ m/s})$$

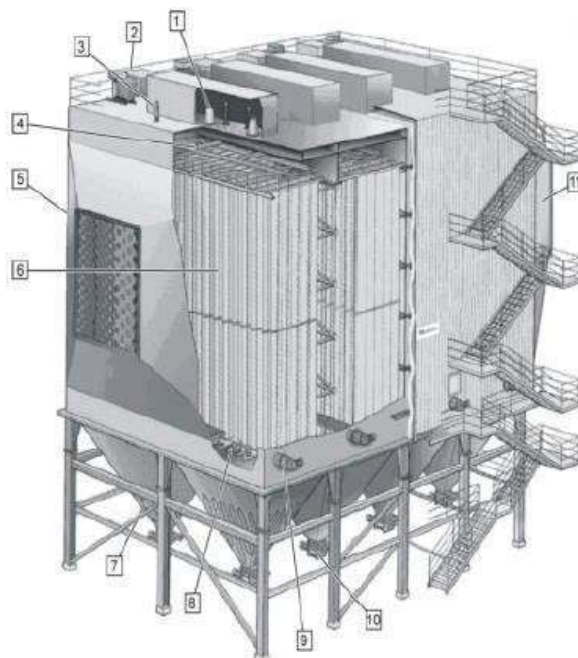
K – jačina elektrostatičkog polja r – prečnik čestice pepela

μ – dinamička viskoznost gasa

Uobičajena vrednost za μ je $2,36 * 10^{-6} \text{ Kp} * s/m^2$, odakle vrednost za w iznosi $4.650 K^2 r$. Jasno uočavamo da se efikasnost elektrofiltera η povećava uvećanjem polja K , odnosno povećanjem napona među elektrodama U , ali samo do vrednosti nešto niže od granice proboja elektrofiltera, tj. uspostavljanja gasnog pražnjenja. Takođe, kao što je navedeno, oblik elektrode znatno utiče na efikasnost, često se koriste žice oštih profila koje efektom „šiljka” emituju više elektrona. Pored različitih oblika negativne elektrode koriste se istovremeno i više negativnih elektroda u vodu rešetke, kao i sistemi redno vezanih elektrofiltera, čime se postiže znatno veći stepen efikasnosti izdvajanja.

U slučaju da imamo veoma nisku efikasnost elektrofiltera koja se ne može poboljšati samo menjanjem parametara i uslova rada (vrednost visokog napona, oblik elektroda, frekvencija otresanja), poboljšanje se vrši jedino temeljnom rekonstrukcijom, dakle povećanjem dimenzija elektroda (taložnih i emisionih), dodavanjem novih sekcija (polja) uzduž i popreko u odnosu na pravac kretanja dimnih gasova, uključujući i aglomeraciju (ukrupnjivanje sitnih čestica u paralelnim glatkim ravnim uzdužnim metalnim pločama u veće aglomerate koje je moguće efikasnije ukloniti iz gasa).

Veličina elektrostatičkog filtera zavisi od količine gasa koju treba da prečisti. Red veličine kreće se od desetina hiljada, odnosno stotina hiljada, pa i miliona kubnih metara na čas. U takvim slučajevima visina taložnih elektroda ima red veličine 10 m, a dužinu i veću. Postavljaju se na 20–40 cm rastojanja jedna od druge, a između njih na svakih 20 cm postavljene su emisije elektrode. Izgled je dat na slici 4, i najčešće podseća na manju zgradu.

Slika 4. Prikaz EF na bloku termoelektrane

- 1 – noseći izolator
- 2 – agregat visokog napona
- 3 – pogon za otresanje emisionih elektroda
- 4 – noseći okvir za EF
- 5 – difuzor
- 6 – taložne i emisione elektrode (pokriveno)
- 7 – levak za sakupljanje prašine
- 8 – otresač taložne elektrode
- 9 – pogon za otresanje taložnih elektroda
- 10 – uređaj za pražnjenje prašine
- 11 – konfuzor

Najskuplji deo elektrostatičkih taložnika je visokonaponski jednosmerni napajač. Može se reći da se najveća količina energije troši na rad ventilatora. Iako su otpori proticanja gasa kroz ove taložnike vrlo mali, na ovu količinu gasa postaju zaista značajni.

Elektrostatički taložnici imaju nekoliko veoma značajnih osobina:

- Jednako efikasno izdvajaju čvrste i tečne čestice;
- Izdvajaju čestice manje od 1 mikrona u prečniku;
- Mogu da rade na visokim temperaturama, kao i sa agresivnim gasovima;
- Smanjuju koncentraciju prašine i ispod 1 mg/m^3 ;
- Pod povoljnim uslovima mogu da otklone i preko 99% čestica.

Negativne strane su:

- Veća potrošnja električne energije u odnosu na druge tipove filtera;
- Neophodan je visok stepen zaštite ljudstva i visoka obučenost;
- Neupotrebljivi su za čestice koje prave eksplozivne smeše u kontaktu s vazduhom;
- Mala je mogućnost demontaže i pomeranja, zbog velikih dimenzija;
- Velika početna investiciona ulaganja.

Rekonstrukcija elektrofilterskih postrojenja na TENT-u A i B

Elektroprivreda Srbije je u proteklom periodu izvršila rekonstrukciju i modernizaciju svojih postrojenja, a među njima se izdvajaju projekti rekonstrukcije elektrofilterskih postrojenja termoelektrana u sastavu JP EPS-a. Osnovni cilj ovih projekata jeste da se postigne smanjenje emisije čvrstih čestica ($< 50 \text{ mg/m}^3$). Tako ćemo navesti dva realna slučaja rekonstrukcije elektrofiltera na TENT-u A i B.

Blokovima TENT-a A1 i A2 (snage od po 210 MW) pušteni su u rad 1970. godine. Merenja praškastih materija (pre rekonstrukcije elektrofiltera) vršena su 2001. godine, te je utvrđeno da su najveće emisije bile na blokovima A1 i A2, odnosno 2.300 mg/m^3 i 2.560 mg/m^3 respektivno. Tom prilikom su analizirana stanja elektrofilterskih postrojenja koja su se nalazila u pogonu od 20 do 35 godina, te je utvrđeno da su njihove performanse u odnosu na projektovane vrednosti značajno opale. Potprojektovani pri izgradnji bili su elektrofilteri bloka A1 i A2, pa je njihova efikasnost opadala usled korišćenja. Dakle, potprojektovana prosečna efikasnost otprašivanja elektrofiltera iznosila je 98,5% (blok A1) i 98,5% (blok A2), dok je njihova prosečna efikasnost otprašivanja prilikom merenja izvršenog 2001. godine iznosila 91,5% (blok A1) i 91,4% (blok A2). Evidentan je pad u efikasnosti rada elektrofiltera, što je rezultiralo da emisija praškastih materija bude i do 40 puta veća od dozvoljene vrednosti koja iznosi manje od 50 mg/m^3 .

U cilju smanjenja emisije čestica ispod propisane norme izvršena je rekonstrukcija ova dva elektrofiltera od 2003. do 2006. godine. Tom prilikom je smanjena izlazna koncentracija praškastih materija i povećana efikasnost rada elektrofiltera tako što je povećana visina i broj taložnih elektroda, proširenjem i dodavanjem još jednog polja (sekcije) elektroda i poboljšanjem strujno-naponskih karakteristika sekcija elektrofiltera. Pri rekonstrukciji dodate su još po dve sekcije, pa su novi elektrofilteri nakon završetka imali po četiri sekcije, što je samim tim povećalo njihovu efikasnost koja iznosi 98,5% (blok A1) i 99,9% (blok A2).

Prilikom merenja nastalih 2008. godine, emisija praškastih materija na blokovima A1 i A2 bila je nešto viša od dozvoljene, 276 mg/m^3 i 109 mg/m^3 respektivno. Nakon toga izvršena je optimizacija rada kotlovskog postrojenja, tj. podešen je sistem sagorevanja i ostvarena je dobra zaptivenost kotla, čime je omogućeno da elektrofiltersko postrojenje radi na projektovanim parametrima protoka i temperature dimnih gasova. Nakon ove intervencije, izvršena su nova merenja i pokazano je da je emisija smanjena na Direktivom propisanu vrednost ispod 50 mg/m^3 za garantne gasove.

Elektroprivreda Srbije izvršila je rekonstrukcije elektrofiltera na preostalim blokovima TENT- a, a to su A3, A4, A5, A6, kao i blokova B1 i B2, čime je emisija praškastih materija, u odnosu na period pre početka rekonstrukcije, smanjena za čak 85%. Rekonstrukcija svih elektrofilterskih postrojenja u Ogranku TENT koštala je 67 miliona evra.

Zaključak

Zaštita životne sredine i kvalitet vazduha prepoznati su kao veoma važan faktor u većini država sveta, a kao takvi i u našoj državi. Iz prethodno napisanog, možemo jasno zaključiti da Srbija u skladu sa svojim mogućnostima ulaže u obnovljive izvore energije i vrši usklađivanje svojih politika i zakona s politikama i zakonima Evropske unije koji se tiču zelenog održivog razvoja.

Jasna je težnja ka razvoju i uključivanju obnovljivih izvora energije, a pre svega vetroelektrana, u elektromrežu Srbije. Međutim, ovo je dugotrajan posao koji je potrebno obaviti temeljno sa uključivanjem ekonomskih faktora, ali i faktora stabilnosti. Kako veći deo razvoja privrede u Srbiji počiva na električnoj energiji koja je dobijena u nekoliko većih termoelektrana i hidroelektrana, uočavamo da su potrebna velika investiciona ulaganja u obnovljive izvore energije, da bi se izjednačila proizvodnja struje iz takva dva izvora. Tako nešto nije moguće izvršiti u kratkom periodu i očekivati održivost ekonomije. Takođe, veoma je važno uključiti i faktor stabilnosti, u smislu da se nije moguće potpuno osloniti na proizvodnju energije iz obnovljivih izvora. I to pre svega zbog njihove stohastičke prirode, tj. činjenice da su vremenski uslovi, koji su bitni za njihov rad, ujedno i teško predvidivi. To sve može rezultirati smanjenjem ili čak prekidom proizvodnje električne energije, što bi se opet odrazilo na privredu zemlje i njenu ekonomiju.

Na osnovu onoga što je navedeno u radu, kao i uzimanja u obzir prednosti i mana tradicionalnih i obnovljivih izvora energije, zaključujemo da se kao prelazno rešenje nameću elektrofilterska postrojenja koja imaju visoku efikasnost u prečišćavanju otpadnih gasova nastalih sagorevanjem uglja u termoelektranama i na taj način utiču na kvalitet vazduha kako u njihovoj neposrednoj blizini tako i na većim udaljenostima. Još ako se u obzir uzme i to da je cena izgradnje najjeftinije vetroelektrane (npr. „La Piccolina” snage 6,6 MW) iznosila deset miliona evra, a rekonstrukcija svih elektrofiltera u ogranku TENT-a 67 miliona evra, jasno je da nema potrebe za prekidanjem njihove dalje rekonstrukcije i modernizacije, a sve u cilju očuvanja i poboljšanja kvaliteta vazduha i životne sredine.

Dakle, neophodna je sveobuhvatna analiza s tačno preciznim troškovima i koristima (nematerijalnim i materijalnim) tradicionalnih i obnovljivih izvora energije, a naročito je bitno obratiti pažnju na projekcije, planove i rizike za period od bar 20 godina, gde će se sigurno „energetska” mapa Evrope i sveta dodatno promeniti, jasno je u čiju korist. A za to vreme očuvanje kvaliteta vazduha i životne sredine treba ostati prioritet, te se upravo kontinuirano ulaganje u elektrofilterska postrojenja nameće kao dobro prelazno rešenje na putu ka potpunom prelasku na obnovljive izvore energije, ali do nivoa do kog takvi izvori ne bi ugrozili kompletan sistem snabdevanja električnom energijom.

Literatura

Belić, D. (1991) Fizika i ekologija, Fizički fakultet, Beograd: PMF Beograd, Beograd.

Radić, D. i Petković, M. (2014) Elektrostatički filteri.

Erić, M. D., Stefanović, P. LJ. i Kisić, D. M. (2010) Verifikacija smanjenja praškastih materija posle rekonstrukcije elektrofilterskih postrojenja na blokovima A1, A2, A3 i A4 U TE Nikola Tesla, Termotehnika.

Erić, M. Stefanović, P. Marković, Z. Škobalj, P. Cvetinović, D. Jovanović, R. Lazović, I. (2016) Smanjenje emisije praškastih materija posle rekonstrukcije i modernizacije elektrofilterskih postrojenja na TE Nikola Tesla B, Termotehnika.

Bankwatch Network, Uskladiti ili zatvoriti, decembar 2019.

Bankwatch Network, Uskladiti ili zatvoriti, jun 2020.

Elektroprivreda Srbije, Termoelektrane, <http://www.eps.rs/lat/Poslovanje-EE/Stranice/Termoelektrane.aspx>

Elektroenergetika, Vetroelektrane Srbije, <https://www.elektroenergetika.info/ve-sr.html>

Hannah Broadbent , Top 25 Coal Power Countries in 2020, Ember, 2021. <https://ember-climate.org/commentary/2021/04/14/top-25-coal-power-countries-in-2020/>

EUR – Lex, European Green Deal, 2019. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TX-T/?qid=1596443911913&uri=CELEX:52019DC0640#document2](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TX/T/?qid=1596443911913&uri=CELEX:52019DC0640#document2)

European Union, European Climate Pact, 2021. https://europa.eu/climate-pact/index_en

GWEC, Global wind power capacity is now up to 743 GW, 2021. <https://gwec.net/global-wind-report-2021/>

WindEurope asbl/vzw, Statistics, 2016– 2020. <https://windeurope.org/intelligence-platform/statistics/>

Službeni glasnik, Strategija razvoja energetike Republike Srbije do 2025. godine sa projekcijama do 2030. godine, 2015. – <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/ostalo/2015/101/1/r>

Paragraf, Uredba o graničnim vrednostima emisija zagađujućih materija u vazduhu iz postrojenja za sagorevanje, 2016. – <https://www.paragraf.rs/propisi/uredba-granicnim-vrednostima-emisija-zagadjujucih-materija-postrojenja.html>

Ministarstvo zaštite životne sredine, Izveštaj o strateškoj proceni uticaja za Nacionalni plan za smanjenje emisija (NERP), 13. mart 2019.

Abstract: *This essay is based and written using the facts and obstacles in the path of the decarbonization. 70% of the energy in Serbia has been produced in the powerplants which is very alarming in the sense of environmental protection. Inclusion of renewable power sources requires time and resources, nevertheless, protection of environment must be priority number one. Therefore, this essay explains role of the electrostatic precipitators on the powerplants and how important is their reconstruction and modernization, mainly focusing on air quality.*

Keywords: *environment protection, pollutants, emission of particulate matter, powerplant, electrostatic precipitators, wind farm plant.*

UMETNIČKI DOŽIVLJAJ DELA GENERISANOG OD STRANE VEŠTAČKE INTELIGENCIJE

Autorka: Sara Knežević

Mentor: Uroš Krčadinac

Sažetak: *Polazeći od toga šta je umetnost, stvaralački proces i umetnički doživljaj, postavlja se pitanje da li je delo koje je proizvod računarskog programa umetnost i da li ga čovek može doživeti kao takvo. Računajući da pitanje šta je zapravo umetničko delo i dalje predmet velike debate, zauzeti su različiti stavovi u vezi sa ovim pitanjem. Umetničko delo može imati samo estetsku vrednost, a može imati i nameru ili poruku koju umetnik želi da prenese. Dela generisana od strane računara nemaju nameru, već su rezultat neuralnih mreža koje se baziraju na kompleksnim statističkim modelima, ali mogu imati estetsku vrednost. Posmatrač ovakvom delu daje svoj kontekst i čini ga umetničkim delom, iako iza njega ne postoji stvaralački proces.*

Ključne reči: umetnost, estetika, doživljaj, veštačka inteligencija

1. Uvod

U poslednjih nekoliko godina, prikupljanjem ogromne količine podataka i razvojem nepotpuno inteligentnih sistema, kulturološko pitanje „Šta je umetnost?“ podiže se na dodatan nivo apstrakcije. To neodgovoreno pitanje se postavljalo, razvijalo i na njega se odgovaralo na mnogo načina, a razvojem veštačke inteligencije koja može da generiše umetnost dovode se u pitanje ne samo umetnost već i stvaralački proces. Ukoliko je lepota umetničkog dela u oku posmatrača, može li delo generisano od strane računara izazvati estetski doživljaj i time opravdati svoju umetničku vrednost? Da li je umetničko delo samo proizvod kreativnog procesa ili ga umetničkim čini posmatrač, pored samog stvaraoca? Ovaj esej je pokušaj da se na ova pitanja odgovori i približi vrednost veštačke inteligencije u procesu stvaranja.

2. Šta je umetničko delo i estetski doživljaj?

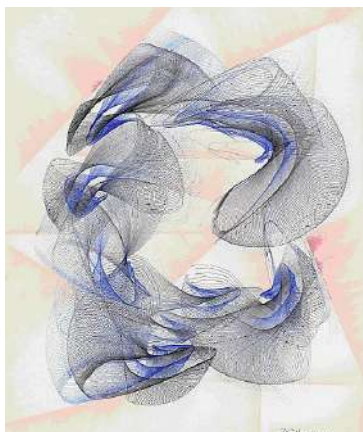
2.1. Umetničko delo

Umetničko delo, po svojoj definiciji iz rečnika, jeste fizički predmet, svetlost ili zvuk sa estetskom vrednošću. Ova definicija je krajnje površna i uzima u obzir estetsku vrednost koja nije jedina vrednost umetničkog dela. Funkcija umetnosti može biti namenska (intencionalnost umetnika) i posmatračka (estetska). (Radojčić, 2015) Delo s primarno estetskom funkcijom ima jasan cilj da izazove estetski doživljaj kod posmatrača, dok namensko delo prenosi specifičnu poruku ili ideju posmatraču i ne mora nužno da ima naglašenu estetsku vrednost.

Estetika se najčešće poistovećuje s lepotom. Lepota, međutim može biti umetnička ili stvaralačka lepota i prirodna lepota, zbog čega je sam koncept lepote apstraktniji i širi pojam od estetike i samim tim teže ga je definisati. Lepota u umetnosti može imati specifično značenje u zavisnosti od dela koje se opisuje ili sâm koncept lepote kao takav nije dovoljan da potpuno opiše umetničko delo. (Hartman, 1919) Kantovo viđenje lepote, što se danas provlači u mnogim teorijama, jeste da je lepota primarno u posmatračevim očima i da lepota umetnosti ne može da postoji bez posmatrača. Lepota ne može da bude proizvod učenja i pravila, jer pravila lepote ne mogu se definisati, ali kako bi umetnik stvorio lepo delo mora da prati pravila umetnosti koja su definisane od strane prirode, jer je glavni cilj umetnosti imitacija prirode. (Ginsborg, 2019)

Intencionalnost umetnosti međutim zavisi više od umetnika. Dok estetsko umetničko delo zavisi najviše od čovekovih čula, delo koje ima predefinisano svrhu zavisi od nekog apstraktnijeg nečulnog svojstva. To svojstvo je definisano preko dva uslova – delo mora da govori o nečemu i da oživi svoje značenje. (Danto, 2013) Činjenica da delo govori o nečemu znači da je interpretabilno i da se interpretacija ne može razdvojiti od umetničkog dela. Ova definicija umetničkog dela se poklapa s razvojem umetnosti u poslednjih 150 godina; počevši od razvoja kamere koja direktno može da kreira sliku prirode, koja je nedostižni cilj umetnosti, do razvoja umetničkih pravaca koji se fokusiraju na svakodnevne predmete i pojave – contemporary art ili savremena umetnost i svih pokreta u sklopu nje.

Razvojem mašina, računara i tehnologije nastao je i pravac računarske umetnosti (Slika 1). Računarska umetnost je pravac umetnosti u kome računar ima ulogu u procesu stvaranja ili prikazivanja umetnosti. Ukoliko je umetničko delo proizvod stvaralačkog kreativnog procesa čoveka, postavljaju se pitanja da li računar može biti kreativan i da li može stvarati umetnost. Sa strane namenskog umetničkog dela, neophodno je da stvaralac prethodno definiše poruku artefakta, dok kod estetskog umetničkog dela to nije neophodno. Delo generisano uz pomoć ili primarno od strane računara koje izazove estetski doživljaj kod posmatrača se po prethodnim definicijama dakle može svrstati u umetnost.

Slika 1. Primer računarske umetnosti

Desmond Pol Henri, Slika pomoću mašine za slikanje, 1960. (Izvor: Vikipedija)

Slika 2. Primer konceptualne umetnosti

Marsel Dišan, Fontana, 1917. (Izvor: Vikipedija)

Slika 3. Primer pop-umetnosti

Robert Rošenberg, Vožnja bicikla, 1988. (Izvor: Vikipedija)

2.2. Estetski doživljaj

Estetičari tvrde da ako je lepota u oku posmatrača onda lepota ne može biti ozbiljan deo estetike, jer se bazira na individualnom i promenljivom osećaju posmatrača. Da li se posmatraču neko delo dopada ili ne predstavlja njegov lični stav. (Focht, 1980) Međutim, psiholozi u oblasti psihologije umetnosti i eksperimentalne estetike tvrde da pored individualnih razlika (etničkih, kulturnih i sl.), estetski doživljaji različitih pojedinaca teže ka istim stvarima (npr. zlatni presek). Činjenica da se može izdvojiti zajednička osobina estetike kod svih posmatrača, ukazuje na to da „lepota” dela može biti generalizovana. (Polovina & Marković, 2006)

Estetski doživljaj se najbolje opisuje sledećim odnosom između posmatrača i dela – u svesti postoji jedan objekat koji snažno angažuje posmatrača tako da utišava dešavanja u posmatračevom okolini. Priroda ovog odnosa između posmatrača i umetničkog dela ili objekta se naziva Objekat i ja za sebe. (Ognjenović, 1997) Ovakav doživljaj se javlja u različitim, obično izuzetnim stanjima: u hipnozi, pod dejstvom droga,

u snu, ali i tokom estetskog doživljaja. Ovakav opis pravi jasnu razliku između doživljaja nečega što jeste ili nije umetničko delo. Kako je taj osećaj u posmatračevnoj svesti, znatno veća težina se stavlja na njega, umesto na delo o kome je reč.

3. Neuralne mreže

3.1. Istorija veštačke inteligencije

Prvi korak ka razvoju veštačke inteligencije je načinjen 1943. godine objavljivanjem rada *The Logical Calculus of the Ideas Immanent in Nervous Activity*, u kome su korišćene jednostavne logičke funkcije koje su imitirale ponašanje neurona. (McCulloch & Pitts, 1943) Tokom narednih godina razvijeni su sistemi koji su mogli da „uče” koristeći binarne klasifikatore – funkcije koje određuju da li ulaz (vektor brojeva) pripada određenoj klasi ili ne. (Widrow & Hoff, 1960)

Ubrzo nakon ovih tehnologija u razvoju, ovi sistemi su ugašeni, jer se smatralo da ne mogu da rešavaju nelinearne i druge probleme. (Minsky & Papert, 1969) Osamdesetih godina naučnici su shvatili da nemaju dovoljno hardvera i podataka da mogu da razviju sistem koji uči nalik čoveku i razvoj neuralnih mreža je počeo da se kreće u smeru rešavanja konkretnih problema, na primer prepoznavanju šablona (pattern recognition).

3.2. Veštačka inteligencija danas

Inovacije u ovoj oblasti početkom 21. veka su privukle pažnju i investicije koje su ubrzale dalji razvoj i između 2009. i 2012. godine se pojavljuju recurrent neural networks i deep feedforward neural networks. Cilj je razvoj Narrow Artificial Intelligence sistema, odnosno neuralnih mreža koje mogu da rade određene zadatke na nivou čoveka ili u nekim slučajevima bolje.

Razvoj recommendation sistema, prepoznavanje i kategorisanje objekata na slikama, prepoznavanje lica, igranje kompleksnih igara kao što je šah su primeri gde neuralne mreže rade ono što ranije nisu mogle, što nije samo proizvod razvoja samih algoritama već i dostupnosti ogromne količine podataka i hardverske snage.

3.3. Veštačka inteligencija i slike

Od ranog razvoja veštačke inteligencije naučnici su pokušavali da naprave sistem koji može da vidi. Počevši od prepoznavanja ivica, sve do lokalizacije objekata na slici, njihovog kategorisanja i segmentiranja – funkcionalnosti koje su razvijene godinama kasnije, uz veliku količinu podataka. Pored obrade slika, 2014. godine se objavljuje tip mreže koji uvodi inovativnost u oblasti computer vision i dovodi mogućnost generisanja novih slika pod nazivom generative adversarial networks (GAN). (Goodfellow, et al., 2014) GAN koristi dve mreže koje se međusobno „bore”, generator i diskriminator – generator konstantno generiše nove slike dok diskriminator procenjuje da li dovoljno dobro opisuju ono što je potrebno.

4. Korišćenje već postojećih umetničkih dela i stilova u neuralnim mrežama

4.1. Razvoj algoritama za stilizaciju slika

Stilizacija slika je proces reprodukovanja stila jedne slike na drugoj slici. Prvi metodi stilizacije su bazirani na proceduralnim algoritmima, direktnim implementiranjem karakteristika različitih stilova. Problem ovog pristupa jeste što nije moguće reprodukovati sve karakteristike određenog stila, što je dovelo do razvoja metoda koji koriste primere stilizovanih slika kao bazu.

Jedan od prvih algoritama je baziran na obradi signala – prepoznavanje ivica na slici i „zamagljivanje” sadržaja. Ova vrsta filtera je danas poznata kao cartoon effect.

Većina tradicionalnih umetničkih stilova oživljavaju slike prisustvom jasnih prelaza i tekstura na slikama – pokreta četkica ili olovke. Ove teksture igraju veliku ulogu u reprodukovanju stilova na generisanim slikama, jer su jedan od glavnih karakteristika slike. Rano psihološko istraživanje o prepoznavanju tekstura je pokazalo da se na neki način zasniva na statističkoj zbirnoj raspodeli, više nego samoj raspodeli piksela na slici. (Julesz, 1975)

Fokusirajući se na teksture, među prvim razvijenim algoritmima je sinteza tekstura bazirana na delovima slike. Ovde se tekstura definiše kao mali deo slike koji može da se „preuredi” tako da se sadržaj slike ne promeni. Počevši od prazne slike, algoritam dopunjava piksele tako da generisana slika liči na sliku od koje se uzorci uzimaju. (Efros & Leung, 1999)

Algoritmi za reprodukovanje tekstura su postavili bazu za razvoj algoritama koji mogu da reprodukuju stil. Koristeći teksture bilo je potrebno da se sačuva i odnos koji delovi slika imaju kako bi slika imala isti sadržaj kao originalna sa izmenjenim teksturama.

Ovaj algoritam je davao dobre rezultate za stilove koji ne variraju mnogo i imaju jednosmerne teksture. (Hertzmann, Jacobs, Oliver, Curless, & Salesin, 2001)

Slika 4. Generisana tekstura (desno) bazirana na fotografiji texture (levo) (Izvor: Efros i Leung)

4.2. Neuralna stilizacija slika

Publikovanjem originalne Imagenet classification baze podataka, iniciran je ubrzan razvoj konvolucionih neuralnih mreža sa ciljem da prepoznaju i klasifikuju različite predmete na slikama. (Russakovsky, et al., 2015) Ove neuralne mreže su postale standardni metodi za rešavanje vizuelnih problema tako što ekstrakuju različite odlike na nižem i višem stepenu apstrakcije naučenih na ovoj bazi podataka.

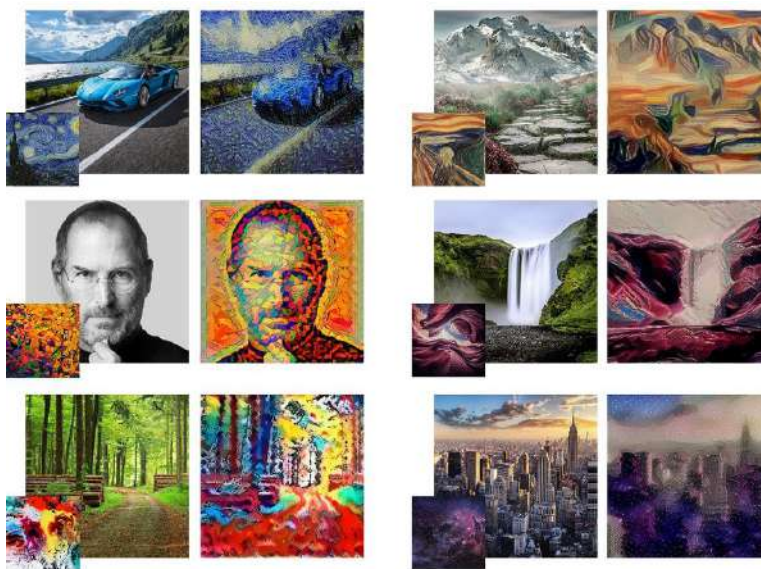
Koristeći novonastale istrenirane mreže rešenje za prepoznavanje tekstura se ponovo poseća sa značajno boljim rezultatima. Kako su prethodni algoritmi prepoznavali teksture u pojedinačnim delovima slika (niži stepen), neuralne mreže pored tih karakteristika prepoznaju i viši stepen koncepta koji slika sadrži, s pojednostavljenim statističkim modelima, koristeći korelaciju u nivoima deep networks modela. Ovaj

pristup je ukazao da tekstura slike ili fotografije nije samo preuređivanje delova slike sa ciljem da se generiše nova sa istim sadržajem, već da tekstura zavisi od malih delova slike, ali i celokupne strukture i raspodele sadržaja. (Gatys, Leon, & Matthias, 2015)

Slika 5. Generisana slika (desno) bazirana na fotografiji (levo) (Izvor: Leon Gatys et. al)

Koristeći se ovim opisom, stilizovana slika (neural style transfer) od strane neuralne mreže preuzima sadržaj slike (content) i stil (teksturu) od druge slike, npr. umetničkog dela. Razdvajanje ove dve kategorije dozvoljava generisanje ili transformacije slika u stilu druge slike bez ljudskih napora da matematički definiše pravila tog stila na nižem stepenu.

Slika 6. Primeri generisanih slika u različitim stilovima (Izvor: Medium)

Dok neural style transfer slike imaju estetsku vrednost, tj. mogu biti lepe, simetrične, očaravajuće, ključna stvar koja ih definiše jeste što asociraju na već postojeća umetnička dela, ukoliko se ona koriste za ekstrakovanje stila. Kreativnost, koja se inače pominje u kontekstu umetničkog dela, u slučaju neuralnih mreža svodi se na imitaciju već postojećih dela. Imitacija u umetnosti nije nova ideja. Grčki filozofi su smatrali da je sva umetnost imitacija prirode i predstavljanje iste. (Zylinska, 2020) Mnoga dela u sebi nose inspiraciju već postojećih, ali svako novo delo je proizvod kreativnog stvaranja. Uprkos ovome, neural style transfer je samo imitiranje već postojećih stilova. Računar „nauči“ ključne karakteristike nekog dela i reprodukuje ih na drugoj slici, dakle bez kreativnog procesa. Ukoliko ovakvo delo izazove estetski doživljaj kod posmatrača, ono se teorijski može shvatiti kao umetničko, ali se računar ne može opisati kao umetnik.

5. Generisanje slika ni iz čega

Generativna umetnost jeste umetnost koja je delom ili u potpunosti stvorena koristeći sisteme koji samostalno donose odluke, nešto što bi inače zahtevalo odlučivanje od strane umetnika. Razvojem GAN, računari dobijaju sposobnost ne samo da uče i odlučuju već i da stvaraju. Umetnici danas koriste ove sisteme kako bi stvarali nove ideje i koncepte za svoje projekte. Programerova uloga jeste da neuralnoj mreži da podatke (slike) i osnovnu ideju. Koristeći se ovime, mreža (najčešće GAN) počinje da stvara na svoj originalan način. Originalnost u ovom kontekstu je definisana time što neuralne mreže nikada nemaju isti finalni proizvod, u ovom slučaju sliku, što sva dela generisano od strane računara čini originalnim.

U zavisnosti od podataka na kojima se GAN trenira, rezultat može biti u drugom, već postojećem stilu. Generisane slike koje podsećaju na poznate stilove imaju sličan efekat kao neuralna stilizacija, ali su inovativna, jer ne transformišu već postojeću sliku, već stvaraju novu. Jedan od primera za ovakve slike su rezultati mreže pod nazivom GANgogh, model istreniran na slikama Van Goga koji generiše slike u stilu poznatog umetnika. (Jones, 2017) Ovakve slike se mogu interpretirati kao lepe, ali i kao proizvod učenja stila jednog genija.

Slika 7. OBVIOUS, Portret Edmonda Belamija, 2018 (Izvor: Christie's)

Portret Edmonda Belamija (Slika 10) je prva slika generisana od strane računara, obučavana na preko 15.000 portreta u periodu od 14. do 19. veka, koja je prodana na aukciji. Ovim događajem su započeti GANizam (neformalni naziv za umetnički pokret neuralnih mreža) i nagla zainteresovanost za ovu vrstu slika. Iako se većina umetnika ne slaže da su ova dela u potpunosti umetnost, ona i dalje nose „kreativnu” vrednost neuralnih mreža i privlače mnogo pažnje. Kreativnost ovih sistema i kreativnost čoveka se znatno razlikuju i ne mogu se porediti zbog samog načina stvaranja. Kreativnost se može dodeliti računarima jer je ono što stvore inovativno, ali je i proizvod kombinatorike, različite raspodele karakteristika naučenih na delima na kojima je trenirana mreža. GAN dela mogu biti statistički kreativna, dok je čovek može biti stvaralački kreativan.

6. Umetnost bez konteksta

Kontekst umetničkog dela sadrži informacije o kulturi i načinu razmišljanja umetnika, vreme i mesto stvaranja dela i sve što je moglo na to da utiče, kao i nameru s kojom je delo stvoreno. Iako većina umetnika svoju nameru zadržava za sebe, i ostavlja na posmatraču da delu da svoj kontekst, informacije o stvaralačkom procesu mogu da dodatno učine delo vrednim i da posmatraču dopuni umetnički doživljaj. (Siedell, 2011) S druge strane, kontekst posmatrača je takođe važan i može se zaključiti da pored kreativnog konteksta umetnika koji stvara delo, postoji onoliko konteksta koliko postoji i posmatrača.

Dela generisana od strane računara nikada nemaju kontekst umetnika, jer računar nema nameru ili cilj sa time što stvara neko delo osim optimizacije parametara koji se nalaze u mreži. Posmatrač ovih dela unosi svoj kontekst. Značenje ili namera dela može postojati samo u odnosu sa čovekom koji delo doživljava ili stvara. Ukoliko u procesu stvaranja ne postoji doživljaj ili namere umetničke vrednosti, na posmatraču ostaje da tom delu da značaj. U slučaju računara, ovo se dešava sa generisanim delima koja ljudi posmatraju. Ovo ne znači da je računarsko delo neophodno umetničko, već da značenje dela može da postoji.

7. Zaključak

Estetski doživljaj s psihološke strane se može javiti kod dela stvorena kroz čovekove, ali i računarske procese. Ukoliko je uloga umetničkog dela da samo izazove estetski doživljaj, sam proces umetničkog stvaranja se može zanemariti i delo stvoreno od strane veštačke inteligencije se može smatrati umetničkim. Međutim, sâm računar se ne može smatrati umetnikom, jer ne prolazi kroz kreativni proces stvaranja i umetničkom delu ne pruža kontekst, već je statistički „kreativan“, što postavlja pitanje da li umetničko delo može da postoji bez svog umetnika. Ne može se smatrati da veštačka inteligencija može da generiše umetničko delo. S druge strane, posmatrač delu daje svoj kontekst i može da ima estetski doživljaj istog – da doživi umetničku vrednost slike bez obzira na stvaralački proces iza nje.

Literatura

Danto, A. C. (2013). *What art is*. New Haven: Yale University Press.

Efros, A. A., & Leung, T. K. (1999). *Texture Synthesis by Non-Parametric Sampling*. Proceedings of the International Conference on Computer Vision. IEEE Computer Society.

Focht, I. (1980). *Uvod u estetiku*. Sarajevo: Svjetlost.

Gatys, A. S., Leon, B., & Matthias, E. (2015). *Texture Synthesis Using Convolutional Neural Networks*. In *Advances in Neural Information Processing Systems*. Curran Associates, Inc.

Ginsborg, H. (2019). *Kant's Aesthetics and Teleology*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy.

Goodfellow, I. J., Pouget-Abadie, J., Mirza, M., Xu, B., Warde-Farley, D., Ozair, S., . . . Bengio, Y. (2014). *Generative Adversarial Nets*. arXiv.

Hartman, H. G. (1919). *Aesthetics: A Critical Theory of Art*. Columbus, Ohio: R. G. Adams & Co.

Hertzmann, A., Jacobs, C. E., Oliver, N., Curless, B., & Salesin, D. H. (2001). *Image analogies*. Computer graphics and interactive techniques, (pp. 327–340).

Jones, K. (2017, June 18). *GANGogh: Creating Art with GANs*. Retrieved from Towards Data Science: <https://towardsdatascience.com/gangogh-creating-art-with-gans-8d087d8f74a1>

Julesz, B. (1975). *Experiments in the Visual Perception of Texture*. Scientific American, 34–43.

McCulloch, W. S., & Pitts, W. (1943). *A logical calculus of the ideas immanent in nervous activity*. The bulletin of mathematical biophysics, 115–133.

Minsky, M., & Papert, S. (1969). *Perceptrons: An Introduction to Computational Geometry*. MIT Press.

- Ognjenović, P. (1997). Psihološka teorija umetnosti. Beograd: Institut za psihologiju.
- Polovina, M., & Marković, S. (2006). Estetski doživljaj umetničkih slika. Psihologija, 39, 39–55.
- Radojčić, S. (2015). Kakva vrsta predmeta je umetničko delo. Umetnost i teorija, 10–17.
- Russakovsky, O., Deng, J., Su, H., Krause, J., Satheesh, S., Ma, S., . . . Fei-Fei, L. (2015). ImageNet Large Scale Visual Recognition Challenge. International Journal of Computer Vision, 211–252.
- Siedell, D. A. (2011). Art In and Out of Context (Review). The Journal of Aesthetic Education, 118–122.
- Widrow, B., & Hoff, M. E. (1960). Adaptive switching circuits. Stanford Univ Ca Stanford Electronics Labs.
- Zylinska, J. (2020). AI Art Machine Visions and Warped Dreams. London: Open Humanities Press.

Summary: *Starting with the questions of what art, creative process and artistic experiences are, the question that arises is whether an artwork which is a product of a computer program is art and if the observer can experience it as such. Considering that the question of what is art is still a matter of debate, different opinions are present. An artwork can have an aesthetic value, but it can also have a meaning or context attached to it by the artist themselves. Artworks created by a computer don't have context nor meaning, but are a result of neural networks which are based on complex statistical models; however, they can have aesthetic value. The observer can give the computed artwork meaning and context, making it a piece with artistic value, even if there is no creative process behind it.*

Key words: *art, aesthetics, experience, artificial intelligence*

ZAGAĐENOST VAZDUHA GRADA VALJEVA MOGUĆE JE UDAHNUTI SVEŽ VAZDUH!

Autorke: Dijana Pećer i Kristina Mičić

Mentori: Vladimir M. Pavlović i Aleksandra Đurović

Sažetak: U našem predlogu javne politike želimo da istaknemo važnost bavljenja problemom zagađenosti vazduha u Valjevu, a predlažemo set mogućih rešenja. Valjevo je jedan od gradova u Srbiji s najzagađenijim vazduhom. Usled neadekvatnog načina grejanja stanovništva i dugogodišnjeg zanemarivanja, problem je postao toliko veliki da stanovnici grada Valjeva primećuju aero-zagađenje golim okom, što grad čini sve manje podnošljivim za život. Mora se omogućiti mreža daljinskog grejanja celom Valjevu, jer ložišta samih domaćinstava u velikoj meri doprinose zagađenosti. Takođe, predlažemo i davanje finansijske pomoći pri prelasku na gasni režim grejanja. Naglašavamo i važnost uključivanja više aktera u rešenje ovog problema, kako bi se lakše došlo do potrebnih sredstava.

Građani primećuju da je Valjevo zagađeno

Važno je što među građanima Valjeva postoji svest o zagađenosti vazduha, s obzirom na to da su posledice zagađenja vidljive golim okom. Često se može videti dim, magla, i naročito zimi može se osetiti neprijatan miris. Svest se izražava i kroz organizovanje više građanskih skupština u formatu javne rasprave, koje su pokazale veliko nezadovoljstvo građana zbog zagađenja. Takođe, postoji državni monitoring aero-zagađenja Valjeva, te različite aktivističke organizacije koriste podatke monitoringa i redovno podnose izveštaje.

...i struka tvrdi isto

Grad Valjevo od 2015. godine stavljen je u III kategoriju, što je kategorija prekomernog zagađenog vazduha. Godine 2019. grad Valjevo je imao maksimalno zagađenje, mereno u PM česticama, sa ukupno 145 dana s prekoračenjem dnevnih graničnih vrednosti PM čestica. Uzork je grejna sezona, odnosno domaćinstva koja se greju na fosilna goriva. Oslanjajući se na postavljen monitoring na tri merna mesta, u zimskim mesecima koncentracije čađi i azot-dioksida prelaze dozvoljene vrednosti, neretko i višestruko puta veće od dozvoljenih, a po Izveštaju Agencije za zaštitu životne sredine broj dana s prekoračenjem PM čestica je vrlo visok. Subjektivni neprijatan osećaj anketiranih građana, uslovljen neprijatnim mirisom sagorevanja uglja, pritom pomešanog s maglom, izrazito je prisutan.

Šta je toliko loše?

Zagađen vazduh izaziva ozbiljne zdravstvene probleme, a teško zagađenje vazduha izaziva i žarenje u očima, nosu i grlu. Takođe, on otežava disanje osobama obolelim od astme. Mnoga toksična isparenja koja se mogu naći u vazduhu su vrlo otrovna. Ona mogu izazvati rak, deformitete kod novorođenčadi, naneti veliku štetu plućima, kao i oštetiti mozak i nerve.

Najveći problemi

Najveći problem uzrokuju goriva vrlo lošeg kvaliteta (ugalj, lignit...), te niska priključenost objekata, kako javnih ustanova tako i privatnih domaćinstava, na daljinsko grejanje. Kompanija HK Krušik kao energent koristi lignit, a s obzirom na to da ima velike potrebe i stare modele kotlova, u oblasti industrije je najveći emiter štetnih materija i gasova. Kontrolise se mali broj privrednih subjekata, a nije pronađeno rešenje ni za kontrolu privatnih stambenih objekata koji su takođe veliki zagađivači. Geografska pozicija Valjeva

dodatno pogoršava situaciju s obzirom na to da je u pitanju kotlina, te nema prirodnog provetravanja, a takođe prisustvo brane sprečava i fluktuaciju vetrova uz reku. U Valjevu monitoring postoji, međutim, ništa konkretno nije preduzeto. Takođe, jedan od najvećih problema je nedostatak novca da se najpre promene kotlarnice, a potom i da se mesečno plaća održivo gorivo, jer je ono skuplje. Gas ubrzo stiže, a da li će stanovništvo i grad moći lako i efikasno da se prebace na taj vid energije?

Šta je urađeno do sada?

Na nacionalnom nivou, u januaru 2020. godine formirana je Radna grupa za sistematsko rešenje pitanja zagađenosti vazduha u Srbiji. Od njenog osnivanja održana su samo dva sastanka, na kojima se nije došlo ni do kakvih rešenja. Grupa je, takođe, konstatovala da velike zabrinutost povodom zagađenosti u Srbiji nema.

U Valjevu su radne grupe osnovane nešto ranije (2019. godine) i tom prilikom je Radna grupa za toplifikaciju uradila dokument o objektima koji se mogu priključiti na mrežu daljinskog grejanja. O realizaciji ostalih predloga radnih grupa (videti u nastavku teksta) se još uvek ne zna puno, a pretpostavka je da mnoge akcije nisu započete.

Šta je predloženo do sada?

Kao što smo već spomenule, u Valjevu je 145 dana s prekoračenom dozvoljenom dnevnom vrednošću PM čestica. Prema Zakonu o zaštiti vazduha, član 31, kada su u pitanju zone u kojima je vazduh treće kategorije, ukoliko dođe do velikog zagađenja jedinica lokalne samouprave je u obavezi da donese Plan kvaliteta vazduha. Grad Valjevo doneo je Plan kvaliteta vazduha za period od 2016. do 2021. godine u kome se kao mere, između ostalog, navode smanjenje saobraćajnog pritiska na kvalitet vazduha i povećanje broja priključaka na daljinski sistem grejanja. Iste mere nisu u potpunosti sprovedene i zagađenje Valjeva se sve više povećava.

U Valjevu su 2019. formirane tri radne grupe:

- za pripremu i realizaciju projekta toplifikacije;
- za uređenje saobraćaja i saobraćajne infrastrukture;
- za inspekcijski nadzor i kontrolu sprovođenja naloženih mera.

U okviru pomenutih radnih grupa je predloženo:

- Poboljšanje čišćenja i pranja ulica, prikupljanje i transport čvrstog komunalnog otpada, pridržavanje propisanog komunalnog reda;
- Izrada analiza i priprema za komunikaciju s vlasnicima objekata za koje je predviđeno priključenje na daljinski sistem grejanja;
- Izrada analiza mogućnosti i modela subvencija za zamenu energenata;
- Izmene usmerenja saobraćaja na važnim raskrsnicama;
- Stvaranje modela inspekcijskog nadzora i kontrole najvećih zagađivača.

Koja rešenja smatramo prihvatljivim?

Prelazak na daljinsko grejanje. Daljinsko grejanje je kompatibilno s današnjim obnovljivim izvorima energije, a uspostavljena distributivna mreža daljinskog grejanja u budućnosti može poslužiti za distribuisanje ostalih izvora energije putem postojećih cevi daljinskog grejanja. Toplane imaju napredniju opremu za kontrolu zagađenja, a toplotu proizvode u kontrolisanim uslovima. Visoka efikasnost i mogućnost korišćenja otpadne toplote za proizvodnju električne energije daje sistem koji je potencijalni temelj snabdevanja energijom u budućnosti.

Finansiranje i dodela subвенicija domaćinstvima. Jak argument u korist upotrebe ekološki neprihvatljivih izvora energije u domaćinstvima je upravo finansijske prirode – građani mahom nemaju novca da sebi priušte prelazak na gas ili grejanje na obnovljivim izvorima energije. Država igra veoma važnu ulogu u rešavanju naših problema i ona sama mora postati svesna te važnosti, odnosno pomoći građanima, a pre svega mislimo na finansijsku podršku.

Nova energana kompanije Krušik. S obzirom na to da je 2019. Krušik bio u procesu izrade studije i projektne dokumentacije za izgradnju nove energane koja bi se bazirala na gasu, insistirati da se taj proces ubrza sada kada gas sigurno dolazi u Valjevo.

Činjenica je da su predložena rešenja s naše strane i finansijski najzahtevnija, ali smatramo da bez njihove realizacije nikakva dodatne manje mere neće biti efikasne niti doprineti rešavanju problema.

Gas dolazi u Valjevo

Valjevo je već propustilo šansu da aplicira za sredstva koja je u jednom trenutku podržala EU i ukoliko se ne osmisli detaljan plan konkretne finansijske podrške građanima, ponovo se može propustiti takva šansa.

Gas u Valjevo stiže, međutim, domaćinstva i javni objekti nisu novčano spremni da ga podrže. Smatramo da je ovde odgovornost na državi da aplicira za sve fondove i omogući potrebne subvencije stanovništvu.

Prednost gasa

- Gasovod bi obezbedio bolju budućnost Valjeva, a pored čistog vazduha i zdrave sredine, privlačenje novih investitora
- Naplaćivala bi se tranzitna taksa (protok gasa kroz Srbiju u druge zemlje) i tako isplaćivali značajni troškovi izgradnje gasovoda i potrebnih priključaka
- Gas je ekološki potpuno prihvatljiv i ne doprinosi zagađenju.

Gas nije obnovljivi izvor energije, međutim, sva postrojenja daljinskog grejanja koja bi se izgradila za korišćenje gasa se lako mogu prilagoditi obnovljivim izvorima energije, a pristup njima i njihovog iskorišćenja se u svetu svakodnevno usavršava.

Zato, insistiramo da se iz državnog i lokalnog budžeta izdvoji novac za izradu daljinskog postrojenja.

Naša rešenja su prilagođena građanima Valjeva

Valjevo je grad u kome su prosečna primanja građana manja kako od republičkog proseka, tako i od proseka svih okolnih mesta, a time su uslovi života i organizacija troškova jednog domaćinstva umnogome složenije. Zato baš Valjevo treba izabrati kao grad u kome će se među prvima uložiti za izradu većih i zajedničkih postrojenja, poput sistema na daljinsko grejanje. Građanima će to ostati u amanet i pri prelasku na potpuno obnovljive izvore energije, a ono što je vrlo važno jeste to što će se sav uloženi novac ubrzo vrlo isplatiti. Valjevo čeka na jačanje svoje privrede i prisustvo velikog broja moćnih kompanija, a izrada pomenutog sistema itekako doprinosi interesovanju poslodavaca i investitora da njihov izbor bude baš Valjevo.

Ovim predlogom želimo da utičemo na fazu pripreme i usvajanja javnih politika, jer javna politika, iako postoji u vidu Plana kvaliteta vazduha, koji smo već spomenule, nije adekvatno primenjena niti ispoštovana. Mora se ispuniti i unaprediti ono što piše u dokumentima koje lokalne vlasti donose i posebno se obratiti pažnja na rad fabrika, čije zagađenje okoline prolazi nekontrolisano. Potrebno je uvesti konkretne mere, jer se za sada sve svelo samo na rasprave, koje ne daju konkretna rešenja. Dosad jesu preduzete neke akcije, ali one, nažalost, nisu dovoljne i ne dovode do rešenja našeg problema. Stoga:

- **Omogućiti mrežu daljinskog grejanja celom Valjevu.** Ova faza bi se sproveda uporedo sa već započetom izgradnjom gasovodnog postrojenja u Valjevu, pa ona sama po sebi ne bi zadavala veće komplikacije i preteranu dodatnu angažovanost.
- **Finansijski potpomoći domaćinstva pri prelasku na gas.** Lokalne vlasti treba da naprave plan subvencionisanja domaćinstava težeći da ih pravedno raspodele tako da svako domaćinstvo ima realnu mogućnost da u što kraćem roku zameni sistem ložišta. Takođe, ovde je i zadatak lokalnih vlasti da istraže i apliciraju za međunarodne fondove i konkurse, te sebi obezbede značajne donacije.
- **Dati rok svim javnim licima za prelazak na održiva goriva.** Lokalne vlasti treba da sprovedu niz sastanaka i analiza radi uspostavljanja dogovora s javnim licima Grada Valjeva o konačnom roku prelaska na ekološka goriva. Nacionalne vlasti treba da omoguće sistem zajmova finansijskih sredstava radi ubrzane tranzicije na pomenuti održiv sistem. Na kraju, preostaje deo koji se tiče praćenja i kontrole dogovorenih procesa, a koji bi obavljale lokalne vlasti neprekidno do same realizacije prelaska.

Kako do sredstava?

S obzirom na to da je količina potrebnih sredstva jako velika, postoji problem njegove nabavke. U to bi morala biti uključeni i lokalna i centralna vlast, građani, investitori i donatori zajedno. Centralna i lokalna vlast moraju izdvajati najveći deo svog budžeta za rešavanje ovog problema. Ministarstvo bi moralo dati određeni rok za prelazak na održiva goriva, čije bi sprovođenje nadgledala lokalna vlast. Građani bi, takođe, morali biti spremni na izdvajanje dela sopstvenog novca. Država mora podstaći investicije u ovaj sektor. Takođe, određeni deo sredstava može doći od EU fondova.

Literatura

Beogradska otvorena škola (2020) Energija klima i životna sredina (2020) Kvalitet vazduha u Republici Srbiji: Od merenja ka merama <https://bos.rs/ekz/uploaded/Kvalitet%20vazduha%20i%20javno%20zdravlje.pdf>

Grad Valjevo, stručni tim (2016) Plan kvaliteta vazduha za Valjevo za period od 2016. do 2021. godine https://valjevo.rs/Dokumenta/GradValjevo/Zastita_Sredine/Plan%20kvaliteta%20vazduha,%2012022016.pdf

Koalicija 27 (2020) Izveštaj iz senke za Poglavlje 27, deo o kvalitetu vazduha <https://www.koalicija27.org/wp-content/uploads/2020/10/izvestaj-2020.pdf>

Ministarstvo za zaštitu životne sredine (2019) Godišnji izveštaj o stanju kvaliteta vazduha u Republici Srbiji za 2019. godinu http://www.sepa.gov.rs/download/izv/Vazduh_2019.pdf

Paragraf, Pravna i ekonomska izdanja za uspešno i zakonito poslovanje (2021) Zakon o zaštiti vazduha https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_vazduha.html

Skupština grada Valjeva (2018) Kontrola kvaliteta vazduha u Valjevu i praćenje uticaja zagađenog vazduha na zdravlje ljudi u 2018. godini

Skupština grada Valjeva (2019) Rešenje o obrazovanju stručnog tima za smanjenje aero-zagađenja na teritoriji grada Valjeva

Skupština grada Valjeva (2019) Izveštaj o aktivnostima koje su preduzete u skladu sa usvojenim zaključkom Skupštine grada Valjeva o smanjenju aero-zagađenja

Skupština grada Valjeva (2019) Izveštaj stručnog tima za smanjenje aero-zagađenja na teritoriji grada Valjeva, sa predlogom mera i aktivnosti koje se mogu primenjivati u narednom periodu

KNJIŽEVNOST KAO DRUŠTVENO-POLITIČKA KRITIKA U PRIPOVETKAMA IVE ANDRIĆA

Autorka: Branka Planić

Mentorka: Miona Gajić

Sažetak: *U ovom radu problematizuje se pojam politike i društveno-istorijskog konteksta u Andrićevim pripovetkama Priča o vezirovom slonu i Pismo iz 1920. godine. Obe pripovetke tematizuju problem vlasti i njenog uticaja na kolektivnu sudbinu, uz osvrt na literarizaciju politike i Andrićeve pripovedačke postupke. Kroz analizu glavnih likova prikazani su ključni problemi balkanskog društva koji prouzrokuju politička uverenja i ideologije.*

Ključne reči: Ivo Andrić, pripovetke, politika, društvo, vlast, mržnja

Fiktivni svet kao pandan sadašnjici

Pitanje odnosa književnosti i stvarnosti jedno je od uvek aktuelnih pitanja i obuhvata kako Aristotelov mimesis, tako i savremene filološke ili istorijske rasprave. Razvojni put naše književnosti tekao je u skladu s nepredvidivim istorijskim okolnostima u kojima se formirao naš nacionalni identitet. Shodno tome, pomenuto pitanje posebno se ističe u epohi realizma, odnosno delovanju radikalnog pokreta Svetozara Markovića. Markovićeve „Realna kritika” zastupa ideju o „uništenju estetike” (Deretić, 1983: 223), primatu sadržaja nad formom književnog dela i nužnosti njegove društvene korisnosti. Iako je pokret okupio brojne pristalice, ni protivnici nisu zaostajali. Nastanak srpske književne kritike zasniva se upravo na suprotstavljenosti estetičkih i društvenih (istorijskih) načela u književnosti. Počevši od Ljubomira Nedića, začetnika imanentnog pristupa, naglašavanja primarnosti estetičkog načela, ali i nemogućnosti da se estetičko odvoji od ideološkog, zatim Bogdana Popovića i čistog estetizma sve do Jovana Skerlića i zalaganja za „demokratizaciju književnosti” (Deretić, 1983: 225) primećujemo različite pristupe umetničkom delu i poglede na njegovu prirodu. Koliko književno delo treba da bude utemeljeno u stvarnosti, a koliko da u čitaocima i proučavaocima budi najlepše osećaje sveta, pitanja su koja određuju distinktivne poglede kritičara i shvatanja umetnosti. Sukobljena mišljenja i zastupanja sopstvenog ideala umetničke tvorevine često su dovodila do pogrešnih ocena pisaca i ishitrenih postupaka. Jednostranost svakog od ovih pristupa nije mogla pozitivno uticati na puteve naše književnosti, nekad čak čineći više štete nego koristi. Uprkos velikom doprinosu tadašnje književne kritike pravilnom razvoju i napretku književnosti, književnost, ipak, ide svojim putem. Književnost je izraz opšteg duha vremena, njegovih težnji i potreba, a delom i tvoračkih duhova koji se u njoj jave. Ona je, zapravo, potvrda života u određenom trenutku istorije, prikazujući istovremeno duhovnu atmosferu, društveni život i stvarajući istaknute predstavnike vremena preko glavnih junaka. Dinamični istorijski tokovi uslovili su neodvojivost književne aktivnosti od političkih uverenja. Svakodnevna ideološka politička borba duboko je prožimala svet književnih dela i upravo u njima nalazila jedno od svojih glavnih uporišta.

Literarizacija politike

Ukorenjenost političkih ideologija u književnosti potvrđuje veliki broj stvaralaca koji su politički život tematizovali, ili je političko angažovanje bilo sastavni deo njihovog životnog delovanja. Počevši od Jovana Jovanovića Zmaja i njegove poezije socijalnog karaktera, preko Branislava Nušića i oštih osuda vlasti sve do Ive Andrića i drugih velikih imena naše književne tradicije. Ovakav način društvenog delovanja pisaca uslovio je nastanak pojave nazvane „literarizacija politike” (Avramović, 2016: 111). U knjizi „Književna raskršća” Zoran Avramović govori o značajnom uticaju ove pojave na kulturnu istoriju našeg naroda. Pored slobodne volje svakog građanina da se politički angažuje, važan je i pojam „malih kultura” (Avramović, 2016: 112). Istorijsko kašnjenje za modernim evropskim kulturnim tokovima prouzrokovalo je nedovoljan broj obrazovanih ljudi koji bi se javnim poslovima mogli baviti, te su to morali biti književnici koji su činili većinu obrazovanog stanovništva tog vremena. Takođe, važne su osobenosti koje odlikuju političku kulturu u Srbiji, kao i osnove na kojima nastaje:

„U dugoj kulturno-istorijskoj tradiciji srpskog naroda temeljno značenje politike se koncentrisalo oko odnosa narod – vlast, a ne oko odnosa pojedinac – interes – vlast. Deo te duge istorije bio je, i jeste, i srpski književnik. Štaviše, on je i njen stvaralac, nepresušni izvor.” (Avramović, 2016: 113)

Posebno je naglašena suština političkog delovanja sadržana u reči borba. Najpre je to bila borba za oslobođenje, uz stalno prisutan arhetip patnje i stradanja, a zatim i borba protiv sopstvenog naroda. Na formiranje ovakve političke slike uticala je narodna književnost i mitski okvir sagledavanja stvari koji je sa sobom otvorila, ali i kasnija književnost 19. i 20. veka, s pesnicima koji učestvuju u nacionalnom bolu i političkom oslobođenju naroda. Značajna uloga književnosti u svakodnevnom životu srpskog društva ogledala se u velikom broju književnih časopisa, ustanova i nagrada. Prepletene književne i političke tokove, prekrivene istorijskim slojevima, nemoguće je razdvojiti.

U požaru Andrićevih pripovedačkih svetova (Martens, 2020)

Široko rasprostranjeni nacionalni polet na početku 20. veka obuhvatio je i mladu inteligenciju Bosne i Hercegovine. Ideja srbohrvatstva objedinila je mnoge srednjoškolce i učinila ih jednom od najrevolucionarnijih grupa. Formirajući svoje književne začetke i političke stavove u ovakvoj atmosferi, Andrić koristi slobodan stih kao izraz tadašnjeg najvećeg revolucionarstva u poeziji, piše borbene nacionalističke članke i refleksije. Međutim, i tada se probija kao svetlost kroz sitne pukotine mraka čisto andrićevska melaholija. Ona će dobiti svoj vrhunski izraz u zbirkama „Ex ponto” i „Nemiri”, u kojima su najvernije naslikani usamljenost i patnja proživljene u tamnici, nakon hapšenja, ali i kasnije, u prividnoj slobodi, pod stalnim policijskim nadzorom. Ideju o književnosti kao sredstvu pružanja otpora neprijateljima i izražavanja bunta potvrđuje i pojava časopisa „Književni jug”, u čijem je uređivačkom odboru bio i Andrić:

„Inače, sami prilozi nisu imali ničeg borbenog, čak ni aktuelnog. Naprotiv, časopis se svesno ograničavao na 'čistu umetnost' i time sabotirao austrijsku ratnu savremenost načinom protiv koga je i najstrožija cenzura bila nemogućna, jer joj se nije pružala, takoreći, ni trunka sumnjivog, a ipak je svaki broj od korica do korica bio jedan jedini protest i izraz aktivnog bojkota.” (Mirković, 1983: 178)

Posleratne godine i proživljena najveća životna kriza zameniće Andrićev topao, lirski izraz zakonom ćutnje. Melanholija će prožimati svaku misao, a umesto glasnih i borbenih pokliča budi se želja za pronalaskom smisla – otkrivanjem samoga sebe. Pokušavši da odgonetne poreklo sopstvenih nemira, Andrić kreće putem baštine i otkriva sliku jedne do tada nepoznate Bosne. Iskoračivši u taj svet, javlja se i postaje dominantna odlika stvaralaštva motiv zla. Poreklo i nastanak onog pravog, iskonskog zla bez granica i poznavanja bilo kog vida humanosti, postaće središnja tematika njegovog književnog rada. U prvim pripovetkama i esejima ovaj motiv je još uvek u blažem obliku, dok će u kasnijim delima dostići svoj

potpuni izraz. Pripovetka „Put Alije Đerzeleza” označava preokret u odnosu prema narodnoj, herojskoj tradiciji. Posleratne godine uticale su da slavni heroji prošlosti postanu anahronizmi, a sada se slavi mali, običan čovek u svom svakodnevnom svetu:

„Kliknula je, istina, i onda do neba himna Čoveku – ali ne heroju-natčoveku, nego malome, večitome biću zemaljskom.” (Mirković, 1983: 186)

Legendarni junak, izrazite snage i hrabrosti, pobednik u mnogim megdanima, svojom pojavom izaziva strah i ne boji se nikoga. Ipak, sjaj i veličina prisutni su samo dok je Đerzelez na svom konju, opasan oružjem. Čim siđe među ljude, vođen strašću prema lepoj ženi, on postaje ranjiv i zlo u ljudima navodi ga na neočekivane postupke koji ga čine smešnim, može se reći donkihotovskim junakom. U odlučujućoj bici za ostvarenje ličnog zadovoljstva, usled nepoznavanja ljudi i nemogućnosti da se otrgne strastima, Đerzelez gubi. Zanimljiv je i osvrt na psihologiju ljudske prirode i način na koji čovek percipira stvarnost i prošlost. Glorifikovana prošlost obavijena velom davno uspostavljenih epskih načela budi u nama posebno strahopoštovanje, verovanje u gotovo mitske narative i prihvatanje istorije kao skupa nepromenljivih činjenica o slavi naših predaka. Na drugoj strani, mnogi heroji naše bliže prošlosti, ili čak svakodnevice, nisu toliko bliski našoj svesti i njihova hrabrost i dela u nekom hijerarhijskom sistemu naših doživljaja zauzeće mesto ispod junaka prošlosti. Upravo to čini kolektiv u pripoveci „Put Alije Đerzeleza.” U savremenom heroju budi antiherojsko ponašanje koje ga dovodi do granica smešnog i nesrećnog. Deluje da je i savremeno društvo „zaglavljeno” u nemogućnosti pronalaska heroja sadašnjice, baš zbog okrenutosti ka prošlosti i pokušaja da se u njoj pronađe ono što je često ispred nas samih. Čini se kao da je Andrić u ovoj pripoveci samo začeo fenomen zla koji će ga u kasnijem stvaralaštvu potpuno obuzeti. I u pripovetkama „Mara Milosnica” i „Mustafa Madžar” Andrić kao da tek usputno pomene velike istorijske događaje, ne pridajući im veći značaj, dok u središte pripovedanja smešta tragičnu sudbinu glavnih junaka. Kao da time želi samo da označi vremenski okvir dešavanja pripovedačkih tokova. Na primer, istorijska pozadina prve pripovetke je Hadži-Lojina buna, borba sa Austrijancima u Sarajevu, a druge Austrijsko-turski rat. Iako bismo bez pažljivog čitanja propustili istorijska obeležja epohe, već u ovim delima naslućuje se potpuno, slojevito Andrićevo poznavanje istorije, koje će svoju, gotovo dokumentarnu vrednost, potvrditi u „Travničkoj hronici.”

Pojam vlasti i sistem društvenog poretka u pripoveci „Priča o vezirovom slonu”

Ova pripovetka pripada skupini Andrićevih pripovedačkih svetova formiranih na osnovu pozadinske priče, porodičnog, lokalnog ili istorijskog karaktera, odnosno, skupini pripovedaka-hronika. Preplitanje lokalnih i istorijskih prilika u najvećoj meri utiče na stvaranje mreže narativnih tokova. U tu mrežu upleten je ključ za razumevanje Andrićevog odnosa prema stvaranju priča i važnosti njihovog postojanja. Na samom početku vidljiva je veza između ove pripovetke i eseja „O priči i pričanju.” Pripovetka počinje prologom o narodnim pričama, njihovom dugoročnom trajanju u narodnoj tradiciji i posvećenom čuvanju:

„U tim ponajčešće izmišljenim pričama krije se pod vidom neverovatnih događaja i maskom često izmišljenih imena stvarna i nepriznavana istorija toga kraja, živih ljudi i davno pomrlih naraštaja.” (Andrić, 1960: 3)

Ideja o važnoj ulozi pričanja priča u oblikovanju civilizacije istaknuta je još u eseju, dok će u pripoveci dobiti lokalne travničke primese. Kako Andrić ističe, čitavo čovečanstvo pripoveda jednu priču, donekle izmenjenu u zavisnosti od istorijskih okolnosti. Glavna i nepromenjena tematika je čovekova sudbina, neminovnost tereta koji sa sobom nosi, što dovodi do tragičnosti svake pojedinačne individue na ovom svetu. S tim u vezi je i Andrićev doživljaj istorije. Posebno istorija balkanskih naroda svedoči o nestabilnosti i vrlo čestim promenama, ali to nije ono što pisca zanima. Njegova sfera interesovanja usmerena je ka onome nepromenljivom, prvobitnom, iskonskom.

„Priča o vezirovom slonu” zamišljena je kao priča u priči uz nekoliko dodatnih pripovedačkih tokova i kao takva sadrži važnije autopoetske elemente. Kroz generacije veziri u Travniku se smenjuju i u skladu s različitim tipovima ličnosti donose drugačije pristupe samom pojmu vlasti, odnosu s narodom, pa i životu. Narod se, uslovno rečeno, ne menja, prilagođava se okolnostima i, shodno tome, uobličava način života. Mnoge godine pune nestabilnosti i straha stoje iza ovog kolektiva, te tako vest o smeni starog i postavljanju novog vezira podstiče istraživačke sposobnosti najvišeg nivoa:

„Nisu ni radoznalost ni gordost nagonile Travničane da toliko raspituju o svakom novom veziru i njegovim najsitnijim fizičkim i moralnim osobinama i navikama, nego dugo iskustvo i velika nužda.” (Andrić, 1960: 4)

Egzistencija u surovim i mračnim vremenima prouzrokovala je pronicljivost i mogućnost da se, čak i iz lažnih informacija koje o novom veziru dobiju, protumači ono što bi zaista moglo biti tačno. Dolazak Dželaludin-paše na mesto travničkog vezira pokazao je da su slutnje bile opravdane. Sada je pojam vlasti usko povezan s nimalo blagom ličnošću ovog čoveka. Kako bi se ovaj odnos bolje razumeo, Andrić predočava skup osobina zbog kojih mesto vezira pripada baš njemu. Još u mladosti prihvatio se poslova uspostavljanja reda i kažnjavanja onih koji isti remete. Priča o Jevrejinu koga je paša surovo kaznio zbog prodaje neupotrebljivog katrana tako što je naredio da se u istom udavi, ispostavila se kao neistinita. Međutim, on nije imao ništa protiv lažne verzije, jer je doprinosila formiranju mišljenja drugih ljudi o njemu kao o „čoveku jake ruke”. Tako je i privukao pažnju velikog vezira, iako je istinita slika umnogome drugačija:

„Zdravi i razboriti ljudi koji su radili sa njim u vojsci uvideli su brzo da Dželaludin-efendiji nije u stvari mnogo stalo ni do neke pravde ni do nepovrednosti državne blagajne, nego da on sve što čini čini po neodoljivom nagonu i urođenoj potrebi da sudi, kažnjava, muči i ubija, a zakon i državni interes mu služe kao zaklon i dobrodošao povod.” (Andrić, 1960: 6)

Državno službovanje podređeno je motivu nepobedivog zla ljudske prirode i u najvećoj meri određuje način na koji se Dželaludin prema njemu odnosi. O haotičnom kruženju dotrajalog turskog sistema upravljanja Bosnom najpreciznije svedoči opis begovskih porodica. Svaka od njih prisvojila je vlast boreći se za nadmoć bez svesti o postojanju nekog ko bi mogao prevazići prividno uspostavljeni poredak. Ipak Dželaludin-paša pokazao se vrlo dorastao ovom zadatku, potvrđujući da je strah osnovno osećanje koje želi da izazove. Pretnja da će kazna za nepoštovanje koje su begovi iskazali biti smrt na kočevima pobodenim u vezirovom Konaku nagoveštava da je reč o čoveku spremnom da surovim nasiljem rešava probleme i time obezbedi sebi što je moguće povoljniji položaj u „zarđalom političkom sistemu”. Pripovetka je smeštena u 1820. godinu, period slabljenja Otomanskog carstva i dominacije janjičarske samovolje, pa je tako i moguće postojanje do tada neviđenog nasilja. Neprimetan dolazak u Travnik zamenjen je više nego приметnim pomeranjem granica surovosti. Većina bosanskih „prvaka” ubijena je u Konaku, bez ikakve naznake da se tako nešto uopšte može očekivati. Iako su posledice ovog događaja bile stravične, to nije izazvalo najveću pometnju u narodu. Dolazak afričkog slona, vezirovog ljubimca, u Travnik biće uslov da narod shvati „da je stvarno prevršilo” (Andrić, 1960: 15). Slonov put do Travnika praćen je različitim reakcijama bosanskog naroda na osnovu kojih zaključujemo o zaostalosti i neuređenosti društvenog sistema. Dok su se jedni pravili da ništa ne vide, drugi su panično bežali svojim kućama čim bi shvatili da slon pripada veziru, a oni čije funkcije obavezuju pozitivne reakcije trudili su se da iskažu poštovanje prema životinji, izgovarajući rečenice bez mnogo smisla. Kada bi shvatili da je slon napustio područje njihove vlasti i da je opasnost prošla, pale bi njihove maske. Čak i tada, probuđeni strah i mržnja kriju se u jedva приметnom uzdahu:

„I kad bi povorka zaista napustila njihov grad, oni bi odahnuli onim muklim uzdahom olakšanja i dugo gomilane odvratnosti i mržnje na sve, uzdahom kojim činovnici i 'carski ljudi' umeju ponekad da uzdahnu, ali tako da ih ni crna zemlja ne čuje, a kamoli živ čovek, pa ma bio i najbliži.” (Andrić, 1960: 11)

Iskrenost koja ne zna za strah i skrivanje vidljiva je u nevinosti glasnih dečijih uzvika i neograničenoj slobodi igre.

Posebnu pažnju treba posvetiti autorovom komentaru o već uspostavljenoj tradidiciji među vezirima:

„Kad se ljudi u Turskoj ispnu do visokih položaja i dokopaju vlasti i sredstava, često se kod njih javi i pojača zanimanje za neobične životinje.” (Andrić, 1960: 9)

Oduvek moć i ljudska priroda interaguju na najrazličitije moguće načine, najčešće budeći ono najgore u ljudima. Satiričnost i, možda, čak blagi cinizam prethodno pomenute rečenice odzvanjaju dugo u čitaocima, budeći osećaj gorčine. Proučavanju duhovnog života Bosne Andrić je posvetio čitavu svoju intelektualnu snagu, ali retko gde spoj tragičnih i humorističnih pripovedačkih elemenata izazivaju mučan poluosmeh u trenucima kada čovek ne može i ne zna drugačije odreagovati. Takođe, pojava afričkog slona na području brdovitog Travnika predstavlja simbol stradanja u uskoj povezanosti sa sudbinom naroda. Sudbinski paralelizam kulminira motivom besmislenosti i ironijom stradanja čoveka. Druga paralela može se uspostaviti između neukrotive prirode vezira i životinje. Agresivnost i samovolja, osnovne osobine prirode dvaju bića, prouzrokuje iste iste štetne postupke, kako po narod tako i po njih same. Slon samo dodatno podstiče utemeljenu mržnju i strah. Na drugoj strani, želja za promenom i borbenost, pojačani dejstvom rakije uz tradicionalno sedenje kraj vatre, ostaju, kako to obično biva, na rečima. Petorica „hrabrih” kasablija dogovorili su se da posete Konak i zatraže pravdu, da predoče štetu koju slon nanosi i istaknu kako se tome mora stati na put. Međutim, samo je Aljo stigao do Konaka, jedva skupivši hrabrost da sejmene pozdravi, ali lukavo smislivši čitavu izmišljenu konverzaciju s vezirom. Sa stanovišta društvene kritike opšte mesto u pripovesti zauzima tok Aljovih misli, zapravo, trenutak u kome postaje svestan sveopšteg kukavičluka, sopstvenog i kolektivnog. Izdvojen iz kasabe, na uzvišenju sa koga se ona lepo može sagledati, percepcija stvarnosti dobija neke nove dimenzije. Pažljiva zagledanost u mutne dubine svakodnevice svojevrsna je analiza društva. Zaključuje da je plašljivost obuzela ljude do mere potpune pasivnosti i odsustva hrabrosti:

„Jer, otrpi li samo jednom i najmanju uvredu i ne plane (ne plane, jer nema vatre u sebi!), gotov je, gaziće ga svak, ne samo sultan i vezir nego i vezirove sluge, i slonovi, i svaka životinja, sve do gnjide!” (Andrić, 1960: 31)

Dakle, treba ustati i suprotstaviti se, pronaći snagu i zapalati ugašene vatre, ali to nije moguće u kasabi u kojoj se ni pet takvih ljudi ne može pronaći. Misaoni uzleti Aljovi potrajali su sve dok se nije vratio u kasabu. Kako je osetio da je tu, u svojoj zajednici, prestala su sva razmišljanja i on je bio onaj isti, „uokviren” postojećim pravilima ponašanja. Borili su se Travničani skriveno, tajnim oružjem u vidu oraha u kome je pčela i jabukom sa staklom sa ciljem da slona usmrte. Potajna nadanja na kraju su se obistinila, a povezanost vezira i ljubimca još jednom se potvrđuje zajedničkim nestankom sa ovog sveta. Čitav narativ prožet je motivom priče, te se simbolično njime i završava. Iako vrlo oštra, Andrićeva kritika nije potpuna. On je pronalazio i opravdanje za izvesne slabosti svog naroda i pokazao je sveopšte ljudsko razumevanje, posebno predstavljeno u liku mladog Šećeragića. Njegova tačka gledišta prelazi uopštene okvire razmišljanja i obuhvata širu sliku:

„I tako, čini mi se, sve jedno drugo gura, niko nije tamo gde bi hteo biti, nego tamo gde ne voli i gde ga ne vole, po nekoj nuždi i po tuđoj volji.” (Andrić, 1960: 24)

Pri samom pomenu literarnog rada Ive Andrića prva asocijacija, pored epskog pripovedačkog savršenstva, jeste Bosna. Pojava ovog pisca značila je za ovu državu vrsnog proučavaoca njenog mentaliteta, društvenih, istorijskih, ali i geografskih činilaca koji su uticali na formiranje društvenog sistema. Čini nam se, i naizgled beznačajnim detaljima vezanim za ovu tematiku, Andrić je pronašao smisao i značenje u kompleksnom lavirintu bosanskih prostora. U redu kapitalnih Andrićevih ostvarenja ova pripovetka pronalazi svoje mesto upravo zato što otkriva uzrok nesrećnih sudbina, večitog razdora i nemira u Bosni. Priča o susretu dvojice starih prijatelja na železničkoj stanici naizgled je sasvim bezazlena, dok, zapravo, u sebi sadrži kompleksan pripovedački asocijativni niz o korenitim problemima društva. Prvobitni naziv glasio je „Na uskom koloseku“, zatim „Mržnja“ i „Pismo iz g. 1992“, sve dok nije zvanično dao naslov „Pismo iz 1920. godine.“ Dublja analiza ukazuje da svaki naslov ponaosob sadrži političku ili istorijsku pozadinu. Otkrivanju razloga za postojanje više različitih verzija naslova, kao i drugim vrstama promena po kojima se ova pripovetka izdvaja, posvetio se Dušan Glišović u knjizi „Ivo Andrić. Istorija i politika.“ Kako navodi, sintagma „na uskom koloseku“ asocijacija je na put kojim su prevezeni ljudi (srpskog nacionalnog izjašnjenja) u koncentracioni logor „Jasenovac“. Kako je ključni motiv pripovetke mržnja, o logičnosti drugog naslova nema potrebe govoriti, dok je 1992. godina u znaku građanskog rata u Bosni, te Predrag Palavestra ističe anticipaciju ovih događanja (Glišović, 2017: 143). Poznato je da izdavač „Novih pripovedaka“ iz 1948. napominje da su sve pripovetke ovog izdanja nastale u periodu od 1944. do 1948. godine. Samim tim opravdana je mogućnost da je autor pisao o aktuelnom stanju, smestivši radnju u prošlost kako bi izbegao potencijalne zamerke ili optužbe. Smeštanje protagoniste u lik Maksa Levenfelda značilo je posebno posvećenu autorovu pažnju prilikom građenja njegove ličnosti. Mladi doktor, čiji je otac austrijski oficir, a majka italijanska plemkinja, rođen u Sarajevu, čeka voz za „široki kolosek“, odnosno, napušta Bosnu zauvek. Sličnost kompleksnog nacionalnog određenja između protagoniste i naratora samo je jedna od mnogih i samim tim podražava Glišovićevu ideju o identifikaciji ova dva lika, odnosno, pretpostavke da je Maks Andrićev alter ego. Kroz kratak dijalog na stanici i potonje pismo, odnosno, kroz odnos između dvojice likova oslikava se maglovitost pojmova realnosti i privida. Realnost je uokvirena motivom mržnje čije je granice nemoguće preći. Maks kao glavni razlog napuštanja rodne Bosne navodi mržnju. U epistolarnoj narativnoj formi motiv mržnje izjednačava se s fenomenom patološke bolesti. Takođe, donekle je objašnjeno poreklo postojanja dominantnog negativnog osećanja i posledica koje sa sobom nosi. Vrlo je važno pomenuti i uzroke. Poreklo mržnje proističe iz široko rasprostranjene verske netrpeljivosti, a uzroci prisutni u društvu pripadaju njenoj ukorenjenosti u samim ljudima. Na takav način ta mržnja postaje „mržnja koja nastupa kao samostalna snaga, koja sama u sebi nalazi svoju svrhu.“ (Andrić, 1946: 33)

Upravo ovako definisan motiv mržnje uslovio je stanje čovekovog uma, iz koga proizilazi vršenje jezivih zločina poput onih koji su se desili na teritoriji NDH. Potvrdu, za Andrića ne toliko česte oštre kritike, pronalazimo u biografskim podacima. Naime, Ivo Andrić nije mogao podneti pripadnost katoličkoj veri sve dok njeno sveštenstvo ne osuđuje zločine ustaškog režima, te je zato zatražio da se u ličnim dokumentima proglasi čovekom „bez vere“. Ne toliko slučajno glavni lik Maks takođe se izjašnjava kao ateista. Lojalnost verskim ideologijama za njega je primitivna i predstavlja glavni pokretač toliko rasprostranjene mržnje u društvu. U prilog tome vrlo slikovito opisuje društvenu podeljenost i razliku koja se meri sekundama. Vremenska dimenzija, kao univerzalni pojam, u Bosni podređena je verskoj pripadnosti. Važno je i Maksovo gledište – kada bi se taj segment društvenog sistema prevazišao, uticaj mržnje ne bi bio toliko snažan. Samim tim zanemaruje se činjenica da je ona toliko dugo prodirala i uništavala humanost ljudskog bića da je postala nova normalnost u socijalnim odnosima. Pri ovakvoj analizi nemoguće je zaobići prodor komunističke ideologije u Jugoslaviji, čiji je kredo ateizam. U rečima Maksa Levenfelda posleratno stanje društva precizno je opisano:

„Ja znam da mržnja, kao i gnev, ima svoju funkciju u razvitku društva, jer mržnja daje snagu, a gnev izaziva pokret. Ima zastarelih i duboko ukorenjenih nepravdi i zloupotreba koje samo bujice mržnje i gneva mogu da iščupaju i otplave. A kad te bujice splasnu i nestanu, ostaje mesto za slobodu, za stvaranje boljeg života. Savremenici vide mnogo bolje mržnju i gnev, jer pate od njih, ali potomstvo će videti samo plodove snage i pokreta. Znam ja to dobro. Ali ovo što sam gledao u Bosni, to je nešto drugo.” (Andrić, 1946: 32)

Nasuprot mržnji postavljena su sva ideološka načela komunizma: socijalni egalitarizam, nepostojanje nacionalne i verske denominacije, kao i krilatica „bratstvo i jedinstvo”. Umesto konačne stabilnosti i građenja „boljeg života”, politička ideologija pružiće samo privid mira i napretka u društvu. Ukoliko Glišovićevu ideju o postojanju jednog umesto dvojice likova prihvatimo kao istinitu, primetićemo da je naš glavni lik vrlo svestan maglovitih razlika između realnosti i privida. Samim tim ova pripovetka prikazuje unutrašnju borbu samog autora i svest o tome da duboki socijalni konflikti možda nikada neće biti prevaziđeni.

Zaključak

Ivo Andrić jedan je od onih pisaca koji duboko zadiru u najneprozirnije psihološke instance ljudske svesti, oslikava različite male ljudske svetove i složeno klupko odnosa kolektiva prema realnosti. Uvek aktuelna društvena i politička kritika čiju okosnicu čine pripovetke „Priča o vezirovom slonu” i „Pismo iz 1920. godine”, različito se u njima manifestuje. Iako kritički orijentisan, u prvoj pripovesti Andrić ipak iskazuje razumevanje i za kolektivnu socijalnu inteligenciju, ali i sveopštu tragičnu ljudsku sudbinu. U „Pismu iz 1920. godine” razumevanje jenjava i kritika je dosta oštija i preciznija, što bismo mogli povezati sa samom tematikom. Ipak, kritika u Andrićevim delima ne bi se mogla definisati kao direktna već je gotovo uvek prekrivena velom tajnovitosti. Različiti vremenski okviri često su paravan iza koga se zapravo krije aktuelno stanje. Pojam mržnje zauzima centralno mesto pod svetlima Andrićeve kritike. Mržnja nema lokalni karakter već univerzalno značenje, uz napomenu da su se na Balkanu stvorili uslovi da se ona ispolji u jednom od svojih najdestruktivnijih oblika. Tome svedoči Maksov pokušaj bekstva, no ipak ta ista mržnja okončaće njegov život, ali na drugom kraju evropskog kontinenta:

„Andrić je u Bosnu dolazio i pomagao u njenom podizanju, ali je na kraju i sam doneo istu odluku kao i Levenfeld pedeset i dve godine ranije. Mržnja je pobedila.” (Glišović, 2017: 156)

Literatura

Andrić, I. (1960) Priča o vezirovom slonu, Beograd: Rad.

Andrić, I. (1946) Pismo iz 1920. godine, Pregled, 1, str. 27–35.

Avramović, Z. (2016) Književna raskršća, Beograd: Laguna.

Glišović, D. (2017) Ivo Anrić. Istorija i politika, Beograd: Službeni glasnik.

Deretić, J. (1983) Istorija srpske književnosti, Beograd: Nolit.

Mirković, N. (1983) Ivo Andrić, Međuratni kritičari.

Summary: *In this paper, the notion of politics and socio-historical context in Andrić's short stories Story of the Vizier's Elephant and Letter from 1920 is problematized. Both stories deal with the issue of power and its influence on the collective destiny, with reference to the literaryization of politics and Andrić's storytelling procedures. Through the analysis of the main characters, the key problems of the Balkan society that cause them are shown political beliefs and ideologies.*

Key words: *Ivo Andrić, short stories, politics, society, power, hatred*

DŽONI KEŠ, OŠTRICA NA TANKOM LEDU, KOMPARATIVNA ANALIZA FILMA „WALK THE LINE” I VIDEO-SPOTA ZA PESMU „HURT”

Autor: Filip Ljubojević

Mentorka: Nevena Bogićević, profesor srpskog jezika i književnosti

Sažetak: *Ovaj rad se bavi zabeleženim biografskim podacima jednog od najpoznatijeg izvođača kantri muzike – Džonija Keša. Najveći izvor, kada je u pitanju biografija ovog umetnika, biće film Walk the line Džejmsa Mengolda. Ovaj sažetak odnosiće se na Kešovo rano detinjstvo i mladost, kao i na misao o muzici u tom, „najnevinijim dobu”. Naime, rad će se baviti upravo svim okolnostima koje su uticale na nastanak muzike, na fenomen besmrtnosti, tj. na sve ono što je ostalo da diše i nakon Kešove smrti. Neizostavno je spomenuti njegovu ljubav prema drugoj supruzi, Džun Karter, te će zato osvrn na ovu veliku ljubav biti u glavnom delu rada. Pored toga, važno je obratiti pažnju na turbulentan život, susret s porocima i beg od istih. Celokupnu ovu dinamiku zaokružiće njegovo muzičko stvaralaštvo, muzike koju je čuvao kao svoj najčvršći adut, kao svoje naoštreno oružje. Dalje, komparativnom metodom, rad će nastojati da prikaže čvrstu nit između Mengoldovog filma (Keach, J.(producer) & Mangold, J. (2005) Walk the Line, United States of America: 20th Century Fox) i video-adaptacije za pesmu Hurt. Sasvim slobodno se može reći da je spot pesme Hurt, u izvođenju Džonija Keša, lično remek-delo; te se zato može uspostaviti korelacioni odnos između dve različite vrste umetnosti, jer su obe obojene motivima iz života i stvaralaštva istog umetnika. Poslednji segment rada rezimiraće prethodno ustanovljene oblike. Dakle, umeće sažetosti, kada je u pitanju njegova „labudova pesma” (pesma obrada, ali je Keš uspeo da joj, video-adaptacijom, da svoj lični pečat) i šira perspektiva, kada govorimo o filmskoj adaptaciji.*

Gljučne reči: Džoni Keš, film, video-spot, muzika, ljubav

1. Uvod

Nosio sam crno zato što mi se to sviđalo. I dalje mi se sviđa i znači mi nešto. To je i dalje simbol moje pobune – protiv zastarelog statusa quo, protiv naših licemernih božijih kuća i protiv ljudi čiji su umovi zatvoreni za druge ideje.

Keš

Američki pevač, gitarista i pesnik Džoni Keš, smatra se jednim od najuticajnijih muzičara 20. veka. Iako je prvenstveno zapamćen kao ikona kantri muzike, njegove pesme sadrže elemente rokenrola, rokabilija, bluz, folka i gospela. Upravo ova muzička svestranost Kešu je donela retku čast da bude primljen u tri različite kuće slavnih (kantri muzika, rokenrol i gospel). (Bajac, (2017: 233) Na osnovu ovog citata može se zaključiti da je promena konstanta njegovog stvaranja, te da se „žanrovsko telo” dinamično menjalo, ali uvek ostajalo verno svojoj istoj, jednobojnoj, crnoj košulji.

Namera ovog rada je da ponudi novu vizuru umetničkih tokova kojima je pripadao i koji su pripadali ovom kantri muzičaru – ali u svojstvu ličnog, a ne opšteg. Svakako, Kešova umetnička meandriranja ne dodiruju se sa crtama opšteg, ne stavljaju ga u kalup, niti mogu da ispunjavaju uslov bilo kakvog taktiziranja. Njegova muzika je bila odraz njegovog života, zato će se ovaj rad baviti i biografskim crtama koje su neizostavno uticale na razvojni put, pesnički opus, ustaljene motive – a u prilog korelacija i komparativne analize između filma „Walk the line” i spota za pesmu „Hurt”.

2. Komparativna analiza filma „Walk the line” i spota za pesmu „Hurt”

Fenomen vremena diktira hronologiju, objašnjava postpunost i splet. Istovremeno se mogu prožimati samo one instance koje su se dogodile, kao što se iz tih instanci može polaziti iznova i iznova – evociranjem. Pojam evociranja je bitna odrednica kada je u pitanju interpretacija vizuelne adaptacije pesme „Hurt” u izvođenju Džonija Keša. Naime, original ove pesme, kao što je poznato, ne pripada Kešu; međutim, kada se na najpoznatijoj muzičkoj internet platformi ukuca: Džoni Keš, prvo što će se prikazati pored ovog imena je gorepomenuta pesma. Iako je pesma prepevana, Keš je učinio u toj meri svojom da je Trent Reznor, originalni autor, priznao njenu potpunu pripadanost ovom kantri majstoru. Kako je spot obojen ličnom notom i zapečaćen sopstvenim pečatom, tako o njemu možemo govoriti kao mini-filmu. Pre nego što se pažnja posveti ovom četvorominutnom umetničkom delu, trebalo bi implicirati šta mu je hronološki prethodilo.

2.1. Analiza filma „Walk the line”

„Walk the line je film” Džejsa Mengolda [James Mangold], a glumci koji tumače glavne protagoniste su Hoakin Finiks i Ris Viderspun. Radnja verno prikazuje život Džonija Keša – od detinjstva do samog vrhunca njegove karijere. Fenomen vremena, kako je već pomenuto, igra jednu od najvećih uloga kada je u pitanju realizacija ekranizacije života takvog umetnika kakav je bio Keš. Dakle, vreme je u konstantnom prožimanju, smenjuju se prošlost i relativna sadašnjost – te se tako uzajamno objašnjavaju. Prvi kadar filma prikazuje isključenu motornu testeru, čije zube dodiruje nečija šaka. Ovaj kadar je umetnički i ima ulogu impliciranja događaja iz prošlosti. Šaka glavnog junaka se suočava sa ovim „hladnim oružjem” koje će u prošlosti oduzeti život Džeku, njegovom bratu, pa je zato važno naglasiti da ne postoje slučajnosti kada je u pitanju Mengoldov film. Sve ima svoje mesto u dinamičnom smenjivanju vremena. U ovom slučaju sadašnjost implicira prošlost, čime se istovremeno postiže verodostojnost ispričanog i umetnički izraz. Smrt Kešovog brata je „pogurena” i surova, te je kao takvu on urezuje u sebe i ćutke čuva. Neizostavno je spomenuti motiv epifanije, koji prethodi smrti. Naime, Kešov brat čuje anđele. Ovaj momenat je zaseban entitet, kao neka monumentalna pozornica koja pretenduje da ostavi upečatljiv trag na onoga ko sedi u prvom redu. Zašto? Zato što je ovaj momenat koren svih sufiksa i prefiksa koji će se kasnije „zalepiti”. Hrišćanstvo će, kao koren, postati podsticaj i preneti na Kešova uverenja, muziku i način shvatanja života. Ne može se sa sigurnošću tvrditi da su upravo snovoviđenja njegovog brata, na smrti, utemeljila Kešove verske ideje, niti da je tim potencijalnim prvobitnim idejama Keš bio odan do kraja, kao ni to da je Džoni čuo iste anđele kao Džek, ali se može govoriti o iskrenosti ove scene. Muzički posmatrano, on će najpre probati da ostvari svoje ambicije preko religiozne muzike – gospela. Film najpre ukazuje na momka koji pokušava da pronađe svoja verska načela i snimi prvu ploču. Međutim, producent ne prepoznaje iskrenost u njegovim stihovima, on je junak pokretač koji pokušava da iznudi od Džonija nešto stvarno, nešto što interpretator može i ume da oseti:

Udari Vas kamion, ležite uz cestu i umirete.

Imate vremena otpevati samo jednu pesmu,

jednu pesmu koju bi ljudi zapamtili nakon Vaše smrti.

Jednu pesmu da Bogu kažete šta mislite o svom životu na Zemlji.

(Keach, J.(producer) & Mangold, J (2005) Walk the Line, United States of America: 20th Century Fox)

Džoni tada izlazi iz okvira i, uslovno rečeno, u Renu ubija čoveka, samo da bi video kako umire – peva pesmu „Folsom prison blues.” Čini se da je ovo preloman trenutak sopstvenog orijentisanja prema temama koje će njegove pesme obrađivati. Pored toga, ovaj momenat će biti presudan u određivanju Keša kao originalnog autora, prihvaćenog od publike i kolega. Javlja se odnos između čoveka i ideje, ideje koju jedino taj isti čovek može da pokoleba i privremeno zaustavi.

Jedan od fundamentalnih motiva, zajednički motiv vizulne adaptacije pesme „Hurt” i filma „Walk the line”, jeste motiv ljubavi. Naime, bitna je uloga Džun Karter. Njen fiktivni lik u filmu je stožer Džonijevih ambicija, dok je Džoni fabulativni stožer. Ova dva stožera su u dosluhu jedan s drugim, zato što ujedinjeni ukazuju na dinamičnost razvijanja radnje. U karakterizaciji glavnog junaka veliku pažnju zavređuje njegov doživljaj žene u koju se zaljubljuje: naime, on nju sluša na radiju još kao dečak. Možda se baš zbog toga može govoriti o nevinoj i eteričnoj ljubavi, onakvoj kakva je prevashodno nastala u srcu deteta. Takva ljubav će, naravno, naići na prepreke, razoriti njegov prvi brak, ali ujedno i biti spas od zavisnosti od tableta. Shodno tome, može se govoriti o velikoj emociji koja prelazi sve granice i proširuje svoju teritoriju, sa svim borbenim oružjem u rukama. Ne postoji ništa originalno i drugačije u rađanju i razvijanju ove ljubavne priče, kao naracije. Međutim, ono što je ipak čini originalnom je upravo izmeštanje iz fiktivnih okvira – to što je kao istinita građa poslužila reditelju Mengoldu da stvori film, a opet, življenje je više od filma.

Radnji sve vreme pretilo patetično transponovanje, ali do toga ne dolazi. Ljubavna priča između Džonija Keša i Džun Karter prisutna je samo u onoj meri u kojoj bi definisala Keša kao glavnog junaka. Pored ovoga, značajno je posvetiti pažnju Kešovom identitetu, njegovim kontradiktornim stranama ličnosti. Razotkrivanje ovako oprečnog identiteta nije moguće u potpunosti. Kada kažemo oprečnog, mislimo na onu nedoslednost kakvu bi definisala društvena dogma: Džoni je vernik, koji nastupa po zatvorima i piše zle pesme (što primećuje njegova prva žena Vivijen); porodični mladić, koji vara ženu; kivni sin, koji postaje sasvim sličan svom ocu (odaje se poroku i postaje psihički neuračunljiv). Zbog toga se može govoriti o Kešu kao o liku u razvoju, liku koji na kraju svojih najvećih borbi doživljava katarzu.

Svi izdvojeni elementi, prilikom interpretacije filma, mogu se dovesti u vezu s vizuelnim ostvarenjem pesme „Hurt” u izvođenju Džonija Keša. Naime, bavili smo se onim motivima koji se mogu komparativno analizirati.

2.2. Prikaz spota za pesmu „Hurt” (Džoni Keš, obrada)

Iskrivljeno lice nije smrt. Smrt je pola iskrivljenog lica, smrt je desna strana – naše desno, a zapravo njegova leva.

I pre nego što se pristupi pesmi „Hurt”, naslovna fotografija spota će prikazati žuto, osvetljeno, izabrano i staro lice. Brada tog lica izgleda kao da je „ispljunula” ogromnu klackalicu koja se sada ljulja o istoj, razvlači mu donju usnu nadole, koja sa sobom povlači gornju; a onaj jedini zub koji se vidi izgleda kao da je sve vreme bio na sredini klackalice, te nije mogla nijedna krajnost da ga izbije. Početni kadrovi se smenjuju istovremeno sa akordima, sve dok se ne prikažu šake čoveka u crnom, iste one koje u filmu dodiruju motornu testeru. Ove stare šake uspevaju da odsviraju sva tri akorda bez nagle promene kadrova. Može se napraviti korelacija, te se mogu dovesti u vezu šake fiktivnog junaka koje se suočavaju s motornom testerom u filmu i ovim pravim šakama Džonija Keša, koje su tada odsvirale svoju labudovu pesmu. Svirajući ovu pesmu, ovaj kantri muzičar nam pruža osećaj bliskosti i empatije, ali i osećaj neke neproživljene nostalgije. Rubovi po kojima je hodao, kako glasi naslov filma i njegove poznate pesme, urezani su mu po prstima i šakama, pa se može videti kako se te rečke ukrštaju sa žicama gitare; kako se jagodice elegantno spuštaju na zaklopljen klavir, podižu poklopac i pretećim tonovima, uz reči: *I will let you down*, dodiruju bele dirke. Međutim, jedan od emotivnijih momenata je kada Keš drhtavom,

desnom rukom (u dubokoj starosti je bolovao od retkog oblika Parkinsonove bolesti) poetično i teatralno prosipa vino po bogatoj trpezi. Tada na trenutak može doći do privida njegove usamljenosti, ali baš od tog momenta počinju da se smenjuju kadrovi s njegovom ženom Džun, kao i uspomene iz mladosti, među kojima su momenti iz karijere, među kojima je i onaj koji se odnosi na njegov obilazak stare, oronule kuće u kojoj je odrastao. Dakle, motiv porodice je takođe prisutan i u ovom umetničkom ostvarenju, posredstvom kuće. Čini se da Keš nije mogao da se odvoji od svoje prošlosti, nije mogao pobeći od korena i svega što oni nose sa sobom.

Postoji izvesna sličnost između stihova ove pesme i pesme upotrebljene u filmu („Folsom prison blues”). Stihovi pesme Hurt glase:

I hurt myself today, to see if I still feel

Reznor (1995) Hurt, Cash, J. A&M Studios, Record Plant Studios (Hollywood) Le Pig (Benedict Canyon, Los Angeles)

dok stihovi pesme Folsom prison blues glase:

But I shot a man in Reno just to watch him die.

Cash (1955), Cash, J. Folsom prison blues, Sun (Memphis, Tennessee)

Naime, može se govoriti o nekoj vrsti intertekstualnosti, te se na osnovu toga može shvatiti Kešov emotivni pristup prepevu tuđe pesme. Pored ovoga, nemoguće je ne primetiti efektivnost ovih pesničkih slika. Postavlja se pitanje: Kako je čovek u crnom uspeo da sastavi u jednom biću verujućeg čoveka i onog koji ne ukida umetnosti njenu autonomiju, čak ni onda kada se svesno kosi s verskim dogmama?

Koliko god da film prenosi vernu priču o velikoj ljubavi i jednom turbulentnom načinu života, ono što stane u četiri minuta kadrova, dok u pozadini Keš peva pesmu „Hurt”, postiže prenosivi, potpuniji, najskladniji osećaj. Pojedinačni snimci se velikom brzinom smenjuju, tako da u jednom trenutku kamera prikazuje ribu otvorenih usta na trpezi, dok drugi kadar prikazuje snimke iz lične arhive mladog Keša, punog života. Postoji uvek onaj krajnji kadar, onaj koji raskida s retrospektivom, s mrtvom i živom prirodom, a odnosi se na krupni kadar ovog velikog umetnika kantri muzike. Ovaj krupni prikaz lica podseća upravo na pomenutu ribu s trpeze – postoji izvesna sličnost između izražajnih očiju, kao i između otvorenih usta koja izgledaju kao da izgovaraju slovo O. Poslednji minut spota svojom dinamikom pobuđuje erupciju osećanja, kadrovi se smenjuju takvom brzinom da se ne mogu opisati. Poplava, vino, voz, trofeji, Džun, prošlost, teret, Hrist, ekser, zglobovi, zakucavanje, krst, ptica, let, uznemirenost, smeh, mladost, reka, opet Džun, raspeće, točkovi, smeh, sloboda i krajni kadar – Džoni Keš. Cela atmosfera, ambijenti i momenti su obojeni mnogobrojnim simbolima. Čini se kao da je spot za pesmu „Hurt” umetnički krik koji obuhvata sve Kešove životne bleskove. Ovde je prikazano umeće sažetosti, kao i umeće sjednjivanja prošlosti, sadašnjosti, ali i budućnosti. Budućnost je jako važan aspekt za ovu pesmu, ne toliko zbog autoreferencijalnosti, koliko zbog odrednice vremena u kojem će pesma živeti, dopirati do ljudi i nositi težinu prolaznosti života.

3. Zaključak

There ain't no grave can hold my body down

Ely (1934) Cash, J. There Ain't No Grave, House of Cash

Uticao je jednog umetničkog dela na drugo može izazvati nepovoljne reakcije zbog određene bliskosti koja se stvara prilikom susreta s prvobitnim delom. Međutim, ova dva umetnička dela se mogu posmatrati kao potpuno samostalne celine, jer to omogućava njihova narativnost. Jedno bez drugog mogu, ali ni jedno ni drugo ne mogu bez istinite priče koja je inicirala njihov nastanak.

Postoje dve vrste perspektive, ali su obe poklonjenici vremena koje protiče i koje se ne niže hronološki. To nehronološko proticanje zapravo implicira život, stvaran, sačinjen od svih vremenskih odsečaka: prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Ova dva umetnička ostvarenja prožimaju slične crte, motive, osnovne vodvilje kojim se vođen Kešov život. Filmska adaptacija „Walk the line” se oslanja na biografske podatke Džonija Keša, ali elementi umetničkog izraza ne nedostaju, te zajedno čine potpunu sveobuhvatnost i celinu. Spot za pesmu „Hurt” je ličnije prirode, pa se zbog toga može govoriti o njegovoj samostalnosti. Pored pesama kojima je ostavio trag i osigurao sebi besmrtnost, oba dela se mogu posmatrati kao još jedno svedočanstvo da je među nama hodao originalni muzičar, pesnik, borac za ljudska prava, Božiji čovek sa ljudskim naklonostima – čovek u crnom.

Literatura

Bajac, V. (2017) Beleške o autoru, Čovek u belom, str. 233, Beograd: Geopoetika.

Keach, J.(producer) & Mangold, J (2005) Walk the Line, United States of America: 20th Century Fox.

Reznor, T. (1995) Hurt, Cash, J. A&M Studios, Record Plant Studios (Hollywood) Le Pig (Benedict Canyon, Los Angeles.

Cash, J. (1955) Cash, J. Folsom prison blues, Sun (Memphis, Tennessee)

Ely, C. (1934) Cash, J. There Ain't No Grave, House of Cash.

Abstract: *Primarily, this paper will talk about the recorded biographical data of one of the most famous performers of country music - Johnny Cash. The biggest source, when it comes to the biography of this artist, will be the movie Walk the line by James Mengold. This preamble summary will refer to Cash's early childhood and youth, as well as the thought of music in (what will not turn out to be) the most innocent age. Namely, this paper will be about all those circumstances that influenced the emergence of music, the phenomenon of immortality, i.e., all the things that was left to breathe even after Cash's death. It is indispensable to mention his love for his second wife, June Carter, and therefore a review of that great love will be placed in the main part of this paper. Additionally, it is important to pay attention to the turbulent life that he lived, encounter vices and escape from them. All this dynamics will be rounded off by his work in the form of music, music that he always kept next to himself as his strongest trump card, as his sharpened weapon. Next, using a comparative method, the paper will try to show a solid thread between Mengold's movie and the video adaptation for the song Hurt. It is freely to say that the video for the song Hurt, performed by Johnny Cash, is a personal masterpiece; and therefore a correlation can be established between two different types of art, because both of them are colored by motifs from life and work of mentioned artist. The last segment of the paper will have the role of summarizing previously established forms. Therefore, the skill of conciseness, when it comes to his swan song (the song was covered, but Cash managed to give it his personal stamp with a video adaptation) and a broader perspective, when we talk about the movie adaptation.*

Key words: Johnny Cash, movie, video adaption, music, love

DIGITALNA DIPLOMATIJA: DRUŠTVENA PRAKSA UPRAVLJANJA PROMENAMA U DIGITALNOM DOBU

Autorka: Ivana Dunjić

Mentorka: prof. dr Jelica Stefanović-Štambuk, redovna profesorka

Sažetak: *Digitalizacija ljudskog opštenja dovela je do strukturnih promena sistema globalnih odnosa. Nova transformacija sveta, omogućena usvajanjem inovativnih informaciono-komunikacionih tehnoloških rešenja, doprinela je uobličavanju nove društvene osnove prakse diplomatije, najčešće nazivane – digitalna diplomatija. Tehnološke inovacije su otkrile nove mogućnosti ostvarivanja jedne od najvažnijih uloga diplomatije – upravljanje promenama. Učestalost i ubrzanje promena su karakteristike ne samo savremenosti već i prošlosti diplomatije. Diplomacija je od davnina osobena društvena praksa kako očuvanja stabilnosti poretka sveta, tako i upravljanja njegovim menjanjem. Zato se danas postavlja pitanje koliko je digitalna diplomatija uspešna u mirnom upravljanju promenama digitalnog doba i kakav je njen odnos tradicionalnom diplomatijom. Izlaganje u radu je struktuirano u sledeće logičke celine. Uvod je posvećen osvrtu na promene koje je donelo digitalno doba. Potom će na podlozi saznanjih i društvenih sporova biti izložena geneza teorijskog koncepta digitalne diplomatije. Glavni deo rada osvetljava teorijski pristup digitalnoj diplomatiji kao društvenoj praksi upravljanja promenama u međunarodnom sistemu i odnosu digitalne i tradicionalne diplomatije. Rad nastoji da pruži sistematizovani odgovor na pitanje kako se naučno objašnjava digitalna diplomatija i ocenjuju njeni uspesi i ograničenja kao nove društvene prakse upravljanja promenama poretka današnjeg sveta.*

Ključne reči: *digitalna diplomatija, digitalno doba, tradicionalna diplomatija, upravljanje promenama, umreženo društvo*

Uvod

Digitalna revolucija shvaćena kao tehnologijama omogućeno komunikaciono povezivanje ljudi omogućava da se razume i upražnjava digitalna diplomatija kao neodvajanje aktera diplomatije od odnosa (Nweke, 2012: 23), za razliku od tradicionalnih i vodećih shvatanja u proučavanju međunarodnih odnosa (Jackson & Nexon, 1999). Neodvojivost aktera od odnosa, olakšana novim informaciono-komunikacionim tehnologijama, stvara i novi način društvenog povezivanja, koji je najbolje misaono obuhvaćen konceptom mreže (Castells, 2010; Stefanović-Štambuk, 2011). Takva strukturna promena načina organizovanja sveta – različitog od hijerarhija i tržišta – uobičajeno se smatra najtačnije obuhvaćena odrednicom umreženog društva (Network Society)¹ (Castells, 2005: 4–5; Petrović, 2007: 161–162; Castells, 2010; Lopandić, 2017: 233–235).

Transformisanje strukture hijerarhijski zasnovanog svetskog sistema odnosa pokreće uspostavljanje zamršenijeg sklopa razina horizontalnih društvenih odnosa u kojima se moć globalnog upravljanja, zasnovana na stvaranju i razmeni informacija, više ne nalazi u isključivom posedu država i njihovih zvanično ovlašćenih diplomatskih predstavnika (Stefanović-Štambuk, 2011; Stefanović-Štambuk, 2010b: 328–329). Digitalnu diplomatiju obeležava opadanje autoriteta i moći država, i sve okretnije i uticajnije delovanje nedržavnih aktera u svetskom predstavljanju (Sandre, 2015: xix–xx), opštenju i pregovornom

¹ Manuel Kastels [Manuel Castells] je konceptualizovao umreženo društvo (Networked Society) kao novu društvenu strukturu koja je nastala interakcijom interneta i informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT) i društvene organizacije u celini. Ono je zasnovano na mrežama koje su po svojoj prirodi transnacionalne, i transformišu ulogu države, dajući pritom sve veći značaj nedržavnim akterima (videti više u: Castells, 2005: 4–5; Castells, 2010).

upravljanju promenama (Hallams, 2010: 542). Mrežna organizacija sistema društvenih odnosa uključuje mnoštvo različitih diplomatskih delatnika iskazujući pluralizam svetskog društva² i aktivnosti mnoštva zainteresovanih za učešće u upravljanju sistemskim i strukturnim promenama sveta (Stefanović-Štambuk, 2011: 653).

Odnosi pripadanja procesu umrežavanja čovečanstva često navode na zaključak da se diplomatija i „demokratizuje” (Sandre, 2015: xix; Cercel & Saftescu, 2015: 319; Holding & Blemberg, 2021: 1602), a ne samo „socijetizuje” (Stefanović-Štambuk, 2008: xviii) i „hibridizuje” (Hocking & Melissen, 2015: 11–12; Bjola & Manor, 2022). Suprotstavljena su gledišta zagovornika, na jednoj strani, prevaziđenosti tradicionalne diplomatije, a na drugoj strani, zastupnika da je tradicionalna diplomatija noseća konstrukcija i arhitekture diplomatije digitalnog doba.³ Zato je ovaj rad posvećen razmatranju ontologije digitalne diplomatije kritičkim analiziranjem dosad razvijenog njenog teorijskog koncepta kao nove društvene prakse upravljanja promenama poretka sveta u našem digitalnom dobu, kada je u prvom planu sporazumno ostvarivanje sistemskih i strukturnih izmena kao najveća vrednost diplomatije. Sistematizovano ćemo izložiti naučno objašnjavanje digitalne diplomatije u odnosu na tradicionalnu diplomatiju i ocenjivanje isticanih uspeha i ograničenja digitalne diplomatije.

Osnovna pretpostavka rada jeste da koncept digitalne diplomatije potanko zahvata participativnije i javnije stvaranje i održavanje odnosa mnoštva državnih i različitih nedržavnih diplomatskih delatnika u, digitalnim tehnologijama podržanoj, mreži neprekidnog predstavljanja i opštenja, čime se omogućava mirno upravljanje promenama poretka današnjeg sveta. Osnovni metod istraživanja biće genealoška analiza teorijskog koncepta digitalne diplomatije koji smatramo da je uobličen u radovima objavljenim u zborniku „Digitalna diplomatija: teorija i praksa” (Digital Diplomacy: Theory and Practice) čiji su urednici Kornelju Bjola [Corneliu Bjola] i Markus Holms [Marcus Holmes].

Kontekst uobličavanja teorijskog koncepta digitalne diplomatije: kritički pregled naučnih i društvenih sporova o digitalnoj diplomatiji

Digitalno doba (Digital Age) kao novo razdoblje ljudskog mišljenja posle tehnološkog rađanja digitalnog (After Digital) obeležava istovremeno i socijetizovanje i hibridizovanje diplomatije, što zahteva da razumevanje više ne podleže teorijskim stanovištima i proučavanju diplomatije kakvi su preovladavali pre digitalnog doba (Before Digital).⁴

Digitalna transformacija označila je upliv informacijsko-komunikacijskih tehnoloških inovacija u tradicionalnu diplomatsku praksu (Gilboa, 2016: 540; Mitrović, 2018: 13), a u domenu teorije otpočinjanje uobličavanja koncepta digitalne diplomatije (Holding & Blemberg, 2021). Iako je praksa

2 Jedan od najistaknutijih predstavnika Engleske škole u teoriji međunarodnih odnosa, Hedli Bul [Hedley Bull], pod svetskim društvom (World Society) podrazumeva stepen interakcije koji povezuje sve delove ljudske zajednice (ukupnost globalne društvene interakcije) koji podrazumeva postojanje osećaja zajedničkog interesa i vrednosti na osnovu kojih se grade zajednička pravila i institucije, te računa s nedržavnim akterima, od nivoa pojedinca (koji je inače osnovna jedinica svetskog društva) do svetske populacije (videti više u: Bull, 2012: 269–278).

3 Alek Ros [Alec Ross], savetnik za inovacije Hilari Klinton [Hillary Clinton], važi za jednog od najvećih entuzijasta kada je reč o uticaju digitalnih tehnologija na diplomatiju. On ističe ulogu digitalnih tehnologija u promeni načina funkcionisanja tradicionalne diplomatske mreže i njene ekskluzivne hijerarhijske ustrojenosti, te prilagođavanje novom participativnijem dobu. Dodatno, za vreme administracije tadašnjeg predsednika Baraka Obame [Barack Obama] usvojen je pristup spoljnoj politici „Državotvorstvo u 21. veku” (21st Century Statecraft) koji uvažava zahteve izmenjenog međunarodnog okruženja u digitalnom dobu. S druge strane, Evgenij Morozov [Evgheni Morozov] i Džon Keri [John Kerry] su prilično skeptični po pitanju dometa uticaja digitalnih tehnologija na tradicionalnu praksu diplomatije i neophodnost prilagođavanja spoljne politike. Na primer, Bjola [Corneliu Bjola], Holms [Marcus Holmes] i Sandre [Andreas Sandre] govore o komplementarnosti tradicionalne i digitalne diplomatije (videti više u: Sotiriou, 2013; Sandre, 2015: 3–16; Bjola & Holmes, 2015).

4 Uticaj digitalne revolucije na naše živote je ogroman. Nešto slično se desilo i s pojavom kompjutera četrdesetih godina 20. veka. Na to je simbolično ukazano i označavanjem ljudskog mišljenja frazom „pre kompjutera” (Before Computers – B. C.) umesto uobičenih „pre rođenja Hrista” (Before Christ – B. C.) i „nakon Hristove smrti” (After Christ death – A. D.) (videti više u: Robertson, 2020). Upotreba novih digitalnih tehnologija je dodatno transformisala informatičko doba, te sada možemo govoriti o razdoblju ljudskog mišljenja „nakon rađanja digitalnog” (After Digital – A. D.).

digitalne diplomatije stvarnost, s teorijskog aspekta ona je još uvek u nastajanju. Zato su razmimoilaženja u njenom konceptualizovanju neminovna (Sotiriu, 2015: 33). Tako se na digitalnu diplomatiju gleda kao na vid javne diplomatije i promenu u načinu na koji se odvija, omogućenu posredstvom digitalnih tehnologija, pri čemu digitalizacija poboljšava njeno vođenje (Cercel & Saftescu, 2015: 321; Verrekia 2017: 6; Adesina, 2017; Reshetnikova, 2018; Rashica, 2018; Holding & Blemberg 2021, 1957; Zamanli, 2022, 70). To je ujedno i linija konceptualizacije digitalne diplomatije kao „proizvoda globalizacije” i forme „nove javne diplomatije” (New Public Diplomacy), odnosno forme postmoderne diplomatije (Rashica, 2019). Digitalnu diplomatiju moguće je promišljati i kroz koncept „meke moći”⁵ (soft power) (Sotiriu, 2015: 35–37; Adesina, 2017: 6). Upravo se efektivnost „meke moći” u umreženom društvu očitava kroz uspešnost kombinovanja tradicionalnih alata diplomatije s novim inovativnim digitalnim tehnologijama (Hallams, 2010: 541). Još jedno zanimljivo viđenje diplomatije u digitalnom dobu odnosi se na olakšavanje (facilitation) prakse umrežene diplomatije (Network Diplomacy) posredstvom digitalnih tehnologija i prikupljanja velikih podataka (Big Data), omogućavajući tako brže povezivanje aktera u mreži. Time se povećava i prostor za širenje uticaja i mobilizaciju javnih i privatnih aktera u mreži u cilju lakšeg upravljanja međunarodnim krizama (Slaughter, 2009: 94; Bjola, 2015; Holmes, 2015: 212; Maillot, 2017: 2).

Ova multidimenzionalnost u pristupima konceptualizaciji diplomatije digitalnog doba izražava se i kroz njeno imenovanje (Hocking & Melissen, 2015; Hayden, 2018: 2; Manor, 2018: 4). „e-diplomatija” (e-Diplomacy), na primer, koristi se u trećem izdanju „Rečnika diplomatije” (Dictionary of Diplomacy) da se označi povećan upliv informaciono-komunikacionih tehnologija i interneta u međunarodnom opštenju (Beriddge & Loyd, 2012: 133). Često je i izjednačavanje digitalne diplomatije sa „sajber diplomatijom” (Cyber Diplomacy) (Hayden, 2018: 2; Manor, 2018: 4) što navodi na pogrešan zaključak. Naizgled su koncepti slični, jer se „odnose na istu stvar – internet” (Kurbalija, 2015), ali se suštinski razlikuju, jer ukazuju na njegove različite aspekte (Barinnha & Renard, 2017; Attatfa et al., 2020). Manor [Ilan Manor] predlaže upotrebu sintagme „digitalizacija diplomatije” (Digitalization of Diplomacy) kojom ukazuje na dugotrajni proces koji prevazilazi digitalne tehnologije, budući da će se njihov uticaj na praksu i institucije diplomatije tek ispitivati, zbog njegove normativne i vremenske dimenzije (Manor, 2018: 6).

Nemoguće je ne uvideti konvergenciju navedenih određujućih naziva, posebno kada se radi o komunikaciji sa stranom javnošću pomoću digitalnih platformi, diseminaciji informacija u cilju ostvarivanja interesa⁶ ili uključivanju nedržavnih aktera. Indikativno je da među njima postoje jasne razlike koje nisu samo semantičke prirode⁷ (Hocking & Melissen, 2015: 13; Gilboa, 2016: 451; Hayden, 2018: 3–5; Kraljević i Vilović, 2019). Javna diplomatija je starija od digitalne, a upražnjavana je i pre pojave digitalnih tehnologija (Verrekia, 2017: 17–18). Digitalno doba ne samo da je demokratizovalo diplomatiju već je i promenilo viđenje moći, statusa, uticaja i suvereniteta u umreženom svetskom poretku (Networked World Order) (Slaughter, 2004), značajno utičući na promenu „DNK tradicionalne diplomatije” (Sandre, 2015, xix). Digitalna diplomatija⁸ je „mesto gde se tehnologija i tradicija susreću” (Sandre, 2015: xviii). Zato je važno razumeti je, ne kao formu javne diplomatije, jer je time pojednostavljujemo, već kao digitalnim tehnologijama izmenjenu društvenu praksu prilagođenu ulozi diplomatije u sporazumnom upravljanju promenama u širim sastavima globalne međuzavisnosti kao glavne karakteristike umreženog društva (Holmes, 2015: 20; Manor, 2018: 3).

5 Džozef S. Naj [Joseph S. Nye] je odredio koncept „meke moći” (soft power) kao jednu od komponenti moći u međunarodnim odnosima, odnosno kao „sposobnost da se utiče na druge i dobiju željeni rezultati privlačnošću i ubeđivanjem pre nego prinudom ili plaćanjem”. Pored toga postoji i „tvrda moć” (hard power), a uspešna kombinacija tvrde i meke moći jeste „pametna moć” (smart power) (videti više u: Nye, 2021: 206).

6 Posebno kada se govori o digitalnoj diplomatiji (Digital Diplomacy) i javnoj diplomatiji 2.0 (Public Diplomacy 2.0).

7 Pored termina koji su pomenuti u radu, u upotrebi su i drugi poput selfi diplomatije (Selfie Diplomacy), tvipomatije (Twiplomacy), koji se ne mogu izjednačiti s digitalnom diplomatijom.

8 Ili Diplomacija 3.0 (Diplomacy 3.0) kako je Sandre (Andreas Sandre) imenuje.

Osa glavnog sporenja: digitalna versus tradicionalna diplomatija

Teorijski koncept digitalne diplomatije kao upravljanja promenama u međunarodnom sistemu (international change management) baziran je na osnovnoj ulozi diplomatije koja je u svojoj srži „sofisticirani metod upravljanja promenama” (Bjola, 2015: 1). Ako sagledamo istorijski razvoj diplomatske teorije i prakse, ne možemo reći da je upravljanje promenama u potpunosti novo i da se nije pojavljivalo ranije u mišljenjima poznatih diplomatskih teoretičara i praktičara poput Makijavelija [Machiavelli], Satoua [Ernst Satow], pa i Kisindžera [Henry Kissinger (Isto)]. Setimo se Kalijera [François de Callières], najuticajnijeg nastavljača Rišeljeovog [Cardinal Duc de Richelieu] imenovanja diplomatije „neprekidnim pregovaranjem” (négociation continue) i njegovog koncepta Evrope kojim je ukazivao na ranjivost i međuzavisnost evropskih država, te u tom kontekstu i važnosti neprekidnog pregovaranja u „smanjivanju trvenja među suverenima”, što je kasnije i Bul [Hedley Bull] odredio kao jednu od osnovnih funkcija diplomatije (Stefanović-Štambuk, 2010a: 651–652; Bull, 2012: 163–165).

Dinamiku doba u kojem živimo odlikuje mnogo veći stepen međuzavisnosti, koji nije izmenio fundamentalnu ulogu diplomatije u održavanju dobrih odnosa među državama u cilju postizanja, održanja i očuvanja mira. Učestalost i ubrzanje promena kao karakteristike savremenosti postavljaju, međutim, pitanje da li diplomatija računa s promenama u međunarodnom sistemu ili doprinosi očuvanju statusa quo (Bjola, 2015: 2). Vodeći teoretičari digitalne diplomatije, poput Bjole i Holmsa, ističu upravljanje promenama kao njenu presudnu razliku u odnosu na usmerenost tradicionalne diplomatije na očuvanje statusa quo. Zapravo nije reč toliko o isključivoj usmerenosti tradicionalne diplomatije na održavanje postojećeg stanja koliko se pitanje promena u međunarodnom sistemu nije ranije problematizovalo u teorijskoj literaturi o diplomatiji (Isto). Prema Hedliju Bulu diplomatija je ta koja doprinosi stabilnosti međunarodnog poretka i omogućava postojanje društva država (society of states) (Bull, 2012: 166). Stabilnost i održanje statusa quo naspram neizvesnosti koju nose inovacije odnosi prevagu, ali promene su stalnost međunarodnog okruženja posebno u digitalnom dobu. Zato je posao diplomatije upravljanje promenama poretka sveta digitalnog doba koji je, kao i svaki poredak, rezultat „svesnih i marljivih diplomatskih napora da se povрати međunarodna stabilnost i saradnja nakon tektonskih promena sistema” (Bjola, 2015: 3).

Prihvatanje digitalnih inovacija i njihovog uticaja na diplomatsku praksu svakako ne može da dovede do napuštanja tradicionalne diplomatije, ali može da ukaže na dugu evoluciju diplomatskog metoda (Hocking & Melissen, 2015: 29). Harold Nikolson [Harold Nicolson], koji zasigurno ne bi mogao da se u ovom kontekstu naziva entuzijastom pozitivnih uticaja tehnoloških inovacija, u knjizi „Evolucija diplomatskog metoda” (The Evolution of Diplomatic Method) opisuje uticaj novih tehnološko-komunikacionih sredstava, poput telefona, na način diplomatskog komuniciranja, ukazujući da tradicionalne funkcije diplomata, kao i institucija diplomatije, ostaju da važe (Nicolson, 2001: 81–82). Čini se da je i kod Nikolsona, kao i kod Makijavelija (Sandre, 2015: xxi), postojao otklon od inovacija. Ali to ne znači da diplomatija treba da zanemari dinamiku prostora u kome deluje (Isto, xx). Zato digitalnu i tradicionalnu diplomatiju ne treba posmatrati kao suprotne, već kao komplementarne (Bjola, 2015; Holmes, 2015). Digitalna diplomatija nije zamena za tradicionalnu diplomatiju, već ona zajedno sa njom predstavlja odgovore diplomatije na promene sveta (Isto).

Ako diplomatiju najopštije razumemo kao „sophisticirani metod upravljanja promenama” (Bjola, 2015: 1), onda se i digitalna diplomatija može smatrati načinom „premošćivanja jaza u upravljanju promenama u digitalnom dobu” koji bi sigurno nastao ukoliko diplomatija ne bi prisvojila digitalnu revoluciju (Isto, 4–5). Ovde dolazimo do ključnog pitanja šta se zapravo podrazumeva pod upravljanjem promenama danas i na koji način to spaja tradicionalnu i digitalnu diplomatiju. Holmes definiše promene u dva oblika (Holmes, 2015: 15–22).

- Egzogene šokove odozgo nadole (top-down exogenous shocks) strukturnim promenama pozadinskih uslova koji dovode do izmene uobičajene prakse i to su najčešće neki dramatični događaji poput ratova, COVID-19 krize, klimatskih promena kao globalnog problema ili trenutnog rusko-ukrajinskog rata. Ove promene su nazvane „šokovima” jer dovode, ili će tek dovesti, do preispitivanja fundamentalnih stavova i vrednosti na kojima počiva svetski poredak;
- Endogeno inkrementalno pomeranje odozdo prema gore (bottom-up endogenous incremental shifting) je proces promene koji obuhvata unutrašnje faktore, i počinje od najnižeg nivoa kroz svakodnevno kreiranje politike i izmenu praksi, stavova javnog mnjenja, afektivnih stanja ili diskursa oko nekih značajnih pitanja.

Upravljanje promenama u cilju očuvanja mira i stabilnosti poretka sveta je, podsetimo se, suštinska karakteristika diplomatije još od davnina. Holmsova konceptualizacija promena u međunarodnom sistemu navodi na zaključak da su digitalna i tradicionalna diplomatija komplementarne. On nadalje definiše digitalnu diplomatiju kao strategiju upravljanja promenama putem digitalnih alata i korišćenja virtuelnog prostora gde su prakse poput prikupljanja i analize informacija na mreži, pregovaranja pomoću digitalnih alata za video-konferencije ili slušanja javnog diskursa odgovor diplomatije na endogene promene (Holmes, 2015: 26). S druge strane, tradicionalna diplomatija, i sastanci licem u lice (eng. face-to-face, fr. tête-à-tête) imaju mnogo veći značaj u stvaranju poverenja, upravljanju odnosima, razumevanju namera, a time i efektivnijem odgovoru na egzogene šokove (Holmes, 2015: 26–29; Hedling & Blemberg, 2021: 1602). Iako je digitalna tehnologija u velikoj meri napredovala poslednjih godina, i dalje su prisutni nedostaci prilikom održavanja video-konferencija koji podrazumevaju izostanak realnog ličnog kontakta, ograničavanje verbalnih i neverbalnih gestova, ali i statusnih znakova prilikom komunikacije posredovane digitalnim alatima (Holmes, 2015: 29).

Sve do egzogenog šoka pandemije COVID-19 digitalna diplomatija je bila praksa postepenog prisvajanja novih tehnoloških rešenja, da bi tokom trajanja nove socijalno disruptivne promene došlo do njenog proširivanja i produbljivanja hitnim prilagođavanjem kako bi što uspešnije ostvarivala ulogu mirnog upravljanja promenama.⁹ U naučnom članku¹⁰ koji se bavi multilateralim pregovaranjem za vreme pandemije COVID-19, navedeni su rezultati istraživanja u kontekstu delotvornosti digitalne diplomatije, odnosno digitalnog prostora i alatki, gde su ispitanici, tj. neposredni učesnici pregovora – delegati, istakli nedostatke poput nepoklapanja vremenske zone kod onlajn-konferencija, ometanja glavne mreže ključne za pregovore, budući da se veliki broj delegata sastaje na drugim mestima na mreži, a veliki broj njih je kao jednu od glavnih mana video-konferencija istakao nedostatak neformalnih sastanaka iza kulisa, koji su ponekad ključni za izgradnju poverenja ili postizanje konsenzusa (Vadrot et. al., 2021: 179).

⁹ Radi se o hitnim izmenama obavljanja zaštite interesa države i njenih državljanja u drugim zemljama, bilateralnog i multilateralnog pregovaranja o očuvanju globalnog zdravlja, života ljudi i uslova za njihov život, postizanje stvaranja globalnog dobra kakvo je pronalazak vakcina, sprečavanje prekidanja lanaca snabdevanja, poboljšanje stvaranja udruženih odgovora u novim okolnostima bez pribegavanja jednostranim delovanjima koja bi ugrožavala postojeće režime u nizu oblasti, od zaštite ljudskih prava i sloboda do dostizanja održivog razvoja i transformacije ka klimatski neutralnim ekonomijama.

¹⁰ Vadrot, B. M. A., et al. (2021) Marine Biodiversity Negotiations During COVID-19: A New Role for Digital Diplomacy? Global Environmental Politics, 21 (3), pp. 169–186.

Digitalni sastanci, takođe, imaju tendenciju da sporije napreduju, pa je i efektivnost pregovaranja slabija, jer je pritisak javnosti manji (Isto). Upravo ovakva situacija nam pokazuje da digitalna diplomatija može biti dopuna tradicionalnoj u situacijama egzogenih šokova. COVID-19 kriza je primer egzogenog šoka gde se digitalna diplomatija pokazala kao neophodna dopuna tradicionalnoj diplomatiji u vanrednim okolnostima (Hedling & Blemberg, 2021: 1603; Zamanli, 2022: 71). Istovremeno, pokrenuta su pitanja o uspehu i ograničenjima digitalne diplomatije, ali i potrebi da se u budućnosti više i efektivnije radi na njenom unapređivanju i razvijanju, te u krajnjoj liniji digitalnom obrazovanju diplomata, budući da je pandemija ukazala na njihovu nedovoljnu pripremljenost (Bjola & Manor, 2022: 480). Ona nas upućuje i na promišljanje o procesu hibridizacije diplomatije, odnosno ulasku diplomatije u fazu digitalne transformacije koja je posebno postala uočljiva tokom i nakon pandemije, a čini se da će u budućnosti dovesti do još većeg osnaživanja i potpomaganja integracije fizičkog i virtuelnog prostora ka objedinjujućoj „hibridnoj diplomatiji” (Hybrid Diplomacy) (Isto, 473).

COVID-19 kriza bi, prema Talebovoj (Nassim Nicholas Taleb) konceptualizaciji iznenadnih događaja bila „crni labud”, odnosno događaj koji predstavlja kombinaciju „male predvidivosti i ogromnog uticaja” i koji nas nagoni da smišljamo naknadna objašnjenja kako bismo ga učinili objašnjivim i predvidivim (Taleb, 2016: xx–xxi). Iako smo već duboko zašli u digitalno doba, činjenica je da je dosad digitalno prilagođavanje diplomatije prisvajanjem tehnoloških rešenja bilo „u senci oflajn (offline) događaja” (Bjola & Manor, 2022: 475). Digitalizaciju možemo smatrati endogenom promenom, i digitalna diplomatija umnogome predstavlja odgovor diplomatske prakse na ovaj proces. Odgovor obuhvata „širenje digitalnih inicijativa” u ministarstvima spoljnih poslova, ali i da društvene mreže sve više koriste vlade, međunarodne organizacije, nedržavni akteri (Bjola 2015: 4), otvaraju se virtuelne ambasade (Sotiriu, 2015: 45–46), te sve veća prisutnost diplomata u digitalnom prostoru čini u celini diplomatiju „otvorenijom” za građane (Sandre, 2015). Međutim, treba naglasiti neophodnost razlikovanja digitalnog prilagođavanja (digital adaptation) i usvajanja digitalnog (digital adoption), pri čemu prilagođavanje treba da odgovori na poremećaj „improvizacijom i eksperimentom u pokušaju kontrolisanja njegovog uticaja na diplomatsku praksu”, dok je usvajanje „nastojanje da se ukroti poremećaj uspostavljanjem novih radnih rutina, sticanja novih veština i stvaranja novih jedinica za ovladavanje novim tehnologijama”. (Bjola & Manor, 2022: 489). Iako smo i tokom izbijanja pandemije živeli u digitalnom dobu, čini se da je ovaj događaj značajno uticao na preispitivanje prakse tradicionalne diplomatije. Odvijanje diplomatije za vreme pandemije dokaz je njenog nošenja sa globalnim izazovima u cilju očuvanja stabilnosti poretka.

Digitalno prilagođavanje pokrenuo je i pospešio „spoj egzogenih šokova u nove obrasce upotrebe digitalne tehnologije”, što je podrazumevalo preispitivanje tradicionalnog načina rada (Bjola & Manor, 2022: 475). Tradicionalna diplomatija, ili diplomatija licem u lice, sa sastancima u fizičkom prostoru svakako ostaje okosnica i ključna za održavanje dobrih odnosa i sticanje poverenja, ali se digitalni alati sve više angažuju da je dopune, pomognu ili čak i zamene tokom neočekivanih događaja (Hedling & Blemberg, 2021: 1602). S druge strane, digitalna diplomatija kao premostitelj jaza u mirnom upravljanju promenama poretka sveta u digitalnom dobu upućuje na suštinu diplomatije kao društvene prakse kojom se čovečanstvo nosi sa neizvesnošću „hiperpovezanog sveta” (Hyperconnected World) (Sandre, 2015: 207). O takvom svetu, drugačijem od predominantnog shvatanja organizovanja sveta po principu „šahovske table”, moramo drugačije i da mislimo, da analiziramo i eventualno pokušamo da stvorimo neku vrstu predvidivosti kako bismo se nosili s promenama (Isto, 212).

Zaključna razmatranja – teorijski horizont razumevanja delotvornosti digitalne diplomatije u mirnom upravljanju promenama

Sve učestalije i sve brže menjanje sveta, zahteva i brže odgovaranje na zahteve umreženog društva socijetizacijom i demokratizacijom diplomatije, kao i pažljivim upravljanjem informacijama i velikim bazama podataka, te i njenom hibridizacijom i digitalizacijom. Procesi koji su se odvijali uporedo uticali su na menjanje diplomatske prakse. Prostor koji je dopuštao ovaj rad omogućio je da se izvrši genealoška analiza teorijskog koncepta digitalne diplomatije i dođe do zaključka da je koncept digitalne diplomatije nastao kao odgovor diplomatske prakse na dinamiku sve umreženijeg sveta u digitalnom dobu čija su konstanta promene. Koncept digitalne diplomatije ističe ključnu društvenu izmenu diplomatske prakse da, u takvom svetu, očuva najveću vrednost diplomatije – sporazumno ostvarivanje sistemskih i strukturnih izmena poretka sveta – pod pritiskom sve učestalijih međunarodnih i globalnih kriza.

Uobličavanje teorijskog koncepta digitalne diplomatije kao nove društvene prakse upravljanja promenama poretka sveta pravi otklon u dosadašnjoj teorijskoj literaturi u kojoj je diplomatija uglavnom tumačena kao čuvar statusa quo. Digitalizacija diplomatije, dodatno pospešena pandemijom COVID-19, doprinela je preispitivanju tradicionalnih praksi i promišljanju o mogućim alternativama. Zato je neophodno prilagođavanje diplomatije svetu interneta i informaciono-komunikacionih tehnologija.

Digitalna diplomatija nije floskula, niti odražava pretenzije da se pre naglasi uticaj digitalnih tehnologija na diplomatiju odbacivanjem tekovina tradicionalne diplomatije. Digitalna diplomatija je realnost doba u kome živimo. Ona nije zamena za tradicionalnu diplomatiju, niti je isključuje, već predstavlja njen nastavak, njenu dopunu kako bi diplomatija u celini mogla lakše da odgovori na dinamiku digitalnog doba.

Globalna kriza COVID-19 ukazala je da digitalna diplomatija može pružiti optimalan odgovor, stvarajući bogatu iskustvenu osnovu za diskusiju o njenoj uspešnosti i ograničenjima u upravljanju promenama i međunarodnog i svetskog društva u odnosu na tradicionalnu diplomatiju. Sledstveno tome proces hibridizacije diplomatije je otpočeo, a njegovi krajnji dometi su još uvek u fazi provera, preispitivanja i predviđanja. Stalne promene i krize, s druge strane, iako pomalo apsurdno, iskazuju kontinuitet današnjeg doba. Dosadašnje nošenje s promenama i krizama pokazuje nam „dalekosežnost posledica izbegavanog priznanja da današnji svet mislimo kao poznat prema starim obrascima“ (Stefanović-Štambuk, 2010b: 330). Zato alternativa mora postojati i na unapređivanju i poboljšavanju digitalne diplomatije treba raditi. Jedan pravac, svakako je, neprekidno proučavanje digitalne diplomatije polazeći od pretpostavke da digitalna i tradicionalna diplomatija nisu jedna drugoj negacija, već da o njima treba promišljati kao komplementarnim društvenim praksama na putu ka mogućem hibridnom diplomatskom metodu koji bi ih objedinio.

Literatura

Adesina, O. S. (2017) Foreign policy in an era of digital diplomacy, *Cogent Social Sciences*, 3 (1), pp. 1–13. DOI: 10.1080/23311886.2017.1297175

Attatfa, A., Renaud, K. and De Paoli, S. (2020) Cyber Diplomacy: A Systematic Literature Review, *Procedia Computer Science*, pp. 60–69.

Barrinha, A. and Renard, T. (2017) Cyber-diplomacy: the making of an international society in the digital age, *Global Affairs*, 3 (4–5), pp. 353–364. DOI: 10.1080/23340460.2017.1414924

Berridge, G. R., and Lloyd, L. (2012) *Dictionary of Diplomacy* (3rd Edition). London: Palgrave Macmillan.

Bjola, C. (2015) Introduction: making sense of digital diplomacy. In: Bjola, C. and Holmes, M. (Eds.), *Digital diplomacy: theory and practice* (1–9), London & New York: Routledge.

Bjola, C. and Manor, I. (2022) The rise of hybrid diplomacy: from digital adaptation to digital adoption.

International Affairs, 98 (2), pp. 471–491. DOI: 10.1093/ia/iia005

Bull, H. (2012) *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics* (4th Edition). London: Palgrave Macmillan.

Castells, M. (2005) *The Network Society: from Knowledge to Policy*. In: Castells, M. and Cardoso, G. (Eds.), *The Network Society: from Knowledge to Policy* (3–23), Washington: Centre for Transatlantic Relations.

Castells, M. (2010) *The Rise of the Network Society* (2nd Edition). Malden, MA: Wiley-Blackwell.

Cercel, M. O. and Saftescu, R. G. (2015) Digital diplomacy-perspectives and impact on traditional diplomatic practices-case study: Digitalization impact on Romanian and Belgian national diplomatic systems. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1 (2), 318–328.

Gilboa, E. (2016) Digital Diplomacy. In: Constantinou, C. M., Kerr, P. and Sharp, P. (Eds.), *The SAGE Handbook of Diplomacy* (540–551), London: Sage Publications.

Hallams, E. (2010) Digital diplomacy: The internet, the battle for ideas & US foreign policy. *CEU Political Science Journal*, 5, pp. 538–574.

Hayden, C. (2018) Digital Diplomacy. In: Martel, G. (Ed.), *The Encyclopedia of Diplomacy* (1–13). Dostupno na: <https://doi.org/10.1002/9781118885154.dipl0068> (Datum preuzimanja: 26. 6. 2022.)

Hedling, E., and Bremberg, N. (2021) Practice Approaches to the Digital Transformations of Diplomacy: Toward a New Research Agenda. *International Studies Review*, 23, pp.1595–1618.

Holmes, M. (2015) Digital diplomacy and international change management. In: Bjola, C. and Holmes, M. (Eds.), *Digital diplomacy: theory and practice* (13–33), London & New York: Routledge.

Hocking, B. and Melissen, J. (2015) *Diplomacy in the Digital Age*. Clingendael Report, pp. 5–57, Haag: Netherlands Institute of International Relations Clingendael.

Jackson, P. T. and Nexon, D. H. (1999) Relations Before States: Substance, Process and the Study of World Politics. *European Journal of International Relations*, 5 (3), pp. 291–332.

Kraljević, R. i Vilović, H. (2019) Novi oblici komunikacije u diplomaciji, *Međunarodne studije*, 19 (1–2), pp. 25–42.

Kurbalija, J. (17. April 2015) Different prefixes, same meaning: cyber, digital, net, online, virtual, e. Dostupno na: <https://www.diplomacy.edu/blog/different-prefixes-same-meaning-cyber-digital-net-online-virtual-e> (Datum preuzimanja: 29. 6. 2022).

Lopandić, D. (2017) Razvoj digitalne diplomatije u Evropskoj uniji i mogućnosti digitalnih oblika spoljnopoličkog nastupa Srbije, *Međunarodni problemi*, LXIX (4), pp. 531–546.

Maillot, A. (2017) Digital diplomacy and the ICRC. Scope and relevance for humanitarian diplomacy. *DiploFoundation Policy Papers and Briefs*, 7. Dostupno na: https://www.diplomacy.edu/sites/default/files/Policy_papers_briefs_07_AM.pdf (Datum preuzimanja: 25. 6. 2022)

Manor, I. (2018) *The Digitalization of Diplomacy: Toward Clarification of a Fractured Terminology*. Working Paper No. 2. University of Oxford: Oxford Department of International Development – Oxford Digital Diplomacy Research Group.

Mitrović, V. (2018) Globalno umrežavanje i digitalna diplomatija, *Vojno delo* 7, str. 7–22. DOI: 10.5937/vojdelo1807007M

Nicolson, H. (2001) *The Evolution of Diplomatic Method*, Oxford, UK: University of Oxford.

Nye, S. J. (2021) Soft power: the evolution of a concept, *Journal of Political Power*, 14 (1), pp. 196–208. DOI: 10.1080/2158379X.2021.1879572

Nweke, E. (2012) Diplomacy in Era of Digital Governance: Theory and Impact, *Information and Knowledge Management*, 22 (3), pp. 22–26.

- Petrović, D. (2007) Od društvenih mreža do umreženog društva: jedan osvrt na makro mrežni pristup u sociologiji, *Sociologija*, XLIX (2), str. 161–182.
- Rashica, V. (2018) The Benefits and Risks of Digital Diplomacy, *SEEU Review*, 13 (1), pp. 75–89. Dostupno na: <https://doi.org/10.2478/seeur-2018-0008> (Datum preuzimanja: 20. 6. 2022)
- Rashica, V. (2019) Digital diplomacy: aspects, approaches and practical use, *European Perspectives – International Scientific Journal on European Perspectives*, 10 (1), pp. 21–39.
- Reshetnikova, L. (2018) e-Diplomacy as Instrument for Establishment of Interethnic Relations, *SHS Web of Conferences* 50, 01144. Dostupno na: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20185001144> (Datum preuzimanja: 25. 6. 2022)
- Robertson, S. (2020) *B C, Before Computers: On Information Technology from Writing to the Age of Digital Data*, Cambridge, UK: Open Book Publishers.
- Sandre, A. (2015) *Digital Diplomacy: Conversations on Innovation in Foreign Policy*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers.
- Sotiriu, S. (2015) Digital diplomacy: between promises and reality. In: Bjola, C. and Holmes, M. (Eds.), *Digital diplomacy: theory and practice* (33–52), London & New York: Routledge.
- Sotiriu, S. E. (2013) Alec Ross v. Evgeny Morozov: Pro/con Arguments with Respect to Digital Diplomacy. *academia.edu*
- Slaughter, Anne-Marie (2004) Sovereignty and Power in a Networked World Order, *Stanford Journal of International Law*, pp. 283–327.
- Slaughter, Anne-Marie (2009) America's Edge: Power in the Networked Century, *Foreign Affairs*, 88 (1), pp. 94–113.
- Stefanović-Štambuk, J. (2008) *Diplomatija u međunarodnim odnosima*, Beograd: Čigoja štampa.
- Stefanović-Štambuk, J. (2010a) Da li je diplomatija danas održiva? *Međunarodni problemi*, LXII (4), str. 641–677.
- Stefanović-Štambuk, J. (2010b) Predviđanje težišnih pravaca međunarodnih odnosa posle globalne krize, *Srpska politička misao*, 28 (2), str. 297–333.
- Stefanović-Štambuk, J. D. (2011) Politika u mreži: sprežanje medija, diplomatije i javnosti u novu naučnu paradigmu međunarodne, svetske i globalne politike. U: Kovačević, M. (ur.), *Nauka i politika* (349366), Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu.
- Taleb, N. N. (2016) *Crni labud: uticaj krajnje neverovatnih zbivanja*, Smederevo: Heliks.
- Vadrot, B. M. A., Langlet A., Tessnow-von Wysocki, I., Tolochko, P., Brogat, E. and Ruiz-Rodríguez, C. S. (2021) Marine Biodiversity Negotiations During COVID-19: A New Role for Digital Diplomacy? *Global Environmental Politics* 21 (3), pp. 169–186. Dostupno na: https://doi.org/10.1162/glep_a_00605 (Datum preuzimanja: 25. 6. 2022.)
- Verrekia, B. (2017) Digital Diplomacy and Its Effect on International Relations. Independent Study Project (ISP) Collection. 2596. Dostupno na: https://digitalcollections.sit.edu/isp_collection/2596 (Datum preuzimanja: 05.06.2022.)
- Zamanli, E. (2022) Intensification Cycle in Digital Diplomacy. In: XXIV International Conference "Culture, Personality, Society in the Conditions of Digitalization: Methodology and Experience of Empirical Research", *KnE Social Sciences*, pp. 70–86.

Abstract: *The digitalization of human communication has led to structural changes in the global relations system. The new transformation of the world enabled by the adoption of innovative information and communication solutions has contributed to the shaping of a new social base of the practice of diplomacy, mostly called digital diplomacy. Technological innovations have opened up new possibilities that point to one of the crucial roles of diplomacy - change management. The frequency and acceleration of changes are characteristics of contemporaneity and the history of diplomacy too. Diplomacy is a specific social practice of preserving the stability of the world order and managing its change from ancient times. For that reason, the question of the success of digital diplomacy in peaceful change management in the digital age and the relation between digital and traditional diplomacy is raised today. The paper is structured into the following logical parts. The introduction is dedicated to a review of the changes that the digital age has brought with it. In the following, the genesis of the theoretical concept of digital diplomacy will be exposed on the basis of epistemological and social disputes. The main part of this paper illuminates the relationship between traditional and digital diplomacy and the theoretical approach to digital diplomacy as a social practice of international change management. This paper attempts to provide a systematized discussion on the question of how to scientifically explain digital diplomacy and evaluate its successes and limitations as a new social practice of managing changes in today's world order.*

Key words: *digital diplomacy, digital age, traditional diplomacy, change management, network society*

NATURALISTIČKI PRISTUP ODNOSU PRIRODNOG I SOCIJALNOG U ZAŠTITI ŽIVOTNE SREDINE

Autor: Nemanja Ristić

Mentor: Miroljub Milinčić

Sažetak: *Pitanje šta je važnije u životu čoveka: društveni odnosi ili prirodno nasleđe i sredina, staro je koliko i ljudska civilizacija. Svi teoretičari se slažu u jednom, da su i jedna i druga stavka u životu čoveka važne, ali se razlike javljaju na relaciji društvenog osamostaljenja čoveka. Normalno je da je, s jačanjem društva, čovečanstvo uspevalo više da potčini prirodu svojim potrebama. Mišljenja o tome šta je presudnije u životu čoveka su se s vremenom menjala u korist društva. Socijalni i prirodni odnosi u životu i životnoj sredini i njihova uloga u društvenom razvoju su se deklarirali kao ideološko pitanje. Među nemarksističkim filozofskim učenjima, ne uzimajući u obzir mnogobrojne 'filozofske škole' i 'filosofske pravce' u građanskom društvu dominiraju uglavnom tri pristupa koja se zasnivaju na shvatanjima o odnosu prirode i društva, socijalnog i društvenog.*

Ključne reči: životna sredina, naturalistički pristup, biologizam, holizam, geografski determiniza

„Svi mi stojimo na ramenima naših prethodnika” rekao je jednom Jovan Cvijić (navedeno prema: Lješević, A. M. 2010: 27). Ta ramena naših prethodnika su veoma široka i čvrsta. Da bi se neko popeo na naša ramena i bio siguran na njima, moramo mu ponuditi čvrsta leđa. U protivnom, srušiće se kula nauke, ispašće i naša cigla, a naši naslednici će moraati da se naslanjaju na naše prethodnike. Nas neće biti, a naslednicima ćemo mnogo otežati posao, jer moraće da grade dugačke mostove. Savremena nauka, a životna sredina nije samo stvar jedne nauke, ne ide jedinstvenim prostranim putem. U nauci su pogledi na život, prirodu, društvo i na sam svet, veoma različiti. Uopšteno uzev, naučna teorija je uvek bila uzrok, ali i posledica društvenih odnosa, ali i branilac određenog društvenog sistema – *sciencia ancilia politicae* (nauka je sluškinja politike) (Lješević, A. M. 2010: 29).

1. Naturalistički pristup

Naturalisti uzimaju prirodne zakone kao dominantne ne samo u prirodi već i u društvu. Društvo definišu samo kao deo prirode, odričući mu mogućnost izdvajanja i samostalnog opstanka. Naturalistički pristupi su se javili na počecima ljudske civilizacije. Već se starogrčka filozofija obimno bavila ulogom prirodnog u čoveku i društvu, dajući prirodi i prirodnim zakonima božanski smisao. Priroda tada dobija idealna svojstva, prema kojima je ljudsko društvo u podređenom položaju. U okviru naturalističkih pristupa u modernom građanskom društvu javio se niz pravaca, koji taj „patronski” uticaj prirode objašnjavaju na razne načine. Na jednom je problem uticaja zakonitosti apsolutne prirode i konkretnog prirodnog okruženja, a na drugom biološka strana jedinke, kao elementa u društvu i u društvenom sistemu (Lješević, A. M. 2010: 28).

Razlozi zbog kojih je, tokom istorije, biologija najčešće zauzimala stavove rigidnih podela među ljudima nisu nejasni i zalaze u domen filozofije nauke. Sve do druge polovine 19. veka, biologijom je dominiralo tipološko ili esencijalističko mišljenje, zasnovano na aristotelovskoj prirodnjačkoj interpretaciji Platonove idealističke filozofije. Pojam eidos je za Platona označavao postojanje savršene forme ili tipa u nekom idealnom univerzumu. U materijalizovanom obliku, međutim, vidljive i opipljive kopije eidosa uvek su nesavršene i odstupaju od ideala forme. Bezbrojne i raznovrsne opažajne stvari našeg (materijalnog) sveta

nisu ništa stvarnije od senke nekog predmeta na zidu pećine, a stalne, nepromenljive ideje, na kojima počiva opažena raznovrsnost, jedine su apsolutne, stvarne i trajne. Aristotelova razrada Platonovog idealizma podrazumevala je izjednačavanje metafizičkog eidosa sa tzv. prirodnim stanjem. Toma Akvinski, dominikanski teološki filozof 13. veka, govori o esencijama kao o centralnim karakteristikama jednog eidosa. Svaki tip, koji bi u biologiji podrazumevao jednu vrstu organizama – na primer, čoveka kao vrstu, ima svoju esenciju (suštinu) (Stojković, B. 2016: 96).

Pitanje koje se nameće u naturalističkom pristupu je: možemo li biti biocentrični? Da li je moguće da čovek postavi životnu sredinu ispred sopstvenih potreba? Danas u svetu nije takav slučaj, čovek svojim aktivnostima narušava stanje životne sredine konstantno pokušavajući da je prilagodi svojim željama.

1.1. Biologizam (biološki determinizam) u teorijama životne sredine

Povezanost prirodnjačkog i humanističkog aspekta saznavanja sveta je, međutim, refleksivna – cirkularna u pokušaju da se odgonetne u kojoj meri razumevanje prirodnih zakona oblikuje naše sagledavanje socijalnih kretanja, a koliko društvena ideologija utiče na formiranje temeljnih pretpostavki o prirodi. Prema Marksu i Engelsu, ideje i verovanja nisu primarni pokretači istorije: sve što pokreće čoveka mora proći kroz njegov um, ali um i idejni produkti nisu metafizički entiteti koji postoje van konteksta, već su zavisni od uslova u kojima nastaju (Marx, K. i Engels, F. 1957: 76). Dakle, svi umni konstrukti, a samim tim i nauka o prirodi, jesu kontingentni u vladajućim društvenim normama i percepcijama. Koliko god je naučna metodologija ideološki nepristrasna, društvena stremljenja utiru put interpretaciji činjenica, usmeravaju naučne zaključke i, ukratko, oblikuju naše temeljne pretpostavke o svemu što nas okružuje. Intelektualni okvir u kom se konstituiše nauka utiče na izbor podataka koje ćemo prikupljati i na determinisanje pravaca razvoja svake naučne discipline (Stotz, K. i Griffiths, P. E. 2008: 42).

Pod biologizmom u teorijskim razmatranjima podrazumevamo postavka građanske ideologije koja u objašnjavanju svojstva čoveka, društvenih procesa i pojava i njihove geneze, prenevbregava društvene zakone ljudskog postojanja i metafizički apsolutizira njegove biološke komponente. U ovim teorijskim shvatanjima čovek se prevashodno razmatra kao biološko biće, prenose se biološki pojmovi na društvene pojave, prebacuju se odgovornosti za nedostatke društva na biološku prirodu ljudi, društvene veze i odnosi se svode na biološke i javljaju se tendencije za njihovo objašnjavanje uz pomoć bioloških metoda i shvatanja (Lješević, A. M. 2010: 29).

Kao glavni pravac savremenog biologizma označava se „socijaldarvinizam” i njegova modernizovana varijanta „neosocijaldarvinizam”. Još je Platon, filozof i ideolog grčke robovlasničke aristokratije opravdavao socijalne razlike među staležima njihovom različitom prirodom. Robovi su shvatani kao „oruđa koja govore” i nisu smatrani ljudima. „Iako su svi članovi države braća, ali Bog izdvajavši jedne umešao je u njih zlato zato su oni najvredniji, u pomoćnike njihove srebra, dok je u zemljoradnike dodao gvožđa i bronz. Svaki od staleža će raditi i ispunjavati ono za šta je prirodno obdaren. Gospodar je dužan da vrši selekciju među podanicima. Samo najbolje stado treba odabrati.” (Platon: Država) (Lješević, A. M. 2010: 29).

Polovina 19. veka, tačnije 1859. godina, obeležena je Darwinovom potpunom promenom percepcije različitosti. Naime, u knjizi „Postanak vrsta” (Darvin, C. 1859), Darwin preokreće esencijalizam naglavačke – u antiesencijalizam (Mayr, E. 1994). Prema njegovoj koncepciji, individualna različitost je prirodno stanje, dok je metafizička esencija grupe – iluzija. Postulat o individualnoj varijabilnosti jeste neophodan preduslov za evoluciju kroz proces prirodne selekcije. Pošto u populaciji postoje razlike između jedinki u brojnim svojstvima, neke jedinke će biti uspešnije od drugih, pa će samim tim bolje preživljavati i ostavljati veći broj potomaka. Potomci će, naravno, nasleđivati osobine od svojih roditelja. Posledica ovog procesa u narednim generacijama jeste povećanje učestalosti onih svojstava koja su povezana s većim uspehom jedinki (Stojković, B. 2016: 101).

Pripadnici socijaldarvinizma objašnjavaju sva društvena zbivanja borbom za opstanak, bez obzira da li se radi o interesu pojedinaca u okviru društvenih grupacija ili borbi između pojedinih društvenih celina za što povoljnije životne uslove. U kasnijim izdanjima, pod uticajima Darwinovog učenja korišćen je Spenserov termin kao sinonim Darwinovog „struggle for life” (borba za opstanak). U socijaldarvinizmu našli su odraz crte karakteristične za engleski pozitivizam i mehanistički materijalizam: ignorisanje kvalitativnih razlika između oblika kretanja materija, a u vezi s tim mehaničko prenošenje i analiza društvenih pojava uz pomoć prirodno naučnih metoda. Ovaj metafizički redukcionizam je bio karakterističan za pozicije materijalista naturalista, pri čemu se favorizuje individualizam i mehanički evolucionizam. To je sve značilo da se društveni razvoj i sve promene ne moraju zasnivati na biološkim zakonima. Ideju o jednostranoj genetskoj uslovljenosti duhovnih sposobnosti, svojstava karaktera i socijalne pozicije čoveka on je zasnivao na tome da je među rodbinom istaknutih ličnosti bilo nasleđeno rađanje većeg broja istaknutih i intelektualno sposobnih ljudi. On je zasnivao vrednosti i društvene pozicije ljudi na njihovom genetskom pedigreu. Ovo je predstavljalo podlogu za rasizam (Lješević, A. M. 2010: 30).

Pripadnici socijaldarvinizma koji objašnjavaju današnja društvena zbivanja borbom za opstanak, bez obzira da li se to odnosi na individualni nivo ili na određenu grupu, daju i prividan odgovor na loš društveni odnos prema prirodi. Dok vlada borba za prevlast, za to ko će biti lider i ko će zaraditi najviše, životna sredina predstavlja kočnicu takvoj vrsti borbe. Da bi razvoj zadovoljio potrebe i prirode i društva, mora biti pre svega u skladu s principima održivosti. Ukoliko se razvoj posmatra kroz princip „sve sada i sve odmah”, upotreba različitih resursa se neograničeno i neplanski troši. S tim u vezi, takva borba za opstanak, odnosno ta borba „najsposobnijih” dovodi do pogubnih posledica po životnu sredinu. Održivi razvoj je relativno nov koncept, ustanovljen u 20. veku i jedna od njegovih definicija glasi, da održivi razvoj predstavlja razvoj sadašnjice, ne dovodeći u pitanje sposobnost budućih generacija da zadovolje sopstvene potrebe.

1.2. Genetski determinizam

Razmatrajući glavne argumente koje socijaldarvinisti lansiraju za dokaz svoje teze, nailazimo na tvrđenje da je socijalna struktura društva rezultat biološkog odabira. Ova teorija se zasniva na mišljenju o biološkoj određenosti građanskog društva trima činjenicama.

- Postulira se genetska uslovljenost razlika među srednjim pokazateljima intelekta različitih društvenih slojeva, i u vezi s tim i položaj u društvu. Engleski teoretičar Darlington, karakteriše svoje poglede kao „genetski determinizam”, u kome se genetska diferencijacija društva zasniva na genetičkom fundamentu. Objašnjavajući društvene pojave uz pomoć podataka genetike on tvrdi: „jedni su rođeni da komanduju, a drugi da se tome povinuju”.
- Tvrdi da biološke osnove intelekta korespondiraju s društvenim položajem ličnosti, a činjenicu da ima više dece u porodicama manje obrazovanih tumače da se u savremenim društvima umanjuje procenat „gena sposobnosti” i nastupa „atrofija sposobnosti” i progresivno se pogoršava genetska baza intelekta.

- Biološke premise služe kao osnov pedagoškog pesimizma, teorijski zasnovanog na odgoju ljudi (eugenika) i predloga o podsticanju putem različitih ekonomskih i socijalnih mera, za povećanje fertiliteta „viših slojeva” i smanjenje nataliteta „nižih slojeva” (Lješević, A. M. 2010: 31).

1.3. Socijalorganizam (holizam)

Dvadesetih godina 20. veka među filozofima i biolozima je bila široko rasprostranjena teorija objedinjena pod opštim nazivom organizam ili holizam. Nastala je kao reakcija na redukcionističke pokušaje mehanicista da objasne život, izučavanjem njegovih pojedinih delova. Saglasno tvrđenju, koje se pripisuje Platonu, celina je uvek veća nego skup delova. Neki od njih su zapadali u idealistička tumačenja, a drugi su se trudili da označe život kao materijalističko jedinstvo (Bertalanffy, L. 1928: 101).

1.4 Geografski determinizam

Geografski determinizam spada u grupu naturalističkih pristupa istorijskih pravaca, koji tretira dominantnu ulogu geografske sredine u razvitku ljudskog društva i civilizacije. Ova teorija je takođe imala za posledicu rasizam i geopolitizam. Naime, tvrdnje da Afrikanci ili Azijati, koji žive u pogodnijim klimatskim uslovima, gde nije potrebno ulagati veće napore za prehranjivanje i održavanje života, moraju intelektualno zaostajati za onim narodima (Evropljani, Severnoamerikanci, tj. ljudi bele rase), čiji su životni uslovi dovoljno teški da se moraju truditi, ali ne preteški (kao kod Eskima) gde je trud uzaludan i gde nema slobodnog vremena zbog stalne borbe za život (Lješević, A. M. 2010: 32).

Začeci geografskog determinizma sežu u 17. vek, kada Žak Eden piše „da u društvenom životu jednog naroda odlučujuću ulogu ima njegov karakter, čije formiranje zavisi od geografsko-klimatskih uslova pod kojima taj narod živi”. Kasniji geografski materijalisti, na čelu s Monteskeom, još su odlučniji u tvrdnji da je geografska sredina presudna u formiranju nacionalnosti, nacionalnog karaktera i uopšte osobina ljudi sa određene teritorije. To znači da prirodni zakoni utiču na društvo i društvene zakone (Lješević, A. M. 2010: 32).

Jovan Cvijić pod uticajem razvijenog geografodeterminizma, koji je vladao u antropogeografskoj nauci krajem prošlog veka, u svojim antropogeografskim studijama o stanovništvu iznosi mišljenja o duhovnim prednostima, genetskim predispozicijama stanovništva dinarskih krajeva nad drugim ravničarskim stanovnicima Panonske nizije i dolinskih teritorija i kotlina (Lješević, A. M. 2010: 33).

Kada je Karl Sagan [Carl Sagan] 1990. godine komentarisao fotografiju naše planete sa granice Sunčevog sistema, udaljene oko šest milijardi kilometara, opisao je Zemlju kao „svetloplavu tačku, okačenu o sunčev zrak...” (navedeno prema: Đurić, J. 2011: 175). To što je tada rekao trebalo je da postane orijentir za bolje razumevanje našeg mesta u kosmosu. Moderno društvo je tako suočeno sa slikom svog sveta u poređenju sa ogromnošću kosmičkog prostranstva. To je trebalo je da postane otrežnjujući uvid da ne treba očekivati nikakvu pomoć sa strane da nas izbavi od nas samih. Mi sami treba da budemo motivisani za spasonosni preobražaj, jer ako iz svemirske udaljenosti Zemlja izgleda kao čestica prašine na zraku Sunca, ona je ipak naš jedini dom (Đurić, J. 2011: 175).

Suprotstavljajuća i usklađujuća strana ljudske prirode manifestuju se, između ostalog, i u shvatanjima životne sredine. Postoji sukob različitih stanovišta, ali postoji i potreba za njihovim usklađenjem, otvaranjem i povezivanjem. Ovo je zaista bazičan problem, tako da – kada postoji potreba za zastupanjem nekog stanovišta – treba imati u vidu da njegovo čvrsto zastupanje vodi u suprotstavljanje drugim stanovištima, u razdvajanje i sukob. Kada je reč o ekološkoj klasifikaciji stanovišta, to se, naravno, odnosi na dihotomiju antropocentrizam – biocentrizam. Ukoliko se ova stanovišta shvate kao međusobno isključiva, onda nije moguće dolaženje do zajedničkog tla, koje je neophodno za nalaženje prihvatljivih ekoloških rešenja. To je s vremenom sve više počelo da se uviđa i da se traga za zajedničkim tлом koje

povezuje suprotne strane. Paradoksalno je što se globalno društvo sada nalazi u poziciji ograničenosti zdravim razumom koji je u osnovi moderne mehanističke nauke i koji je usmeren na zadovoljavanje fizičkih i čulnih potreba, ali duhovne potrebe ne primećuje. Moderna civilizacija ih omalovažava, potiskuje i zavarava stalnim proizvođenjem potreba za uživanjima koje vezuje s potrošnjom. Međutim, duhovne potrebe ipak ostaju deo ljudske prirode i to prepoznaju čak i oni koje ne interesuje duhovnost, ali koji mogu da shvate srodne ideje – saosećanje, ispravnost, uzvišenost, svetost, blaženstvo. Jasno je da je antropocentrizam suzio perspektivu opstanka i same ljudske vrste, jer uništenje drugih vrsta konačno vodi u samouništenje. To je konceptualno jasno iz takozvane „ne-vrsne” perspektive prema kojoj je nužno da ovako koncipiran svet mora da stane. To objašnjava zašto se Frojdova nada u moć nauke da teorijski zaustavi destruktivnost vrsnog narcizma i nedostatke antropocentrizma pokazala jalovom – ni Kopernikova astronomija, ni Darwinova biologija, ni Frojdova psihoanaliza nisu mogle da unište narcističku iluziju (Đurić, J. 2011: 182).

Sve veće interesovanje za očuvanje životne sredine, predstavlja deo globalnog trenda da se individui da veća uloga u oblikovanju i širenju vrednosti svih vrsta (Lasswell, 1994: 139).

Odnos društva prema prirodi, kao i obrnuto, odnos prirode prema društvenim zajednicama može biti kako pozitivan, tako i negativan. Uslovi sredine određuju mogućnost naseljavanja određenog predela, takođe, uslovi sredine utiču i na samog čoveka. Postoji više endemskih bolesti koje se javljaju samo u određenim delovima prostora, gde usled nedostatka nekih elemenata može doći do javljanja tih bolesti kod ljudi. Primer za to imamo u Srbiji – endemskog kretenizma se javlja u određenim delovima Vojvodine usled nedostatka joda u hrani i tlu. Odnos prirode prema čoveku i obrnuto mora se posmatrati iz ugla očuvanja i prirodnih i društvenih vrednosti. Priroda bez čoveka može, no čovek bez prirode ne može da živi i s toga je jako bitno da se poštuju principi njenog očuvanja. Naturalistički pristup jeste da se životna sredina stavi ispred potreba društva. Postoje dva pogleda na prirodu, jedan je antropocentričan (čovek ispred prirode), drugi je biocentričan (priroda ispred čoveka). Nije moguće potpuno staviti prirodu ispred sopstvenih potreba, ali je moguće smanjiti negativan uticaj na nju.

Literatura

Bertalanffi, L. (1928) The concept of integrative Levels and Biologym Science, v101, No. 2618.

Lješević, M. (2010) Životna sredina, teorija i metodologija istraživanja, Fakultet za primenjenu ekologiju „Futura” i nvo „Ekorizik”, Beograd.

Marx, K. and Engels, F. (1957) On religion, London: Lawrence and Wishhart.

Đurić, J. (1998) „Ekološki aspekti globalizacije”, Filozofija i društvo 14: str. 45–60.

Đurić J. (2011) Antropo(bio)centrizam i odnos sa okolinom, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd.

Stojković, B. (2016) Biološki determinizam u društvenoj praksi.

Stotz, K. and Griffiths, P. E. (2008) Biohumanities: rethinking the relationship between biosciences, philosophy and history of science, and society. The Quarterly Review of Biology, 88, pp. 37–45.

Abstract: *The question of what is more important in human life, social relations or natural heritage and environment, is as old as human civilization. All theorists agree on one thing, that both “items” are important in a person’s life, but differences arise in relation to the social independence of a person. It is normal that with the strengthening of society, humanity managed to subjugate nature more to its needs. Opinions about what is more important in a person’s life have changed over time in favor of society. Social and natural relations in life and the environment and their role in social development were declared as an ideological issue. Among non-Marxist philosophical teachings, without taking into account the numerous “philosophical schools” and “philosophical rights” in civil society, three approaches dominate, which are based on understandings of the relationship between nature and society, the social and the social.*

Key words: *Environment, naturalistic approach, biologism, holism, geographical determinism*

NASLOV: #NISAMPRIJAVILA – HEŠTEG ŽENSKOG OTPORA I BORBE PROTIV NASILJA

Autorka: Polina Čočina

Mentorka: Ana Toskić, Partneri Srbija

Sažetak: U ovom radu kroz analizu slučaja kampanje #NisamPrijavila htjela bih da ukažem na moć društvenih mreža i snagu pojedinca u pokretanju društveno važnih tema o kojima se previše često čuti. Ta kampanja predstavlja borbu žena u Srbiji i regionu protiv partnerskog i porodičnog nasilja, njihovu ujedinenost zbog ovog problema, kao i odsustvo podrške od strane sistema i institucija. Lavina postova sa heštegom #NisamPrijavila započela je krajem decembra 2021. godine i suština svakog posta se svodila na razloge zašto žrtva nije prijavila nasilje koje je doživjela. Ovaj slučaj je podstakao društvo da obrati pažnju na suštinu ovog problema i zanemarivanje istog, te je #NisamPrijavila postala goruća tema u brojnim medijima i na društvenim mrežama. Ovaj fenomen je poslužio kao okidač za čitavo društvo, te će se takođe osvrnuti na nekoliko glavnih opozicija – žene i muškarci, nasilnici i žrtve, institucije i građani, kao i na njihovu ulogu u ovom slučaju. Kroz analizu toka dešavanja mogu se uvideti odnosi moći u društvu, kao i to kako se doživljava i tumači ženski otpor. Važan faktor u razvoju slučaja #NisamPrijavila zauzima i moć društvenih mreža, koja će takođe biti predmet analize u kontekstu ovog rada, kao snažan alat za privlačenje pažnje javnosti ka brojnim društvenim problemima i izazovima.

Gljučne riječi: otpor, žene, rodno zasnovano nasilje, moć, društvene mreže

Kada se pojedinac zagleda u beskrajn prostor oko sebe, uvidi da se njegov život odvija u digitalnom prostoru na društvenim mrežama, s milionima drugih naloga. Iza gotovo svakog od tih naloga se nalazi druga živa jedinka, ali izgleda da sam nalog predstavlja metagranicu i zatvara korisnika u čauru digitalnog svijeta koji se kreira i individualizuje uz pomoć algoritama. Nekima to može da zvuči deprimirajuće, dok će drugi uvideti snagu i prednost te čaure, koja ne mora nužno biti loša, već može eliminisati spoljašnje ometajuće faktore i osnažiti pojedinca da istupi u taj metaprostor. Kroz ovaj rad htjela bih da ukažem upravo na moć društvenih mreža i snagu pojedinca u pokretanju društveno važnih tema. Druga poenta je da digitalan prostor može obezbijediti pravo tlo za efikasno pružanje otpora i ujedinenje istomišljenika. O nekim od društvenih tema se previše često čuti sve do momenta dok se ne pronađe hrabar pojedinac koji istupi i ukaže na problem. Takav je primjer slučaj #NisamPrijavila, koji predstavlja otpor i borbu žena u Srbiji i regionu Zapadnog Balkana protiv partnerskog i porodičnog nasilja i koji je omogućio njihovu ujedinenost zbog ovog društvenog problema, kao i ukazivanje na odsustvo podrške od strane sistema i institucija. Lavina postova sa heštegom #NisamPrijavila predstavlja podsticaj za društvo da obrati pažnju na suštinu problema partnerskog i porodičnog nasilja i ukazala je na zanemarivanje ove teme u javnom prostoru. #NisamPrijavila postala je goruća tema u brojnim medijima i na svim društvenim mrežama. Ovaj fenomen je poslužio kao okidač za debatu u čitavom društvu, te će se takođe osvrnuti na nekoliko glavnih opozicija – žene i muškarci, nasilnici i žrtve, institucije i građani, kao i na njihovu ulogu u ovom slučaju. Kroz analizu toka dešavanja mogu se uvideti odnosi moći u društvu, kao i to kako se doživljava i tumači ženski otpor. Važan faktor u razvoju slučaja #NisamPrijavila zauzima i moć društvenih mreža, koja će takođe biti predmet analize u kontekstu ovog rada, kao snažan alat za privlačenje pažnje javnosti ka brojnim društvenim problemima i izazovima.

O inicijativi #NisamPrijavila – hronologija događaja

Inicijativa #NisamPrijavila je pokrenuta krajem decembra 2021. godine i u roku od nekoliko dana ovaj hešteg je postao glas žena u Srbiji i regionu koje su progovorile o nasilju sa kojim su se susrele i zašto ga nisu prijavile (N1, 2021). Okidač za osnivanje ovog pokreta i istoimene kampanje bila je priča politikološkinje i aktivistkinje Nine Stojaković (Twitter @niinochka, 2021). Ona je na Tviteru 24. decembra podijelila priču svoje sestre Lidije. Opisala je nasilje koje je Lidija doživjela od strane njenog bivšeg partnera Uroša Radivojevića (poznatiji kao reper Numero¹), traume koje su nakon toga ostale (fizičke i psihičke, uključujući pokušaj samoubistva), kao i odsustvo reakcije institucija kada je od njih svojevremeno zatražena pomoć. Na primer, kada je nasilje prijavljeno policiji odgovor je bio da ne mogu ništa da urade jer dokazi ne postoje (bez obzira na postojanje svjedoka). Već narednog dana osvanuo je hešteg – Nisam Prijavila, koji je prvi put upotrijebila aktivistkinja Dejana Dexi Stošić u odgovor i nadovezivanje na priču Nine Stojaković. Ona je bila druga osoba koja je tom prilikom podijelila svoje iskustvo i razlog zašto ona nije prijavila nasilje koje je preživjela (Nova.rs, 2021). Nakon priče sestara Stojaković oglasile su se i druge djevojke koje su bile žrtve pomenutog repera, sa identičnim opisom reakcija institucija i javnosti. U roku od samo 24 sata broj tvitova sa ovim heštegom je prešao 3.500, a nakon dva dana 15.000, te je ovaj hešteg ubrzo osvanuo na svim mrežama i u svim formatima – tu su bili postovi, storiji, reels, komentari, blog postovi, video-snimci, intervjui, podcasti, a sve njih je objedinio isti problem – milion i jedan razlog zašto hiljade žena nisu prijavile partnersko ili porodično nasilje.

Odnosi moći i nasilje nad ženama

Definicija nasilja prema ženama po dokumentima Ujedinjenih nacija glasi: „Nasilje prema ženama je ispoljavanje istorijski nejednakih odnosa društvene moći između muškaraca i žena koji su doveli do diskriminacije i dominacije nad ženama od strane muškaraca i do spriječavanja potpunog naprijetka žena. Nasilje prema ženama je jedan od osnovnih društvenih mehanizama kojima se žene prisiljavaju da budu u podređenoj poziciji u odnosu na muškarce. Nasilje prema ženama je prepreka u postizanju jednakosti, razvitka i mira” (Rezolucija Generalne skupštine UN, 1993). A kada govorimo o podređenoj poziciji, neizbežno pomislimo i na pojam moći u ovom kontekstu. Da li je muškarac, koji je ujedno i većinski nasilnik u ovom slučaju, apriori onaj koji posjeduje moć nad ženom i samim tim dopušta sebi nasilno ponašanje? Francuski filozof Mišel Fuko (2006) opisuje moć kao mnogostrukost odnosa snaga, koji su imanentni području na kom djeluju i koji organizuju (str. 105). Oslonac koji ti odnosi snaga nalaze jedni u drugima dovodi do stvaranja lanca ili sistema (Fuko, 2006: 105). U ovom kontekstu možemo govoriti o dva suparnička izvora moći – moć nasilnika i moć ujedinjenih žrtava, i svaki od njih stvara svoj lanac koji doprinosi snazi te grupacije. Kako piše Fuko, moć je svuda ne zato što sve obuhvata nego jer dolazi odasvud – sve i svako je izvor moći (str. 106). Samim tim, svaki pojedinac sa obje strane barikade je izvor moći. U slučaju #NisamPrijavila dolazi do suprotstavljanja moći i kroz razvoj dešavanja možemo da pratimo i razvoj uticaja moći na društvo i sve uključene aktere. Važno je naglasiti da moć nije nešto što se stiče, otima ili dijeli, moć se vrši polazeći od bezbroj tačaka i u međudejstvu odnosa nejednakosti i pokretljivosti (Fuko, 2006: 107). Dakle, svaka žrtva je već imala svoju moć, iako je zbog doživljenog nasilja bila u podređenom položaju, ali pokretanje ove inicijative je poslužilo kao podsticaj da se ta moć zapravo i ostvari. Odnosi moći su namjerni i nesubjektivni, nema moći koja se vrši bez niza težnji i ciljeva. Tamo gdje ima moći ima i otpora – više različitih tačaka i vrsti, otpor je sastavni dio moći (Fuko, 2006). Žrtve nasilja su iskoristile svoju moć u cilju otpora, dok su istovremeno i nasilnici, s druge strane, ostvarivali svoju moć kroz uticaj na žrtvu i njen život koji je prethodio njenoj javnoj ispovijesti.

1 Genius.com, profil repera Numero <https://genius.com/artists/Numero> (pristupljeno 20. 5. 2022)

Dvadeset dva procenta žena anketiranih u istraživanju OEBS-a izjavilo je da su iskusile fizičko ili seksualno nasilje od strane partnera ili nepartnera nakon svoje 15. godine, a 18% koje su nekad bile u partnerskoj zajednici otkrile su da su doživjele jedan ili više oblika takvog nasilja od strane bivšeg partnera, navodi se u anketi o nasilju nad ženama koju je sproveo OEBS (OEBS, 2019: 8). U istoj anketi jedan od zaključaka glasi: „Nasilje nad ženama se ne prijavljuje. Vrlo malo žena koje su doživjele nasilje su to prijavile policiji. Sramota, ekonomska zavisnost, strah od osvjete od strane počinioca i nepovjerenje u službe predstavljaju glavne prepreke za prijavljivanje” (OEBS, 2019: 10). Francuski neomarksista i filozof Etjen Balibar (2011) tvrdi da više ne znamo „kako izaći iz nasilja”. Sticajem historijskih okolnosti, nemoć u koju upadamo, kada je nasilje u pitanju, postala je preduslov i forma reprodukcije i širenja nasilja. „Bilo da se radi o ratu ili rasizmu, o agresiji ili represiji, o dominaciji ili ugrožavanju sigurnosti, o brutalnom razbuktavanju ili tinjajućoj prijetnji, nasilje i nasilja danas su možda u jednom dijelu samo izravna posljedica tog neznanja”, tvrdi Balibar (str. 9). Pokret #NisamPrijavila osim oslobađanja žrtava od tereta, pružio je i mogućnost da se taj začarani krug prekine i da javnost zna šta se dešava i koje su razmjere problema.

Gnijev kao pokretač otpora

„Gnijev je jedna od najsnažnijih emocija u osnovi buntovničke prakse jer smanjuje percepciju rizika i povećava prihvatanje rizičnog ponašanja”, navodi Manuel Kastels, španski sociolog (str. 403, 2016). Upravo gnijev je pokrenuo Ninu da iznese u javnost slučaj svoje sestre. Isti taj gnijev je podstakao druge žene da joj se pridruže i samim tim omasove pokret #NisamPrijavila. Većina njih u momentu pisanja svojih priča nije razmišljala o posljedicama, nije razmišljala šta će reći njihovi prijatelji, kolege i poznanici na to što su one bile žrtve nasilja, već su bol, nepravda, ljutnja i bijes zbog nefunkcionalnog sistema i patrijarhalnog društva preovladali nad svim racionalnim mislima. Sve te emocije pretvorile su u formirani otpor. Pronašle su pravi prostor i priliku da kažu ono o čemu ćute godinama. Kada jedna od žrtvi vidi koliko drugih žrtava postoji u njenom okruženju i koliko su njihove priče slične – „percepcija te nepravde se dodatno izoštrava, i slijedi identifikacija aktera odgovornih za takve aktivnosti” (Kastels, 2016: 403). Može da se uvidi i kroz ljudsku istoriju koliko su gnijev i njemu slične emocije učinkovite – protesti, otpor, čak i revolucije, počinjali su uvijek od nekog uznemirujućeg događaja, eskalirajući u odbijanje odgovornosti nadležnih, pri čemu akumulacija povrijeda i uvrijeda najednom postaje neidržiiva, kako Kastels navodi (2016: 403). U ovom slučaju, krivac je brzo identifikovan, kao i drugi odgovorni akteri. Nakon analize postova sa ovim heštegom, pokazalo se i ko su većinski počinioci nasilja – dečko, verenik, muž, šef, kolega, deda, otac, prijatelj, bivši muž, profesor itd. Takođe, postalo je jasno i ko je drugi krivac – institucije koje ne vjeruju žrtvama nasilja, koje funkcionišu u sistemu gdje te žrtve, pored već doživljenog stresa i traume, moraju iznova i iznova da prolaze kroz pakao i dokazuju da se to zaista desilo, jer sistem nikada nije na strani žrtve. Kako je u ovom slučaju gnijev poslužio kao okidač za pružanje kolektivnog otpora, otpor je možda i najbolja karakteristika za ovaj pokret, jer potez koji su žrtve napravile predstavlja upravo to – odbijanje da se prihvati nametnuta moć nasilnika, kao i opšteprihvaćeni narativ o poziciji žrtve koja treba da čuti i da bude postiđena zbog toga što se desilo, kao i da ne privlači previše pažnje. Žrtve su uradile tačno suprotno od toga – izrazile su svoj otpor kroz svoje ispovijesti, kroz kolektivni bol i gnijev, otpor prema tom nametnutom položaju žrtve i prihvatanju stanja kakvo trenutno vlada. Izrazile su otpor da bi privukle pažnju drugih žrtvi, nasilnika, svjedoka, institucija i ostalih društvenih i političkih aktera.

Najčešće su žrtve, osim razloga za neprijavljivanje, navodile i šta je to što je ostalo neprijavljeno. Pored raznolikog fizičkog nasilja, poput šamara, udaraca, gušenja, u velikom broju postova je opisano i psihičko nasilje, koje je najteže dokazati, čak iako žrtva odluči da prijavi nasilnika; kao i seksualno nasilje, koje često bude normalizovano, ako se dešava u bračnoj ili vanbračnoj zajednici. Trulo nasljeđe srpskog patrijarhata se odražava kroz brojne komentare pojedinaca koji ne smatraju da u vezi ili braku može

biti seksualnog nasilja i da se pristanak drugog partnera apriori podrazumijeva, te su ove priče puka izmišljotina ženske dosade. Seksualno uznemiravanje u sprskom zakonu je krivično djelo, a definisano je kao polno uznemiravanje koje označava svako verbalno, neverbalno ili fizičko ponašanje koje ima za cilj ili predstavlja povrijedu dostojanstva lica u sferi polnog života, a koje izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće ili uvrijedljivo okruženje (Krivični zakonik RS, 2019). Dakle, i zakon podrazumijeva da se seksualno nasilje može dogoditi kako u (van)bračnoj zajednici, tako i van nje, jer suprotno nije navedeno. Stoga, u samo nekoliko dana srpska javnost je dobila priliku da osvijesti koliko zločinaca i prestupnika postoji u njihovom okruženju i da svi oni žive u potpunoj slobodi, nekažnjeni.

Osim iznenađujuće velikog odziva žrtvi, bilo je i drugih reakcija vrijednih zapažanja i analize.² Glavna i dominantna reakcija je svakako bila empatija, kao i saosjećanje sa žrtvama. Ovo je ispoljio dio javnosti koji je upoznat s problemom porodičnog i partnerskog nasilja ili su naprosto svijesni sistema i društva u kojem živimo. Taj dio je pružio veliku podršku svim ženama koje su u nekom periodu života imale traumatično iskustvo i pokazao je da ima ljudi kojima nije svejedno i koji vjeruju žrtvama. S druge strane, bilo je različitih pokušaja gušenja ove inicijative. #NisamPrijavila poslužila je kao veliki okidač onom djelu društva koji ima dijametralno suprotne vrijednosti i razmišljanje, te je tu kroz komentare na te postove bio formiran narativ o dramatičnosti žena, nepravdi prema muškarcima, spinovanju priče u najrazličitijim pravcima i, naravno, prebacivanju krivice na same žrtve. Određeni procenat javnosti je to pronašao čak i smiješnim, te su pojedine žrtve kao odgovor na svoju nimalo laku ispovijest mogle da dobiju ružnu šalu ili čak ironični mim. Postojao je i veliki broj ljudi koji su bili iznenađeni činjenicom o tolikoj zastupljenosti nasilja u svom okruženju i brojem ljudi koji su se oglasili, o čemu su takođe pisali na mrežama. Interesantan fenomen koji se u nekom momentu pojavio bila je i muška strana ovog problema, odnosno muškarci koji su takođe bili žrtve porodičnog ili partnerskog nasilja, što je takođe bio poseban faktor iznenađenja za javnost. Društvo se dovoljno iznenadilo kada se skoro jednoglasno oglasilo nekoliko hiljada žena, a tek kada su se tim ženama pridružili i muškarci sa svojim iskustvom o preživljenom nasilju (često zbog svoje seksualne orijentacije i drugih različitosti) koje takođe nisu prijavili, što ih je učinilo solidarnim i ujedinjenim oko istog problema. Isto to društvo nije naviklo da žrtve imaju hrabrosti da izađu u javnost i iznesu svoje iskustvo, a pogotovo ne kada su žrtve muškarci, jer je to i dalje tabu tema.

Kroz analizu tvitova i postova sa heštegom #NisamPrijavila moglo je da se uvidi nekoliko najzastupljenijih razloga zašto nasilje nije bilo prijavljeno. Određeni broj žena se susreo s nepovjerenjem svojih najbližih, te nisu ni pokušale da se obrate negdje dalje za pomoć. Neke su se plašile šta će uslijediti ako prijave. Često nasilnik ima značajno veći autoritet od žrtve, pa su se samim tim plašile da bi više ljudi povjerovalo nasilniku ili naprosto bili na njegovoj strani iz drugih razloga, dok bi žrtva samo stekla nove probleme. Druge su strahovale od toga da njima jednostavno niko neće vjerovati jer nemaju dovoljno dokaza, dok neke su se brinule da će svojom prijavom negativno uticati na život treće osobe (majka, ako je nasilnik otac, ili sestra/dругarica ako je nasilnik njen partner). Veliki broj njih nisu ni znale šta da rade, prvo od šoka, a onda od manjka informacija i odsustva jasnog postupka u takvim situacijama. Često djevojke i žene nisu ni bile svjesne da je u pitanju nasilje i da je potrebno da ga prijave, već su mislile da je to nešto normalno i da je problem u njima, što dodatno ukazuje na nepostojanje adekvatne edukacije o problemu nasilja i tome kako ga prepoznati.

Kao odgovor na hešteg #NisamPrijavila, osvanuo je i jedan suprotan – #JesamPrijavila, ali nažalost nije bio optimističan, što bi se moglo pomisliti iz naziva. Uz taj hešteg pojedinci su djelili svoje iskustvo kada jesu prijavili nasilje, šta je onda uslijedilo. Najčešće nakon prijavljenog nasilja nije bilo reakcije institucije ili nekog rezultata, već je žrtva doživljavala torturu od strane policajaca, inspektora, svojih najbližih i

2 Rezultat samostalnog istraživanja autorke i analiziranja medijskih objava, tvitova i postova na drugim mrežama.

okoline. U većini slučajeva prijavljenog nasilja, žrtva je dobila osudu, bila posramljena, napadnuta ili je dobila prijetnju zato što je to uradila. Česti su i komentari koji u takvim situacijama pravdaju nasilnika, a dodatno krive žrtvu – provokativno ponašanje, neskromno oblačenje, određeni način života ili neke ranije irelevantne situacije koje ne idu u korist žrtve, ali se u ovom slučaju nadovezuju na to da je možda ipak ona sama kriva. Tako da, čak i one hrabre žrtve koje su pokušale, većinski nisu dobile zaštitu, što samo dodatno ukazuje na nefunkcionalnost sistema u Srbiji kada je u pitanju borba protiv nasilja i odnos prema žrtvama nasilja. Reper Numero, koji je i prouzrokovao pokretanje ove inicijative, jeste bio uhapšen ubrzo nakon tvitova Nine Stojaković, nakon čega mu je određen pritvor od 30 dana (Danas, 2022), ali iza desetina hiljada ispovijesti drugih žrtava takođe stoje neki nasilnici koji su isto tako vršili zlostavljanje. Međutim, svi oni su i dalje na slobodi.

Posmatrajući ovaj pokret i sukob moći kroz perspektivu feminizma potrebno je imati u vidu da se društveni sukobi vode između partikularnih grupa sa suprotstavljenim interesom (npr. kapitalističke klase i radničke klase) gdje uvijek postoji spoljni neprijatelj, dok se polje borbe ženskih pokreta nalazi u istoj mjeri unutar muškaraca i žena koliko i između njih. Andrea Jovanović tvrdi da feministička borba adresira ljude u njihovim najintimnijim odnosima i to sa ciljem da ih promeni, a ukoliko se feministička doktrina, postaje očigledno da u ovom sukobu ne postoji samo puk odnos žrtava (žena) s jedne strane i nasilnika (muškaraca) s druge, već da patrijarhat podrazumijeva „sistem eksploatacije i opresije koji povezuje i muškarce i žene zajedno” (Jovanović, 2014: 187). Stoga, trenutni sistem u kojem živimo i koji je dozvolio da se hiljade žena nađu u situaciji da ne mogu da prijave zlostavljanje, jeste nasljeđe duboko usađenog patrijarhata, koji funkcioniše kroz sukobljavanje i povezivanje žrtava i nasilnika.

Uticaj inicijative #NisamPrijavila na društvo – da li je je došlo do promjene?

Iako je možda još uvijek rano da zaključimo da li je i u kojoj mjeri ova inicijativa uticala na društvo, aktivistkinje koje se bave ovom temom i s kojima je razgovarano za potrebe ovog rada navode da se mogu uvidjeti određene promijene, ali i širi kontekst ovog problema. Tako je Jelena Hrnjak, programska menadžerka NVO Atina³ podijelila svoje stavove o potencijalnim promjenama nakon kampanje #NisamPrijavila iz perspektive svakodnevnog rada ove organizacije i direktne komunikacije sa žrtvama.⁴ Kada su u pitanju promjene u njihovom svakodnevnom radu nakon ovog slučaja i da li smatra da su žene sada osnažene i imaju više hrabrosti da izađu u javnost, kada je u pitanju nasilje, Jelena Hrnjak je objasnila da je nastanak ovog pokreta za njih predstavljao zapravo reakciju na osudu javnosti koja se dogodila prema ženama onda kada su se ispričale priče o rediteljima, političarima, umjetnicima, profesorima, učiteljima – seksualnim predatorima. Pojava ovog pokreta pokazuje jasnu potrebu da se kao društvo vratimo na osnove i bazično pitanje – ko je kriv za nasilje? I da li žrtva može biti kriva za nasilje koje joj se dogodilo? Potreba žena sa iskustvom nasilja da objašnjavaju zbog čega nisu mogle da prijave nasilje je daleko od pokreta koji se u svijetu paralelno dešavao (#MeToo⁵), jer umjesto o solidarnosti, u svojoj osnovi imao je potrebu za neosuđivanjem i razumjevanjem žena. Ne može se sa sigurnošću tvrditi da je ovaj pokret osnažio žene da više prijavljuju nasilje, budući da su žene svojim porukama zapravo objašnjavale zbog čega se plaše da prijave. Sigurno da je uticao na postizanje većeg razumjevanja za poziciju žena, što predstavlja preduslov ka podizanju društvene svijesti, a potom i većeg prijavljivanja i prepoznavanja nasilja. Kada govorimo o tome da li se žrtve sada osjećaju komfornije da razgovaraju o svom iskustvu, može se uvideti da priče koje su javno praćene u okvirima etičkog izvještavanja o nasilju, uvijek pokrenu druge žene da prijavljuju nasilje, što zaposlene NVO Atina prepoznaju kroz broj poziva i upita u vezi s programima koje sprovode. Nažalost, izostanak odgovornosti za senzacionalizam i diskriminaciju žena sa iskustvom nasilja koje uslijedi, utiče i u suprotnom smjeru,

3 Sajt NVO Atina <http://www.atina.org.rs/sr/o-nama>

4 Jelena Hrnjak, intervju radila autorka, 25. 5. 2022.

5 Informacija o #MeToo pokretu <https://www.globalfundforwomen.org/movements/me-too/>

a to je da se žene povlače čak i iz započetih procedura, obeshrabruju se i povlače. Kako će se osoba osjećati kada govori o nasilju u velikoj mjeri zavisi od njenog prethodnog iskustva i pokušaja da pronađe podršku. Često je potrebno da profesionalke (aktivistkinje i zaposlene ženskih nevladinih organizacija) ulože dodatni napor da pokušaju da saniraju štetu koja je nastala prethodnim neukazivanjem povjerenja ženama, onda kada su pokušale da se nekom obrate, okrivljavanja za nasilje koje su doživjele, ali i slike javnosti koja je u velikoj mjeri još uvijek pod uticajem stereotipa i diskriminacije prema ženama kojima se stavlja na teret da spriječe nasilje. S obzirom na odziv žrtava, interesantno je analizirati i da li se broj korisnika/žrtava koji su tražili neku vrstu pomoći (konkretno u NVO „Atina“) povećao od januara. Iz njihovog iskustva može da se zaključi da prostor koji se otvorio u medijima zahvaljujući pojedinačnim pričama žena, ali i pokretu #NisamPrijavila za organizacije i profesionalke koje se bave borbom protiv rodno zasnovanog nasilja, doprinio je tome da sada postoji interesovanje za temu, ali i mogućnost da se utiče na stavove. Evidentirana je tendencija da se neposredno nakon nekog javnog pojavljivanja ekspertkinja iz organizacije, putem dežurnog broja telefona javljaju žene koje se obraćaju za podršku ili informacije. Na kraju, kada pokušavamo da procijenimo uticaj ove kampanje na cjelokupan problem partnerskog i porodičnog nasilja u Srbiji, ovaj pokret, koji se spontano pojavio, doprinio je tome da se otvori prostor za razgovor o ovoj temi, prostor u medijima, interesovanje javnosti, mogućnost za mijenjanje duboko ukorijenjenih predrasuda i stereotipa prema nasilju nad ženama. Ovaj pokret je svakako donio mnoge mogućnosti za unaprijeđivanje sistemskog odgovora na temu nasilja, ukazano je na teškoće prilikom prijavljivanja, izazove i nepovjerenje s kojim se žene suočavaju. Poruke koje su slate ženama koje preživljavaju nasilje o prijavljivanju, obraćanju institucijama, mogu biti i opasne ukoliko nakon prijavljivanja ne uslijedi adekvatna reakcija i time se produbi nepovjerenje prema institucijama. Stoga je važno prije slanja poruke ženama da moraju da prijave nasilje uložiti napore u uspostavljanje odgovornog i respozivnog sistema odgovora na nasilje, tako da nijedna žena ne zažali što je odlučila da progovori i prijavi što, nažalost, još uvijek nije slučaj.

„Policija ženi povjeruje tek kada je u lokvi krvi nađe mrtvu. Jer mi, kao društvo, ženi ne vjerujemo dokle god je živa“, pisala je Biljana Srbljanović u kolumni za „Blic“ (Srbljanović, 2021). Bez obzira na to, potrebno je da se borba protiv nasilja nastavi. Ta borba može da mijenja oblike i da se prilagođava okolnostima, ali će svakako pratiti cilj – kada već ne možemo u potpunosti da iskorijenimo nasilje, barem da se potrudimo da stvorimo bezbjedno okruženje za svaku žrtvu. Da institucije pristupaju partnerskom i porodičnom nasilju kao krivičnom djelu i da postupaju u skladu s tim, da mi kao društvo pružamo podršku žrtvama i, za početak, vjerujemo njima, kao i da se nastavi rad na obezbjeđivanju potpunije i efikasnije edukacije svih slojeva građana o ovom problemu, kako bismo ga mogli prepoznati i spriječiti dok nije previše kasno.

Literatura

Balibar, E. (2011) Nasilje i civilnost (odlomak), Beograd: Centar za medije i komunikacije.

Danas (5. 1. 2022) Uhapšen reper Uroš Radivojević Numero, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/uhapsen-reper-uros-radivojevic-numero/> (pristupljeno 22. 5. 2022)

Fuko, M. (2006) Volja za znanjem. Istorija seksualnosti (odlomak). Loznica: Karpos.

Jovanović, A. (2014) Šta feminizam duguje Marksu, a šta marksizam duguje feminizmu? Filozofija i društvo XXV, Beograd: Filozofski fakultet u Beogradu.

Kastels, M. (2016) Moć komunikacija (odlomak), Beograd: Klio.

Krivični zakonik Republike Srbije, član 182a <https://www.paragraf.rs/propisi/krivicni-zakonik-2019.html>

N1 (27. 12. 2021) Sto razloga zašto #NisamPrijavila, <https://rs.n1info.com/vesti/sto-razloga-zasto-nis-amprijavila/> (pristupljeno 20. 5. 2022)

Nova.rs (28. 12. 2021) Autorka taga #nisamprijavila: Na svakih 10 prijava, 8 žena odustaje od procesa <https://nova.rs/emisije/autorka-tag-a-nisamprijavila-na-svakih-10-prijava-8-zena-odustaje-od-procesa/> (pristupljeno 25. 5. 2022)

OEBS (2019) Dobrobit i bezbednost žena, https://www.osce.org/files/f/documents/7/5/419756_1.pdf str. 8

Rezolucija Generalne skupštine UN, Deklaracija o eliminaciji nasilja prema ženama, 48/104 od 20. decembra 1993.

Srbijanović, B. (26. 1. 2021.) Sveža rana, Blic, <https://www.pressreader.com/serbia/blic/20211226/282295323527729>

Twitter, serija objava Nine Stojaković https://twitter.com/niinochka/status/1474494889706639360?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1474494889706639360%7Ctwgr%5E%7Ctwcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2Foembed.vice.com%2F2gy-WqV3%3Fapp%3D1, 24. 12. 2021. (pristupljeno 20. 5. 2022)

Title: #IDidNotReport - the hashtag of women's resistance and the fight against violence

Summary: *Through this paper I would like to point out the power of social networks and the strength of the individual in initiating socially important topics that are too often kept silent, through the analysis of the case #IDidNotReport (#NisamPrijavila), as well as the lack of support from system and institutions. The avalanche of posts with the hashtag #NisamPrijavila started at the end of December 2021, and the essence of each post was reduced to the reasons why the victim did not report the violence she/he experienced. This case encouraged the society to pay attention to the essence of this problem and the fact that it is usually being ignored, so #NisamPrijavila became a hot topic in numerous media and on all social networks. This phenomenon served as a real trigger for the whole society, and I will also look at several main oppositions - women and men, perpetrators and victims, institutions and citizens, as well as their role in this case. Through the analysis of the course of events, one can see the relations of power in society, as well as how women's resistance is experienced and interpreted. An important factor in the development of the #NisamPrijavila case is the power of social networks, which will also be the subject of analysis in the context of this paper, as a powerful tool for drawing public attention to numerous social problems and challenges.*

Keywords: *resistance, women, gender-based violence, power, social networks*

CASE STUDY – ENERGIJA, KLIMA I ŽIVOTNA SREDINA

Autori: Marko Milenković i Jovan Nikolić

Mentor: Ognjan Pantić

Sažetak: Osnovni zadatak ove studije slučaja predstavlja formulisanje novog, preglednijeg i ažurnijeg sistema traženja sredstava za projekte u programskoj oblasti energija, klima i životna sredina (EKŽ) kako bi se obezbedio kontinuitet u radu ovog sektora. Početna pozicija biće analiza trenutnog stanja, načina rada i raspodele poslova zaposlenih u okviru EKŽ-a, odnosno utvrđivanje prostora za unapređenje postojećeg sistema za traženje sredstava. Kako EKŽ predstavlja ogranak Beogradske otvorene škole (BOŠ) predložene reforme biće u skladu s vrednostima koje BOŠ godinama neguje svojim zastupanjem i delovanjem u oblasti civilnog sektora. Reforme sistema traženja sredstava za projekte u programskoj oblasti EKŽ-a kretaće se u dva pravca, odnosno drugačijom raspodelom poslova među zaposlenima u odnosu na trenutno stanje, kao i osmišljavanju boljeg nastupa pred donatorima. Nova raspodela poslova je osmišljena tako da pruži lakši i pregledniji pristup donatorima kako u realnom, tako i u digitalnom prostoru, odnosno vodi računa o pojavljivanju EKŽ sektora u medijima i pruži donatorima proverene informacije o sprovedenim projektima kako bi sektor bio što kompetentnije prikazan donatorima. Kada je u pitanju nastup prema donatorima, u ovoj studiji slučaja biće objašnjen prostor za reformu samog nastupa prema donatorima korišćenjem najnovijih metoda i trendova u marketinškom svetu kako bi se stvorila što bolja slika o EKŽ sektoru i na taj način privukli donatori.

Ključne reči: energija, klima i životna sredina (EKŽ), nastup prema donatorima, raspodela poslova, implementacija projekata

1. Opis problema

Ogranak Beogradske otvorene škole u programskoj oblasti energija, klima i životna sredina (EKŽ) sprovodi projekte u oblasti zaštite vazduha, vode, klimatskih promena, energetske tranzicije, podizanje kapaciteta civilnog društva i dr. Sa deset osoba zaposlenih u ovom ogranku EKŽ predstavlja jedan od najvećih sektora u okviru BOŠ-a, pa je stoga važno da postoji adekvatna organizaciona struktura kroz koju će EKŽ uspešno sprovoditi mnogobrojne aktivnosti. Kroz razgovore s predstavnicima EKŽ i dodatnom analizom nedostataka, došli smo do zaključka da su problemi sledeći:

Ne postoji sistem praćenja poziva. Ne postoji sistem ažurnog praćenja svih otvorenih poziva, već se saradnja s jednim delom postojećih donatora obnavlja kroz direktne pregovore i pored toga, prate se samo određeni otvoreni pozivi.

Ne postoji podela posla unutar tima vezano za praćenje poziva. Članovi tima nemaju ustanovljenu proceduru praćenja poziva i podelu zadataka u tom pogledu.

Ne postoji praksa kontinuirane komunikacije prema donatorima. Ne postoji precizno formulisan Pitch, odnosno nastup prema potencijalnim novim donatorima, kao ni kontinuirano komuniciranje s bivšim donatorima, s kojima trenutno ne postoji saradnja.

Nastup na društvenim mrežama (digitalni marketing). Tim ne vodi svoje komunikacijske kanale samostalno, već je za to zadužen tim na nivou celog BOŠ-a.

Kao glavni cilj EKŽ-a označeno je „očuvanje životne sredine, unapređeno javno zdravlje i kvalitet života građana”.¹ Ovi ciljevi se poklapaju sa ciljevima održivog razvoja do 2030. godine koji su dogovoreni u okviru Ujedinjenih nacija (UN) 2015. godine.² U pogledu aktivnosti koje sprovodi EKŽ posebno su važni ciljevi 7, 13, 14 i 15 koji se odnose na dostupnu i obnovljivu energiju, klimatsku akciju, živi svet u vodi i na kopnu. Detaljnijim uvidom u aktivnosti EKŽ-a može se zaključiti da njihovi ciljevi prevazilaze teme koje su čisto ekološke, već se bave i obukom ljudi, pripremajući ih za aktivizam u ovoj oblasti, javno zagovaranje, pisanje predloga praktičnih politika i sl. Kako su delatnosti kojima se bavi EKŽ složene, a istovremeno i plemenite, oni zahtevaju da se organizaciona struktura uredi na način koji će brzo i efikasno pronaći partnere za projekte, ali u isti mah s postojećim partnerima održavati prijateljske i poverljive odnose.

Cilj ove studije slučaja biće da pruži odgovarajući model podele posla unutar programske oblasti EKŽ-a, kako bi se uspostavili stalni, prijateljski i kredibilni odnosi s donatorima. Studija slučaja će biti predstavljena tako što će prvo biti prikazana SWOT analiza vezana za odnose s donatorima, nakon čega će se pristupiti prikazivanju predloga rešenja kao načina da se prevaziđu problemi pomenuti u uvodu i SWOT analizi. Konačno, poslednji deo će se sastojati od budžeta, vremenskog okvira implementacije i priloga.

SWOT ANALIZA

S W O T	-Veliki broj postojećih donatora s tradicionalnom saradnjom -U okviru BOŠ-a koji postoji skoro 30 godina i ima izgrađenu reputaciju, kapacitete i veliki broj sektora koji mogu asistirati u radu -Sektor broji deset ljudi, što ostavlja dosta mesta za dobru podelu rada
	-Ne postoji jasna podela zaduženja vezano za komunikaciju s donatorima -Ne postoji praksa redovne komunikacije sa svim donatorima -Nema odvojen nastup na društvenim mrežama i nije prisutan na Tviteru (nije ni ceo BOŠ)
	-Praćenje nastupa u medijima, imejl kampanja kao deo šire kampanje održavanja respektabilnih odnosa s donatorima -Podela poslova tako da postoje različiti timovi (za praćenje poziva različite vrste, nastupa u medijima, pisanje izveštaja) budući da sektor poseduje deset ljudi
	-Propuštanje da se pošalje aplikacija na neki otvoreni poziv, jer se ne prate ažurno -Ugrožavanje od strane neke druge organizacije koja se bavi sličnim pitanjima, ali ima bolji Pitch

¹ <https://www.bos.rs/ekz/ciljevi>

² https://unfoundation.org/what-we-do/issues/sustainable-development-goals/?gclid=CjwKCAjw-8qVBhANEiwAfjXLR-j7YMLFRlyuDosdQ6TjHUEEn3cPQfD1KhBV8UvzrD3ycnqvsI3f3TdRoCPQ0QA_vD_BwE

2. Predlog rešenja

Predlog rešenja studije slučaja sastoji se iz dve međusobno povezane i neodvojive celine, a to su: organizacija (podela rada) i nastup prema donatorima.

2.1. Organizacija (podela rada)

Zbog složenosti zadataka i same problematike kojom se bavi EKŽ potrebno je zaduženja u okviru sektora, vezanog za odnos s donatorima, organizovati na sistematičniji način, ali u isti mah i povezati sve ogranke tako da zajednički nastup bude sinhronizovaniji kako bi se lakše pristupilo donatorima i na taj način efikasnije obezbedila sredstva. Predlog rešenja ove problematike sastoji se u sledećoj raspodeli nadležnosti, pri čemu će ujedno biti objašnjeno i zašto je na takav način izvršena takva podela poslova. Kako je broj ljudi zaposlenih u EKŽ-u ograničen na deset, raspodela poslova će se izvršiti na sledeći način:

2.2. Osobe za face to face nastup (4)

Ovaj vid nastupanja EKŽ-a je prvenstveno namenjen za odnose s donatorima direktno, odnosno bez medijskih posrednika. Osobe za face to face nastup će pred sobom imati dve vrste zaduženja:

- **Networking.** Oni će prisustvovati na konferencijama vezanim za oblast delovanja EKŽ-a, sajmovima organizacija civilnog društva i drugim događajima gde se mogu sresti s predstavnicima potencijalnih donatora. Cilj ovakvog vida raspodele rada je usmeren na prikupljanje što više imejl kontakata kako bi se potencijalnim donatorima prikazala vizija EKŽ-a, ali i s druge strane samom EKŽ-u pružila povratna informacija od strane donatora u pogledu očekivanja prilikom potencijalnih kooperacija.
- **Praćenje poziva.** Kako se kao mogući donatori mogu pojaviti privatna lica i javni donatori, odnosno međunarodne bilateralne saradnje, metodika rada biće usmerena u dva pravca, ali će se oni u izesnom smislu prožimati i dopunjavati. Ovakav vid raspodele poslova će zahtevati da zaposleni ispred sebe imaju listu potencijalnih privatnih, odnosno javnih donatora čije će pozive proveravati u jednakim vremenskim intervalima, odnosno postojaće sekcije za tromesečni period koje će biti ažurirane na nedeljnom nivou kako bi se plan o dospeću finansijskih sredstava celishodnije raspodelio, dok će se ovi tromesečni izveštaji grupisati u jedan godišnji izveštaj kako bi se održala dugoročna vizija EKŽ tima.

2.3. Osobe za nastup prema privatnim donatorima (2)

Kako je nastup prema privatnim donatorima bitan tokom čitave godine, osobe angažovane za nastup prema privatnim donatorima će imati zadatak da u excel tabeli (Videti prilog 1) popunjavaju polja koja će se odnositi na potencijalne privatne donatore, odnosno njihove kontakte, projekte za koje su zainteresovani, kolika su sredstva u mogućnosti da ponude u određenom vremenskom periodu i da li je EKŽ imao ranije saradnju sa ovim donatorima. Tabela će biti organizovana na takav način da vremenski prati dugoročne ciljeve EKŽ-a, odnosno na četiri kvartala tokom godine. Pošto rad ove grupe traje tokom cele godine, osobama zaduženim za nastup prema privatnim donatorima će u pomoć pristupiti zaposleni usmereni za nastup prema javnim donatorima i bilateralnim saradnjama čiji je posao intenzivniji na kraju kalendarske godine tokom kog dolazi do izglasavanja budžeta, a u ostalom periodu godine mogu priskočiti u pomoć gorenavedenoj grupaciji.

2.4. Osobe za nastup prema javnim donatorima (2)

Osobe zadužene za istraživanje finansija od strane javnih sredstava će pratiti javne tendere i ostale konkurse koje objavi Vlada Republike Srbije s posebnim akcentom na Ministarstvo zaštite životne sredine, ali i Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i Ministarstvo rudarstva i energetike. Ova ministarstva su navedena zbog velike međupovezanosti poslova kojima se bave i koja su u tesnoj vezi s predmetom delatnosti EKŽ-a. Pored toga, ostala zaduženja biće usmerena na praćenje javnih rasprava o temama iz oblasti kojom se bavi EKŽ kako bi celokupni tim bio upućen na aktuelnosti u ovoj oblasti, odnosno kako bi znao kolika sredstva može očekivati iz javnih sredstava.

Pored praćenja javnih tendera i konkursa u okviru nacionalne države, zadatak osoba zaduženih za nastup prema javnim donatorima biće i da prati konkurse tzv. međunarodne bilateralne saradnje, odnosno finansiranja putem međunarodnih organizacija osnovanih od strane stranih vlada (primer: British Council in Serbia, Vlada Švedske itd.). Kako se često dešava da ovakvi vidovi saradnje zahtevaju project associate letter (dokaz o saradnji sa institucijama javnog sektora), zaposleni će biti angažovani da pri popunjavanju excel tabele posebnu pažnju obrate na ovaj aspekt pri pronalaženju donatora.

Zaposleni će u excel tabeli (Videti prilog 1) navoditi sve relevantne tendere i javne konkurse od značaja za EKŽ, ponude međunarodnih bilateralnih saradnji, napraviti sistem preferencija u odnosu na te tendere i ponude, rad vremenski organizovati prema ranije pomenutim godišnjem kvartalima, uz poštovanje dugoročnih ciljeva i vizija EKŽ-a. Kako je najintenzivniji period delovanja osoba zaduženih za nastup prema javnim donatorima prvenstveno orijentisan na period kada se izglasava budžet Republike Srbije, zaposleni iz ove podele će tokom godine pristupiti u pomoć osobama čiji je zadatak da pronađu potencijalne privatne donatore, kako zbog složenosti posla i intenziteta rada kojima se oni bave, ali i zbog sinhronizovanijeg plana nastupa prema donatorima.

2.5. Osobe za nastup prema donatorima putem digitalnih kanala (4)

Radi efikasnijeg prikupljanja sredstava od strane donatora bitan je način predstavljanja EKŽ-a na društvenim mrežama. Kako je za digitalni marketing zadužen tim na nivou celog BOŠ-a, smatramo da je celishodnije rešenje obučiti ljude u okviru EKŽ ogranka za specijalizovan nastup na digitalnim platformama, prilagođen potrebama Sektora za klimu, energiju i životnu sredinu.

2.6. Osobe za press clipping (2)

Osobe zadužene za press clipping imaju zadatak da vode računa o pojavljivanju EKŽ-a u medijima, kao i da sve relevantne podatke o problematici kojom se bavi ovaj sektor BOŠ-a beleži u digitalnoj bazi podataka. Metodiku i proces rada osoba zaduženih za press clipping biće opisan u nastavku rada.

2.7. Osobe za pravljenje newsletter-a (2)

Od velike važnosti za EKŽ je i da, pored pronalaženja potencijalnih donatora, održava i dobre veze s donatorima iz ranijih kooperacija. Naime, osobe zadužene za pravljenje *newsletter*-a će raditi na sastavljanju dokumenta koji će dalje biti prosleđen već postojećim donatorima, a način i metodika rada biće opisana u nastavku ovog rada.

2.8. Osobe za praćenje statistike (2)

Za svaku strategiju je posebno važno da ima sistem praćenja sopstvenih učinaka kako bi se što brže promenio način rada ukoliko su pokazitelji neodgovarajući. Ovakav feedback je ključan na kraju određenog perioda (tromesečni, polugodišnji i godišnji izveštaji) kako bi se imao uvid u funkcionisanje sistema. Stoga će glavni cilj ovakvog načina rada biti praćenje četiri vrste podataka na godišnjem nivou i predlaganje promene postojeće strategije. Podaci koje će grupa pratiti su sledeći:

- Koliko puta se neko iz EKŽ pojavljivao u medijima i davao izjave, komentarisao relevantne događaje;
- Sa koliko starih donatora je ponovljena saradnja;
- Sa koliko novih donatora je uspostavljen kontakt;
- Sa koliko novih donatora je uspostavljena saradnja.

3. Nastup prema donatorima

Za digitalni marketing je zadužen tim na nivou celog BOŠ-a. Mnogo celishodnije rešenje predstavlja specijalizovani nastup na digitalnim platformama, prilagođen specifičnim potrebama sektora za klimu, energiju i životnu sredinu i aktivnu imejl kampanju, kojom će se održavati odnosi s donatorima. Osim promovisanja na društvenim mrežama, potrebno je da se sektor bavi *press clipping*-om, odnosno da aktivno prati pojavljivanje u medijima rada sektora.

4. Press clipping

Word dokument

Svako pojavljivanje u medijima, svaki stav koji neki član tima iznosi u ime Beogradske otvorene škole i EKŽ-a i svaki intervju je potrebno sačuvati u word dokumentu kako bi se kreirala baza pojavljivanja u medijima. Word dokument treba da sadrži ime svake vesti, datum objavljivanja, link do vesti, naziv medija koji je vest preneo, ime člana tima koji je dao izjavu i ukratko objašnjenje same vesti (Videti prilog 2).

Za svaku godinu je potrebno napraviti po jedan dokument i u svaki od njih je potrebno dodavati nove vesti na svake dve nedelje.

Newsletter donatorima

Na kraju svakog meseca je potrebno izabrati dve najvažnije vesti koje će predstavljati šta je sektor za energiju, klimu i životnu sredinu uradio u tom periodu i kakav je uticaj (impact) ostvario prilikom realizacije projekata. Kada su date vesti izabrane, potrebno ih je poslati osobama obučanim za imejl marketing (outsource) (Videti prilog 3) radi dalje posebne kampanje namenjene donatorima.

5. Imejl kampanja

Pravljenje liste

Prvi korak ka stvaranju uspešne imejl kampanje kojom bi se održavali respektabilni odnosi s donatorima je formiranje spiska imejl adresa svakog od njih. Pažnju je potrebno prevashodno usmeriti prema privatnim donatorima, a lista njihovih imejl adresa se može naći u excel dokumentu (Videti gore). U popunjavanju ove liste učestvuju osobe zadužene za networking i tim za imejl marketing.

Nakon što je spisak imejl adresa kreiran, može se početi s kampanjom održavanja odnosa s donatorima. Kampanju će se sastojati iz tri sadržaja koji će se u različitim vremenskim rokovima slati donatorima:

Newsletter donatorima jednom mesečno. (Videti gore)

Organization newsletter na svakih šest meseci. Newsletter koji sadrži izveštaj o izvedenim projektima u proteklih pola godine sa objašnjenjem uticaja (impacta) koji je izvršen u ovom periodu. Ovaj izveštaj sadrži i par najvažnijih pojavljivanja u vestima koje se preuzimaju iz mesečnih izveštaja (Videti prilog 4). Osobe zadužene za newsletter pišu izveštaj na osnovu obavljenih projekata, koji onda šalju spoljnom timu angažovanom za imejl kampanju. Ovu vrstu *newsletter*-a potrebno je podeliti na dve vrste:

- Organizational Newsletter donatorima koji su već učestvovali u finansiranju EKŽ-a;
- Organizational Newsletter potencijalnim donatorima koji nikada ranije nisu donirali sredstva EKŽ-u.

Specijalizovan imejl zahvalnosti. Nakon završenog projekta je potrebno donatoru poslati izveštaj zahvalnosti. Ovaj izveštaj se šalje samo donatoru/donatorima koji su finansirali taj projekat (Videti prilog 5), a koji sadrži podatke koliki je uticaj dati projekat imao uz iščekivanje buduće saradnje. Osobe zadužene za imejl zahvalnosti pišu izveštaj na osnovu urađenog projekta, koji onda šalju spoljnom timu angažovanom za imejl kampanju.

Imejl marketing je alat dugo poznat poslovnom svetu i prema većini istaživanja ima najveći ROI (Return on Investment) budući da po uloženom dolaru povraćaj iznosi 36 dolara.³ Usled ovakve efikasnosti potrebno je angažovati stručan tim (tj. platiti za ovu uslugu outsource agenciji) zadužen za imejl marketing, kao i dizajnera koji će kreirati sve šablone poslate donatorima (Videti budžet). Primeri šablona se mogu pronaći u prilogima.

6. Kreiranje two pager-a

Pored formiranje boljeg pitch-a u digitalnom okruženju potrebno je isto povesti računa i o fizičkom nastupu prema donatorima, kako bi se formirao sveobuhvatni pristup. Vid fizičke kampanje je zamišljen u obliku *info sheet*-a, odnosno *two pager*-a, dokumenta u fizičkom obliku napisanom na dve strane koji predstavlja promotivni materijal nastupa prema donatorima.

U ovom dokumentu je važno odgovoriti na pet klasičnih novinarskih pitanja (ko, šta, gde, kako i zašto), ali pritom voditi računa da se formira što bolja slika o celokupnom EKŽ-u. Radi formiranja što bolje slike potrebno je na samom vrhu dokumenta istaći koje su snage, iskustva i kapaciteti EKŽ-a, s posebnim naglaskom na impact EKŽ-a, ostvarenom kroz prethodne projekte i saradnje. Ove dokumente će tim za face-to-face nastup nositi sa sobom kao promo materijal.

³ <https://www.constantcontact.com/blog/email-marketing-statistics/>

BUDŽET I VREMENSKI OKVIR

Aktivnost	Jedinica	Cena	Količina	Ukupno	Detalji
Dizajner	obrazac newsletter-a	30	4	120	Dizajniranje 4 obrasca newsletter-a
Marketing agencija	pružanje usluga	550	1	550	Aktivna email kampanja i mesečna obuka zaposlenih
Two pager	komad obostrano	0,5	100	50	Štampanje radi potreba direktnog marketinga
Zaposleni zaduženi za face to face nastup	broj zaposlenih	500	4	2000	Ispunjavanje mesečnih zaduženja
Zaposleni zaduženi za nastup putem digitalnih kanala	broj zaposlenih	500	4	2000	Ispunjavanje mesečnih zaduženja
Zaposleni zaduženi za praćenje statistike	broj zaposlenih	500	2	1000	Ispunjavanje mesečnih zaduženja
Troškovi na mesečnom nivou		Troškovi na godišnjem nivou			
5550		66770			

Planiran budžet za reformu sistema traženja sredstava za projekte je podeljen na mesečni i godišnji nivo kako bi se u kontinuitetu pratio utrošak sredstava. Naime, sredstva obeležena žutom bojom će se trošiti na mesečnom nivou u kontinuitetu, dok je utrošak ostalih sredstava namenjen za jednokratnu upotrebu. Važno je naglasiti da će se i utrošak na mesečnom nivou smanjiti nakon implementacije stečenih veština zaposlenih u EKŽ sektora nakon uspešnih mesečnih obuka od strane marketnške agencije. Dakle, gorenavedeni budžet predstavlja potrebnu količinu sredstava u toku prve godine implementacije reforme izražen u evrima (EUR – €).

Gorenavedene cene su uzete poređenjem cena usluga na današnjem tržištu i uzimanjem onih koje su najekonomičnije za sprovođenje reformi. Analizom ponuda smatramo da je za početak najcelishodnije rešenje da se u svrhe digitalnog marketinga koriste usluge samih marketinških agencija radi što veće efikasnosti, uz mesečne obuke zaposlenih radi njihovog daljeg osposobljavanja u ovoj oblasti. Kada je u pitanju imejl marketing, odnosno kreiranje *newsletter*-a opredelili smo se za formiranja ovakvog alata preko servisa MailChimp koji predstavlja skuplju varijantu, ali i najbezbedniju varijantu za početnike, dok s druge strane nije zahtevna ukoliko se desi da se u budućnosti odustane od ovakvog vida kampanje i pređe na neki drugačiji vid kreiranja *newsletter*-a.

VREMENSKI OKVIR

lista aktivnosti	avg	sep	okt	nov	dec	odgovornost
Popunjavanje tabele sa donatorima (inicijalno)						Tim za praćenje poziva
Posebno praćenje javnih poziva						Tim za praćenje poziva
Popunjavanje tabele sa kontaktima (inicijalno)						Face-to-face tim
Press clipping izveštaj						Osobe za praćenje pojavljivanja u medijima
Organizational newsletter						Tim za nastup prema donatorima
Izveštaj za statistiku (feedback)						Tim zadužen za statistiku
Angažovanje agencije i dizajnera newsletter-a						

PRILOZI

Prilog 1 – Excel tabela za praćenje poziva privatnih i javnih donatora

Naziv donatora	Poziv	Tematska oblast	Konzorcijum (da/ne)	Ideja	Mogući partneri	Elementi aplikacije

Iznos	Rok	Ranija saradnja	Kontakt	E-mail

Prilog 2 – Word dokument za press clipping

Srbija kao ekološka crna tačka Evrope, šta je potrebno za usaglašavanje sa EU?

Datum: 17.12.2021.

Medij: European Western Balkans

Učesnik: Ognjan Pantić

Ukratko: U tekstu se razmatra pitanje buđenja ekološke svesti kod građana Srbije i važnost ovog pitanja po pristupanje Srbije Evropskoj uniji i uspešnog zatvaranja poglavlja 27 (zaštita životne sredine). Prema Ognjanovim rečima, opštine je potrebno da poseduju planove kvaliteta vazduha ali ih, često, nemaju. Čak i u onim mestima gde takvi planovi postoje, oni se ne sprovode ili im nedostaje veliki broj podataka poput tačnih podataka o emisijama, konkretnim merama i sl.

JUL 2022

ENERGIJA, KLIMA I ŽIVOTNA SREDINA

Medijski izveštaj

NASLOV VESTI

Medij i datum objavljivanja

Creating a newsletter for teachers is a great way to share the activities and events happening at your school. A newsletter is also a great method of keeping the communication lines open between the teachers and the school administration.

Teachers are busy with classes and lesson plans; that means they rarely have the spare time to look over your newsletter. This is why as an educator, you need to make sure that the teachers' newsletter is done really well, or else it won't serve its purpose.

If you'd like to view this email in a Web browser, please [click here](#)

[Forward to a friend!](#)

CELEBRATING 25 YEARS 1986-2011

UPCOMING EVENTS

The time has come... THE SALE IS HERE!

Saturday, December 17, 2011 from 8a-5p, EVERYTHING in the ReStore will be on sale! All donated items will be 50% off the lowest, ticketed price and all purchased items (crown molding, amazon paint) will be 25% off the lowest, ticketed price. This sale is sure to be a big one and the inventory will go fast, so get to the ReStore early to get in on the huge savings and great selection of items! To find out how to receive an ADDITIONAL 10% off, [visit our blog!](#)

Feeling a little stuffed this holiday season?

Resolve to get back into your "skinny jeans" and support Habitat's mission of ending substandard housing and homelessness by running or walking for Team Habitat at the GO! St. Louis Marathon and Family Fitness Weekend, April 14 – 15, 2012. You can participate in the Marathon, Half-Marathon, Marathon Relay, 5K Run/Walk and the Children's Fun Run and the Mature Mile. [Check out our website](#) for more information and a list of the benefits of participating on Team Habitat!

GET INVOLVED!

The ReStore needs your help!

Remember Black Friday crowds? Well, the ReStore will have its End of the Year Sale on Saturday, Dec. 17, 8 am – 5 pm, and we need your help to manage the crowds we hope will attend this day of bargain hunting! If you are able to volunteer all or part of the day, please use this [link to our blog](#) to find out how to register to volunteer. Thanks!

Send your nomination today!

Nominations for Joe. F Castagno Construction Leadership Award

It is getting closer and closer to the deadline to submit your nomination for the 2012 Joe F. Castagno Construction Leadership Award. Nominations are open until Friday, December 16th at 5PM. If you are a Habitat volunteer or homeowner, please nominate whomever you feel should be recognized! Visit our website for information on [how to nominate](#).

NOTABLE OR NEWSWORTHY

Holiday Closures

Tis the season for Holiday fun...and closures! The Administrative Offices will be closed on Friday, Dec. 23 and Monday, Dec. 26; the Construction Site will be closed Friday, Dec. 23 through Tuesday, Jan. 3, 2012; and the ReStore will be closed Thursday, Dec. 22 through Mon, Jan. 2, 2012. Can't wait to see you in 2012!

This was a wonderful experience for me and my family. I think that it's great families have to take part in the build. Then you value your home more and you learn a little bit about repairs. I know that this is a blessing from God and I love my new home. I think I am dreaming and need someone to pinch me.
-Habitat Homebuyer

From the Build Site

Our Saturday build days are closed for the rest of 2011, but our weekday crews are buttoning up a few things before the Holidays! See you in 2012!

Thanks to our 2011 Build Sponsors!

NEIGHBORHOOD \$100,000+
Citi

HOME \$65,000+
Bank of America
City County Catholic Partnership
The Emory Family
M&I Bank
Marv's House
Spartech
Thrivent Financial for Lutherans
United Church of Christ Congregations
United Methodist Churches
WCC-Presbyterian Churches

FOUNDATION \$50,000+
Anheuser-Busch Foundation
Wells Fargo Housing Foundation

[See more](#) on our website.

Abstract: *The main task of this case study is the formulation of a new, more transparent and up-to-date system for requesting funds for projects in the program area Energy, Climate and Environment (ECE) in order to ensure continuity in the work of this sector. This paper will discuss the current situation, the way of working and the work distribution within ECE and possible ways for improvement of the existing system for requesting funds. As ECE is a branch of the Belgrade Open School (BOS), the proposed reform will be in line with the values that BOS has established over the years through its representation and action in the civil sector. The reform system of seeking funds for projects in the program area of ECE will be divided in two main parts - a different distribution of work among employees compared to the current situation and designing a better system for maintaining proper relations with donors. The new allocation of tasks is designed to provide easier and more transparent access to donors both in real and digital space, particularly, it takes care of the appearance of the ECE sector in the media and provides donors with verified information about implemented projects so that the sector is presented to donors as comprehensively as possible. When it comes to the presentation to donors, this case study will explain the scope for reforming the presentation to donors by using the latest methods and trends in the marketing in order to create the best possible image of the ECE sector and thus attract donors.*

Key Words: *Energy, Climate and Environment; Donor relations; Work distribution; Project Implementation*

UNAPREĐENJE SISTEMA KARIJERNOG VOĐENJA U SREDNjim ŠKOLAMA KROZ VEĆU SARADNJU SA STUDENTIMA

Autori: Nikola Ilić i Dragan Dživdžanović

Mentori: Vladimir M. Pavlović i Aleksandra Đurović

Sažetak: *Ovim predlogom nastojimo da ukažemo na važan problem s kojim se susrećemo na polju obrazovanja, jer dolazi do sve veće strukturne neprilagođenosti obrazovnih profila savremenom tržištu rada. Ovakav trend uzrokovan je sve bržim zastarevanjem zanimanja, zatim sve većim brojem različitih zanimanja koja su specifična i kompleksna. Trenutni sistemski okvir pokušava da kroz nekoliko sfera pruži rešenje: profesionalnim orijentacijama, usavršavanjem ličnih osobina i sl. Međutim, ovde želimo da istaknemo problem informacione asimetrije, tj. neproporcionalnog nedostatka informacija o karakteristikama institucija višeg obrazovanja na štetu studenata.*

Usled ovakvih tendencija, postojeći sistem karijernog vođenja i savetovanja pokazuje se kao neuspešan, te je u sferi srednjeg obrazovanja neophodno dopuniti ga kvalitetnijim sistemom informisanja. Naš fokus u ovom predlogu će biti upravo asimetrija informacija, jer smatramo da je njoj poklonjena najmanja pažnja u sadašnjem obliku KViS.¹ Takođe, verujemo da najbolji način za uspešno rešenje ovog problema leži u većem uključivanju trenutnih studenata u pomoć svojim mladim kolegama srednjoškolcima.

Kada razmatramo trenutne opcije, postoje određeni mehanizmi koji pružaju sličnu, ali ipak ključno drugačiju uslugu. Konkretno, u nastanku je program mentorstva starijih studenata upućen studentima prve godine. Nedostatak se ogleda u jednoj ključnoj stvari: mentorstvo se organizuje za već upisane studente prve godine, čime se ne otklanjaju problemi nedostatka informisanja. Dalje, postoji određeno broj profesionalnih orijentacija i karijernih savetovanja koje sprovode što državnih, što privatni organi/ organizacije. U ovom slučaju nedostatak se ogleda u opštosti koju može da pruži ovakav vid pomoći i ponovnog neispunjenja prenosa neophodnih informacija koje bi srednjoškolcima bile ključne za odabir budućeg fakulteta i smera. Ovakve mere su, takođe, pojedinačne i ne postoji sistematsko rešenje problema informacione asimetrije.

Ukoliko bismo zadržali trenutno stanje, ne vidi se odgovor za sve dublji problem neusklađenosti između tržišta rada i visokog obrazovanja, kao i nerešivost problema koji srednjoškolci imaju prilikom usmerenja na fakultet: dakle, ovakav predlog nije usmeren na nepoznavanje ličnih karakteristika, sposobnosti i kvaliteta (što je cilj profesionalne orijentacije) već nedovoljnost informacija o samim, konkretnim obrazovnim profilima, tj. informaciona asimetrija. Uvođenjem studenata-mentora, srednjoškolci bi dobili priliku da se direktno obraćaju starijim studentima koji raspolažu specifičnim znanjem o tome kako doći na fakultet, kako fakultet funkcioniše, kakvi predmeti se izučavaju na određenim smerovima, kakvi su potencijalni budući profesionalni koraci.

1 KViS – skraćenica za karijerno vođenje i savetovanje.

1. Važnost karijernog vođenja i savetovanja učenika u srednjem obrazovanju

Jedan od bitnih načina putem kojeg se može pružiti pomoć razvoju i ispunjavanju maksimalnog potencijala pojedinaca – konkretno u ovom slučaju kroz obrazovanje i obrazovni sistem – predstavlja karijerno vođenje i savetovanje (u daljem tekstu KViS). KViS predstavlja niz aktivnosti koje osposobljavaju pojedince bilo kog uzrasta, u bilo kom trenutku njihovih života, da:

- identifikuju sopstvene sposobnosti, kompetencije i interese;
- donesu odluke koje se tiču njihovog obrazovanja, osposobljavanja i profesije i
- upravljaju tokovima svojih život u oblasti učenja, rada i drugih oblasti.

Primeri aktivnosti KViS uključuju: pružnje informacija, savetovanje, procenu kompetencija, mentorstvo, zastupanje i podučavanje u donošenju odluka i veština upravljanja karijerom i sl.²

Kao što vidimo, KViS ne mora da cilja isključivo srednjoškolsku populaciju. Ipak, razlog zbog kojeg smo se opredelili za ovu grupu jeste značaj koji ovaj period ima u obrazovanju iz ugla budućeg profilisanja, konkretno, odabira fakulteta. Nezaobilazan faktor za donošenje takvih odluka jeste dostupnost informacija. Tu uočavamo problem koji se tiče neadekvatnosti aktuelnog sistemskog okvira, koji ne pruža dovoljno dobre mehanizme za pružanje neophodne količine informacija. Srbija se ne može pohvaliti velikom razvijenošću sistema karijernog vođenja, s obzirom na to da čak 69% mladih navodi da nikada nisu bili uključeni ni u jednu od aktivnosti karijernog vođenja i savetovanja.³ Ova godina je indikativna, jer u doba pandemije su stvari mogle biti samo gore s obzirom na fizičke barijere, te stoga predlažemo hitne akcije sa ciljem unapređenja sistema.

Cilj karijernog vođenja nije da neko drugi donese odluku umesto učenika, već da mu pomogne da upozna sebe i svoje mogućnosti, da razume sopstvene ciljeve i aspiracije, da donese odluke zasnovane na temeljnim informacijama, posveti se aktivnostima, upravlja promenama u svojoj karijeri i preuzme odgovornost za svoje odluke. Učeniku treba pomoći da razvije svoje sposobnosti i ostale kvalitete do svojih maksimalnih mogućnosti, da razvije sopstvenu odgovornost za prikupljanje i korišćenje informacija o sebi i zanimanjima itd. Karijerno vođenje zasniva se na isticanju značaja i potrebe samostalnosti učenika u donošenju karijernih odluka.⁴ Neophodno je raspolagati potpunim informacijama o smerovima na fakultetima, konkretnim predmetima tokom studija, mogućnostima koje se otvaraju posle završenog fakulteta i pojedinostima određenih obrazovnih profila. U daljem tekstu ćemo dalje obrazložiti nedostatke, kao i rešenja radi popravljavanja ovog nedostatka.

1.1. Ograničeni uspeh dosadašnjih politika

Potvrda važnosti problema karijernog vođenja i hitnosti u njegovom rešavanju je prepoznata i od strane državnih organa, prevashodno Ministarstva omladine i sporta u protekloj deceniji. U periodu od 2010. do 2014. godine, na snazi je bila Strategija karijernog vođenja⁵ i savetovanja. Najveći pomak ostvaren je 2019. godine usvajanjem Pravilnika o standardima usluga karijernog vođenja i savetovanja zapošljavanja i omladinske politike. Kroz brojne aktivnosti povećana je zastupljenost karijernog vođenja i savetovanja u svim nivoima obrazovanja, ono je bolje integrisano u rad s mladima, zatim, povećan je broj dostupnih resursa za karijerne praktičare i podsticano je njihovo umrežavanje i uzajamno učenje. Takođe, važnost KViS prepoznata je i u nedavnim dokumentima koje je donela Vlada RS. U Strategiji razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2030. godine se navodi kako je KViS važan sistem koji mora da postane

2 https://euroguidance.rs/karijerno_vodjenje/pojam_karijernog_vodjenja/sta_je_karijerno_vodjenje/

3 <https://europeanwesternbalkans.rs/mle-karijerno-vodjenje-gde-je-srbija-u-odnosu-na-evropsku-uniju-zapadni-balkan/>

4 <https://euroguidance.rs/wp-content/uploads/2021/01/karijerno-vodjenje-prirucnik-za-nastavnike-srednjih-skola.pdf>

5 Strategija karijernog vođenja i savetovanja u Republici Srbiji („Službeni glasnik RS”, br. 55/05)

podjednako dostupan za učenike, studente i za odrasle tokom celog obrazovnog puta, a ne samo prilikom odluke o izboru obrazovnog profila ili obuke. Sistemska podrška će primenom standarda usluga KViS-a pojedinca podsticati na celoživotno učenje i omogućiti prohodnost kroz različite nivoe kvalifikacija i veću pokretljivost na tržištu rada.⁶ Dodatno, u Nacionalnoj strategiji za mlade za period od 2015. do 2025. godine se kao jedan od specifičnih problema navodi da mladi teško dolaze do informacija u skladu sa svojim potrebama, te da su one većinom nepotpune, nedovoljno razumljive i nepouzdanе, a to bi se rešilo omogućivanjem pristupa potpunim, razumljivim i pouzdanim informacijama u skladu s njihovim potrebama.⁷

Analiza rezultata ukazuje na napredak, ali i na znatna ograničenja trenutno, te vidimo da na praktičnom polju ipak postoje nedostaci. Oko polovina mladih nije učestvovala ni u jednoj od aktivnosti vezanih za karijerno vođenje u 2020. godini⁸, a ovaj rezultat ujedno je i sličan rezultatima iz 2019. i 2018. godine, što jasno ukazuje da je potrebno nastaviti reformu i inovaciju sistema KViS da bi se obuhvaćenost, ali i korisnost za srednjoškolce povećala.

1.2. Razlozi ograničenog uspeha dosadašnjih praktičnih politika

Iako je nesumnjivo bitno razvijati mrežu i kvalitet institucionalnih i profesionalnih savetnika, smatramo da je to jedna strana uspešnog KViS-a. Pomoć starijih i obučениh profesionalaca je svakako bitna, ali mladima su takođe potrebni drugačiji načini karijernog savetovanja iz nekoliko razloga.

Prvo, proces institucionalnog karijernog vođenja je izuzetno kompleksan proces koji mora da obuhvati psihološku osposobljenost savetnika da bi se ispravno postavio u razgovoru s mladima, dok istovremeno mora postojati i informaciona potkovanost u smislu posedovanja informacija o fakultetima, aktuelnim kretanjima na tržištu rada i sl. Na taj način, nakon otkrivanja interesovanja mlade osobe u pogledu zapošljavanja, bilo bi moguće dati konkretne savete o budućim koracima. Nažalost, kompleksnost procesa uslovljava visoke nivoe stručnosti i posvećenosti u izučavanju, pa je često nepremostiva prepreka za profesore, pedagoge i psihologe u srednjim školama koji rade u okviru KViS timova, upravo usled vremenskih i resurnih ograničenja. Podatak koji to potvrđuje jeste i smanjivanje udela izdataka na obrazovanje u odnosu BDP⁹, ali i sve veći nedostatak stručnog osoblja.¹⁰ Nedostatak novca demotiviše profesore, ali i onemogućava finansiranje bilo kakvih dodatnih stvari, u šta svakako spadaju projekti karijernog vođenja. Upravo vremenska i resursna ograničenja su glavni razlozi koji profesori navode u razgovoru o razlozima nedovoljne razvijenosti karijernog obrazovanja po školama.¹¹ Problem je posebno izražen u manjim sredinama, s obzirom na to da u najvećim gradovima postoji i više paralelnih specijalizovanih programa karijernog vođenja.

Drugi razlog, pored nedovoljnog obrazovanja velikog broja savetnika u srednjim školama, koji bi trebalo da budu prvi i glavni medijatori, jeste nedovoljna količina specifičnih i usko detaljnih, ali opet neformalnih informacija u vezi s višim nivoima obrazovanja (fakulteti i više škole). Formalna znanja postoje u okviru vodiča za zapošljavanje Nacionalne službe za zapošljavanje¹², individualnih škola ili nevladinih institucija. Međutim, problem nastaje sa informacijama koje se ne mogu formalno staviti na papir i koje zahtevaju konsultacije, povezanost sa učenikom, ali i konstantno ažuriranje informacija. Ove informacije mogu

6 STRATEGIJA RAZVOJA OBRAZOVANJA I VASPIŠTAŃA U REPUBLICI SRBIJI DO 2030. GODINE

7 NACIONALNA STRATEGIJA ZA MLAĐE ZA PERIOD OD 2015. DO 2025. GODINE

8 <https://www.bos.rs/uz/vesti/55/9592/karijerno-vođenje-i-savetovanje-je-sada-potrebno-više-nego-ikada--.html>

9 SRBIJA 2030: upravlja li Srbija svojim (održivim) razvojem? / [autori Sarita Bradaš ... [et al.]]. – Beograd: Beogradska otvorena škola, 2022

10 <https://www.dw.com/sr/za%C5%A1to-u-srbiji-nedostaje-profesora-matematike-fizike-hemije/a-62035191>

11 Karijerno vođenje i savetovanje u srednjim školama u Srbiji – procena stanja i naredni koraci – Beograd: Beogradska otvorena škola

12 VODIČ za izbor zanimanja: planiranje karijere posle osnovne škole / [Vesna Čekić ... [et al.]]. – Beograd : Nacionalna služba za zapošljavanje, 2011.

biti trenutni detalji o samim predmetima, poput korisnosti, zahtevnosti, ali i saveta kako ih uspešno savladati. Takođe, saveti o tome kako tokom studiranja razviti potrebno neformalno obrazovanje i ostvariti prve kontakte s tržištem rada su dragoceni mladim ljudima pri izboru daljeg školovanja. Njihova specifičnost za svaki fakultet ponaosob i velika brzina zastarevanja usled čestih promena na institucijama visokog obrazovanja i tržištu rada dovodi do ograničenja u vidu povećanog obima obuke, a postoji i pitanje limitiranosti, s obzirom na previše različitih fakulteta i drugih viših institucija, da bi se jedna osoba mogla konstantno time baviti, pored svog osnovnog posla profesora ili psihologa, u okviru već postojećih oblika KViS-a. Takođe, postavlja se pitanje konstantnog usavršavanja o temama novih detalja i tendencija, ali i generacijskog jaza između savetnika i savetovanog, tj. da li neko ko nije trenutno na samom fakultetu može dati ovako detaljne i ažurirane informacije. S druge strane, jasno se može dovesti u pitanje prilagođavanje profesora, jer najveći broj njih nije ni pohađao kurseve karijernog vođenja ili je pohađao mali broj kurseva¹³, kojima se ne mogu pokriti svi detalji o fakultetima.

Poslednji razlog predstavlja organizaciona neadekvatnost postojećih programa koja nije prilagođena aktuelnim potrebama mladih. Kao što se i navodi u naučnom radu Instituta za pedagogiju i andragogiju, anketiranje mladih je pokazalo da je i dalje najveća briga (preko 66% ispitanika) mogućnost zapošljavanja.¹⁴ Izuzetno je bitno da, pored sastanaka i razgovora, postoji i mogućnost što fleksibilnijeg pristupa informacijama, što svedoči i izmena formata u kojem se traže usluge KViS u korist onlajn načina.¹⁵ Učenici u srednjim školama, pogotovu u završnoj godini vrlo često biraju između dosta opcija, pa je poželjno da imaju pristup za postavljanje pitanja, proveru svojih informacija, što brže i jednostavnije kroz telefonsku komunikaciju ili na društvenim mrežama. Ipak, zaposleni u školama imaju dosta drugih obaveza, pa se ne mogu u potpunosti posvetiti samo ovome, dok je dodatno zapošljavanje budžetski neizvodljivo.

2. Jaz između srednjoškolaca i postojećih struktura karijernog vođenja

Vrednosti kojima se vodimo prilikom sastavljanja ovog predloga je pravo na dostojanstvo kao i socijalnu uključenost koje obe podjednako zavise od mogućnosti zaposlenja. Takođe, smatramo da je u 21. veku ključna determinanta budućeg razvoja upravo ljudski kapital te je neophodno unapred investirati u ljude, a ne prilagođavati se sa zakašnjenjem.

Kada govorimo o KViS, možemo da uočimo nekoliko postojećih modaliteta kroz koje se pokušava da se pronađe rešenje na probleme iz prethodnog dela. Ipak, kao što nastojimo da pokažemo, ništa od navedenog ne pruža adekvatan način za rešavanje problema asimetrije informacija i diskrepancije koja postoji između srednjoškolaca i njihovog potencijalnog daljeg usmerenja. Prva mogućnost koja postoji za srednjoškolce jeste profesionalna orijentacija pri Nacionalnoj službi za zapošljavanje; postoje i slične profesionalne orijentacije i savetovanja koja se tiču mogućih karijernih opcija, ali izvan državnih službi, odnosno kao privatne agencije; treća mogućnost koja nam se pruža jeste mentorstvo od strane starijih studenata novoupisanim studentima, odnosno brucosi, na fakultetima. Ova praksa postoji na nekoliko fakulteta poput FPN-a na primer, a od ove godine je ozvaničena i projektom SKONUS-a i SKAS-a. Ovo funkcioniše tako što stariji studenti dobijaju studente na početku studija i pružaju im pomoć. Ovakav program je u začetku i i dalje nije dostupan i razrađen na većini fakulteta, a upitno je i u kojoj meri se održava na fakultetima koji su načelno usvojili ovaj program.

Kao što vidimo, zaista postoji određeni načini putem kojih barem u načelu srednjoškolci mogu da dobiju nekakve informacije o upisu na fakultete. Jedna od negativnih strana jeste slaba iskorišćenost ovih mogućnosti. Najveći problem leži u tome da ovo predstavlja tek neke pojedinačne pokušaje da se pruži

13 Karijerno vođenje i savetovanje u srednjim školama u Srbiji – procena stanja i naredni koraci – Beograd: Beogradska otvorena škola.

14 Pejatović, A., Mijatović, D. (2019) Obrazovanje u procesu karijernog vođenja kao odgovor na potrebe mladih odraslih Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju.

15 <https://www.bos.rs/uz/vesti/55/9592/karijerno-vodenje-i-savetovanje-je-sada-potrebno-vise-nego-ikada--.html>

mogućnost za potpuniji prenos i dostupnost informacija. Sem prve mogućnosti (orijentacija u NSZ) ove vrste odgovora jesu pokušaji koji nemaju karakter sistematskog rešavanja problema.

Istakli bismo kao dobru praksu, iako i dalje ne kao potpuno rešenje, pokušaj mentorstva od strane starijih studenata upućeno brucšima.¹⁶ Ono što nedostaje, ponavljamo, jeste adekvatno informisanje i poznavanje stanja na studijama i njihovog toka za one koji se dvoume prilikom upisa i nemaju baš najjasniju ideju o onome što žele da upišu. Ukratko, svi već postojeći oblici orijentacije i savetovanja mogu imati svoju svrhu i obavljati određene funkcije, mada ne odgovaraju u potpunosti na problem kakav smo uočili na početku. S druge strane, aktuelna situacija, tj. status quo, dovodi iznova i iznova svake godine do produbljivanja jaza između tržišta rada (neophodnih profesija) i onoga što visoko obrazovanje nudi, time produbljujući nezaposlenost i potrebu za prekvalifikacijama, kao i potencijalno stanje u kojem se obavlja posao za koji je neophodan niži stepen stručne spreme od onoga koji se poseduje. Mogući problem koji se javlja u vezi s ovakvom obukom, takođe, jeste opasnost da informacije koje se prenose od strane starijih studenata ne budu objektivno istinite ili budu samo parcijalne. Ovo bi, verovatno podjednako kao i potpuni nedostatak informacija bilo loše zarad pravilnog odlučivanja usled raspolaganja pogrešnim informacijama. Dakle, ukoliko želimo da rešimo problem informacione asimetrije, ne bismo smeli da dopustimo da se javi drugi problem: pogrešan protok informacija.

Dodatni aspekti koji nedostaju uz KViS, a koji bi nesumnjivo doprineli cilju smanjena informacione asimetrije, jesu i nedostatak ili nepostojanje adekvatnih onlajn-alata za pretragu, kao i saradnje između fakulteta i srednjih škola.

Neophodno je ponuditi rešenje koje bi na sistemskom nivou, promenom tj. produbljivanjem zakona, bliže odredilo KViS, koje bi bilo prošireno sledećim rešenjima, bolje definisano i planirano, a u cilju stvaranja jedne celine, tj. sistema koji bi povezivao mlade i omogućio bolji i viši stepen informisanja. Prethodno izlistane mogućnosti predstavljaju neke zamisli zarad rešavanja određenih problema koji postoje, ali ne rešavaju adekvatno informacionu asimetriju koja postoji kod srednjoškolaca. Sledećim rešenjima bi se ovo bliže odredilo i učinio bi se korak ka pružanju potpunijih informacija od strane nekoga ko je i dodatno po godinama bliži srednjoškolskoj populaciji, odnosno njihovih starijih kolega s fakulteta.

3. Institucionalni okvir za prevazilaženje problema informisanosti učenika srednjih škola

Kako smo videli, sistem KViS kakav trenutno postoji zapravo ne predstavlja sistem i zaokruženu celinu. On se svodi na pojedinačne pokušaje određenih tela (NSZ, privatne agencije, studenti mentori na određenim fakultetima itd.). Poseban fokus koji dosad nije postojao, trebalo bi da bude na kreiranju sistematskog KViS-a i njegovoj dopuni, ali i uvođenju u program novih institucionalnih aktera poput fakulteta i trenutnih studenata koji bi bili neophodan spoj između profesionalne orijentacije, pružanja neophodnih informacija vezanih za uslove i način upisa i polaganja prijemnog, izgleda studija u smislu predmeta i materija, stanja na fakultetu iz prve ruke, mogućih opcija koje se pružaju za dalji profesionalni razvoj i moguće karijerne puteve.

Prevazilaženje institucionalnih resursnih i vremenskih ograničenja se može sprovesti kroz:

1. Unapređenje vrednovanja statusa obuka za KViS u Pravilniku o stalnom stručnom usavršavanju i jasnije definisanje i isticanje uloge razrednog starešine u procesu karijernog razvoja.

Kako bi se ovo ostvarilo, postoje određeni koraci koji se moraju napraviti:

- Apelovati na Ministarstvo obrazovanja da izradi nacrt izmena Pravilnika o stalnom stručnom usavršavanju.

16 <https://www.ekof.bg.ac.rs/studenti/osnovne-studije/sic/projekat-studentskog-mentorstva/>

- U nacrtu apostrofirati važnost unapređenja položaja i vrednovanja vannastavnih aktivnosti u domenu stručnog usavršavanja profesora i predložiti značajnije povećanje koeficijenta za vrednovanje ovih aktivnosti.
- Jasno definisati u Zakonu o osnovnom obrazovanju i vaspitanju kao jednu od uloga razrednog starešina veću podršku u procesu karijernog razvoja učenika za koje je odgovoran.

Kroz ove mere profesori treba da se podstaknu da u većoj meri biraju programe usavršavanja vezane za KViS usled veće nagrade koje pohađanje istih nosi. S druge strane, kroz aktivniju ulogu razrednih starešina optimizuje se alokacija zadataka, jer starešine u statusu quo imaju manji fond časova, te imaju jače kapacite da prihvate bavljenje ovom problematikom.

2. Uvođenje mehanizama kroz koje bi studenti vršili ulogu mentora / informatora za srednjoškolce.

Kako bi se ovo ostvarilo, postoje određeni koraci koji se moraju napraviti:

- Donošenje zakona o KViS koji jasno treba da prepozna koji sve akteri učestvuju u procesu karijernog vođenja u srednjoj školi i da definiše jasne smernice za srednje škole na koje se sve načine, u zavisnosti od svojih mogućnosti, mogu uključiti u proces karijernog vođenja i kome se mogu obratiti.
- U definisanju aktera koji čine proces karijernog vođenja u srednjim školama, pored dosadašnjih, dati mogućnost uključivanja u proces i trenutnim studentima.
- Donošenje pravilnika za rad koji treba da precizira dužnosti u cilju transfera informacija o visokoškolskom obrazovanju ka srednjoškolcima. Dužnosti, najopštije, treba da obuhvate pravljenje zvaničnog kanala komunikacije, definisanje minimalnog broja sati koji će student mentor provesti nedeljno u srednjoj školi na poziciji savetodavca, vođenje zapisnika o svim učenicima koji su tražili usluge radi kasnijeg ispitivanja njihovog zadovoljstva.
- Razvijanje kriterijuma ocenjivanja studenata i efektivno podsticanje proisteklo iz toga, a u slučaju materijalnih podsticaji definisati precizne granice.
- Pravljenje zajedničke informacione mreže srednjoškolaca i studenata.
- U pripremi ovog zakona treba prevashodno da učestvuje radna grupa, sastavljena na inicijativu Ministarstva obrazovanja, ali koja pored njegovih zvaničnika uključuje i zastupnike rektorata univerziteta, ali i NVO koje se bave ovom tematikom.

Na ovaj način bi se zakonskim putem stvorio institut koji bi pružao mogućnost da se KViS ostvaruje planski i kontinuirano. Dodavanjem mehanizma u kojem bi studenti, nakon ispunjavanja uslova i prolaženja obuke, bili na raspolaganju srednjoškolcima, stvara se način da se prevaziđe informaciona asimetrija i pruži znanje o opcijama od strane nekoga ko je dodatno bliži mladima, čime bi se karijerno savetovanje dopunilo informacijama o visokoškolskom obrazovanju, ali baš onih informacija, iz perspektive samih studenata, koji se ne mogu drugačije pružiti.

3. Potpisivanje protokola o saradnji između fakulteta i srednjih škola

Ovom merom se cilja na stvaranje mreže koja bi obuhvatila preduniverzitetski nivo i nivo visokog obrazovanja. Praktično, ovim putem bi se tela sastajala radi pokretanja komunikacije i saradnje, a sa krajnjim zadatkom da se i fakulteti uključuju u promociju i prenos važnih informacija za srednje škole. Zadaci koje protokol treba da postigne i ispuni tiče se: većeg broja okupljanja gde se pojedničano ili grupno fakulteti mogu predstaviti srednjoškolcima (sajmovi, dolazak u škole i sl.); pravljenje kvalitetnijeg i interaktivnijeg sadržaja koje je vezano za predstavljanje fakulteta i detalja vezanog za funkcionisanje

istih (unapređenje fakultetskih internet sajtova, pravljenje informativnog digitalnog sadržaja, specifično predstavljanje različitih projekata na kojima su studenti učestvovali); zaduženje posebne osobe na fakultetu čija će primarna radna uloga biti komunikacija sa srednjim školama, srednjoškolcima, ali i ostalim akterima u procesu karijernog vođenja.

4. Kreiranje onlajn-alata i povećanje dostupnosti informacija za srednjoškolce.

Ovim putem bi država imala ulogu u finansiranju i pružanju stručne i tehničke pomoći zarad kreiranja alata koji bi bili lako dostupni svim srednjoškolcima i čime bi se i eventualne teritorijalne prepreke rešile ovim putem. Namera je da se kreiraju baze podataka, koje bi morale biti prilagođene i dovoljno pristupačne. Sem toga, važno je da sadrže zaista najnovije podatke, koji mogu biti korisni zarad budućeg opredeljenja. Baze podataka mogu biti u vidu otvorenih foruma na kojima ovlašćeni zaposleni i studenti s fakulteta studenti mogu dostavljati informacije, ali i odgovarati na pitanja. Takođe, mogu se odvijati na užem nivou gde ovlašćeni student može imati kanal komunikacije sa učenicima iz srednjih škola koje su mu pripale pod nadležnost preko platformi kao što su Facebook, Whatsapp, Viber itd.

Za kraj

Kao što smo videli, jedan od preduslova za donošenje valjanih odluka jeste posedovanje potpunih informacija. Aktuelno stanje nam nudi određene mogućnosti, koje su ipak nedovoljno iskorišćene i ne pružaju sve informacije o pojedinostima koje se tiču upisa na fakultete, smerova, predmeta i sl. Problemi poput nedovoljne specifičnosti aktuelnih oblika KViS ili nepostojanja komunikacije i saradnje između preduniverzitetskih institucija i samih fakulteta, treba da se prebrode ovim predlozima. Stvaranjem okvira koji bi funkcionisao na opštem, a ne na pojedinačnom ad hoc nivou od fakulteta do fakulteta, pružaju se šire mogućnosti za informisanje za celokupnu srednjoškolsku populaciju.

TOKENOMICS: THE ECONOMY AND UTILITY OF CRYPTOCURRENCIES

Autor: Nikola Pavlov

Mentor: Marko Lazić

1. INTRODUCTION

1.1. THE INTRODUCTION OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGY

Blockchain technology can be looked at as a protocol, a decentralized system, or a decentralized database, but also in a philosophical sense as a fully decentralized, democratized way of voting or participating to validate the network. Bitcoin introduced the blockchain concept in January 2009. A whitepaper outlining its concept was published in 2008 under the pseudonym “Satoshi Nakamoto”. The actual identity behind the creator of Bitcoin is still a mystery.

1.2. THE HISTORY AND ORIGIN OF BLOCKCHAIN

Bitcoin was not the first piece of technology that introduces the concept of distributed systems, nor was it the first the one that attempted to develop a digital currency. Distributed computing existed for a long time before Bitcoin came to be. The first widespread distributed systems were local-area networks such as Ethernet, invented in the 1970s. Another example is the largest distributed system on the planet - the Internet. Its predecessor, “ARPANET”, was introduced in the late 1960s.

The concept of digital cash also existed before Bitcoin. Some of the attempts include:

- “e-Cash” concept by David Chaum in 1983
- “DigiCash”, founded by David Chaum in 1990, attempted to improve the e-Cash concept but met failure
- “Hashcash” by Adam Back in 1997
- “B-money” and “Bit Gold” proposals by Wei Dai and Nick Szabo in 1998

1.2.1. The Bitcoin Whitepaper

The Bitcoin Whitepaper was released in 2008. Some consider it one of the most groundbreaking works of computer science and computer-related literature. It was released with the title “Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System” under the pseudonym “Satoshi Nakamoto”, although the identity behind the real creator is still unknown (Nakamoto, 2008). It explains the concept of a purely peer-to-peer version of electronic cash that allows participants to send transactions from one party to another, without the involvement of a third party or a financial institution.

A year later, the first version of Bitcoin was created, and with it, the concept of blockchain. Bitcoin was created purely for financial transactions, but other blockchain networks have other uses as well, for example building decentralized applications using smart contracts.

1.2.2. Smart Contracts

Ethereum blockchain popularized the smart contract concept, allowing decentralized applications to be built on top of the network by using the logic and programming of smart contracts.

Although Ethereum popularized it and brought it to mainstream engineers, the concept was first proposed in the early 1990s by Nick Szabo, who coined the term, using it to refer to “a set of promises, specified in digital form, including protocols within which the parties perform on these promises”. This essentially means that a piece of software works as an intermediate between two parties who agree to trust the code and protocol, making it impossible to trick the other party.

A simple example would be two parties agreeing to the terms by which one party provides the service, and the other provides the payment for the service. The payment would be locked in the smart contract as an escrow until the smart contract decides that the other party finished the agreed-upon terms. If that is the case, the other party is paid by the contract. If the terms were not met, the payment is returned.

This allows parties to trust the protocol and not a third party for making decisions.

On Ethereum and many other popular blockchain networks, smart contracts can be deployed and saved on the blockchain.

They have their blockchain address and are public, allowing everyone to access and see the code.

This allows the contract to be transparent to everyone so that everyone can know what are the rules and terms of the contract.

We can give an example with a decentralized roulette game - parties can access the smart contract and see in the code that the winner of the roulette is indeed chosen randomly, and not by predefined statistics that benefit the casino.

Then they can choose to lock in their funds on the contract - the balance on the contract is also public. Then smart contract can calculate the randomly chosen winner and send him the funds.

Another feature of the smart contracts deployed on the blockchain is that they can never be deleted or changed due to the way how blockchain works - this has both good and bad implications. If the contract is badly written and someone transfers their funds to it, there is a possibility that their funds will be forever locked on the contract with no way of retrieving them.

The good implication is that if the contract is written well, no one can change it later for their benefit.

2. UTILITY OF CRYPTOCURRENCIES

By using smart contracts, different cryptocurrencies can have many different applications and utilities. The utility is the way that a specific token can be used, giving it its value.

2.1. UTILITY TOKEN

A crypto utility token can serve a different purpose depending on the ecosystem. Some tokens have more utility than others. Utility tokens in general provide access to a specific service or product within a blockchain ecosystem.

For example, a game studio releases a decentralized game built on top of the Ethereum network. They might create their own utility token based on Ethereum that you must use within the game - either pay with it or earn it.

By having utility tokens, companies that issue them have a way of funding. The more utility they give the token, the better experience for the user which means more people will buy it, which increases the value of the token.

In a way, the utility of a token represents its value and how it can be used.

Another important thing is that a utility token is not a synonym for cryptocurrency because they have different properties, but there can exist a native cryptocurrency that also works as a utility token.

2.1.1. Examples of tokens with real utility

We can look at the currently most popular examples of tokens with real utility.

- **Binance Coin (BNB)** - it's both a crypto coin and a token at the same time. BNB is the native currency on the Binance Smart Chain but also has the utility of giving Binance users discounts on trading fees when they pay in BNB. This incentivizes users to pay with BNB, increasing the coin market volume (Frankenfield, 2022)
- **Polygon (MATIC)** - Polygon is the most popular solution for solving Ethereum's problems like high fees and low transaction speeds. MATIC is the utility token used to govern, stake, and pay for gas fees on the Polygon network (Reiff, 2022)
- **Chainlink (LINK)** - Chainlink is a service that provides real-time data to blockchains and decentralized applications. LINK token is mainly used to reward users for providing accurate data (Reiff, 2022)
- **Celsius (CEL)** - Celsius is a lending platform where users use their cryptocurrencies as collateral for the loan. CEL token is used to provide lower interest rates for loans and higher interest rates for rewards

2.1.2. Examples of tokens without or with a very low utility

Tokens that do not have utility can be both scam tokens or those that didn't find their market value yet.

Some of these include:

- **Squid Game Coin** - A token used in a scam scheme where the smart contract was set up so that only the creators can sell the token when it starts having higher volatility, under the premise that it is a way to stabilize the price. By reading the whitepaper, users could see that it was explained there, but only a few users read it and understood the scheme
- **Various NFT-s** - NFT (Non-Fungible Token) is a unique, non-fungible, and non-replaceable token that is stored on the blockchain.(Sharma, 2022) Some of them offer small utility, but most of them don't have any utility at all. One example is "Bored Ape Yacht Club" - some of the utility it offers is the right to buy merchandise from their store using cryptocurrencies, the right to vote where the funds of the project go and unique NFT collections that are rewarded only to the owners of the "BAYC" tokens

3.TOKENOMICS

The term “Tokenomics” is coined by the terms “token” and “economics” and represents everything related to a particular cryptocurrency that makes it valuable and interesting to investors.

3.1. CONCEPT OF TOKENOMICS

Tokenomics is an important factor to consider when making investing choice for a specific token or cryptocurrency.

It includes the token data such as token supply, pricing, distribution, market cap, token symbol, allocations, etc.

For example, suppose a team is developing a decentralized application and wants to release their own token as a way of funding. In that case, they can have an ICO which stands for “Initial Coin Offering”, offering their coin/token for an initial price before the market reach.

They can allocate different percentages of that token to different users.

Tokens are usually allocated to funds, private sales, airdrops, liquidity, advisors, the team behind the project, and the foundations that support it.

3.1.1. Staking

Some cryptocurrencies allow staking.

Users can “stake” a part of their holdings and earn a percentage-rate reward over time. Most of the time this happens via a “staking pool” which works similar to an interest-bearing savings account.

Cryptocurrencies that allow staking have the “Proof-of-Stake” consensus mechanism.

A consensus mechanism is a way of reaching consensus on the blockchain via the protocol.

Bitcoin uses a “Proof-of-Work” consensus mechanism, so it doesn’t allow staking.

By staking their cryptocurrency, users provide the validator power to the blockchain, and in return, they are rewarded over time - they have financial incentives to benefit the system.

In the “Proof-of-Stake” blockchain, stakers are validators of the system. If one validator is acting maliciously, they can be penalized and can be suspended or have their funds removed.

Also, acting maliciously may result in the native token plummeting in price, which would make the perpetrator lose the money.

3.1.2. Funding

In the blockchain, there are different ways for projects to raise funding. They can get investments in traditional ways, like venture capital funds, angel investors, loans, and such, but blockchain technology allows these projects to have more ways of funding via issuing their own tokens.

Also, popular ways of funding in the blockchain space include grants or blockchain incubators and accelerators.

DAO (Decentralized Autonomous Organization) is a new organizational structure where participants that have the DAO’s token have the voting rights in the plans and steps the organization is going to take. By having the logic in smart contracts, members can participate and vote with equal opportunity.

A DAO-based startup is highly dependent on the community which actually helps run it.

4. CeFi AND DeFi

Financial products built on blockchain introduce two new financial terms related to cryptocurrencies and the level of decentralization - CeFi (Centralized Finance) and DeFi (Decentralized Finance).

These two terms are mainly used in the blockchain ecosystem, although an argument could be made that CeFi has been present for a long time with regular banks and institutions and the centralized way financial assets operate.

4.1. CeFi

CeFi refers to products that are built on blockchain but have an institution that is responsible for the product, and if anything happens, that institution is to be held accountable.

There are different ways that a centralized blockchain product can be built, technically speaking.

They can build the platform on a decentralized blockchain, like Ethereum, and then implement smart contracts that let them handle the assets of their users. They might not even implement the smart contracts for logic, and instead, just have users deposit assets into the wallet that they manage. Users can then withdraw their assets, but also the company is able to freeze the accounts.

While this may sound counterintuitive to the blockchain ideology of decentralization, it offers some benefits. Since decentralized financial systems are still an emerging technology, centralized products offer more stability, have firms be accountable for their actions, and are easier in general for the traditional investors and users.

One example of a centralized blockchain product is the company Celsius.

Celsius is a lending platform that offers its users a chance to lend fiat money by having their cryptocurrencies as collateral. Since most cryptocurrencies are volatile, platforms like these usually offer up to 100% of the collateral, meaning that you can't take more cash than your collateral. Use-case for this is when a user is holding a specific cryptocurrency and believes it will have even more value in the future, but needs cash at the time. The user then doesn't want to sell his crypto, so he locks it as collateral and gets cash.

Celsius then borrows that collateral to other platforms and also returns yield to users that use Celsius wallet to hold their crypto, having a similar business model to traditional banks, while giving more yield percentages.

4.2. DeFi

DeFi refers to the products built on blockchain that use smart contracts and protocols that keep them decentralized. It's a term for peer-to-peer financial services that don't have an organization backing them or being responsible and accountable, but rather everything happens via smart contracts and protocols, meaning the users can achieve "trust without trust" - they can trust the protocol and code without having to trust the other party. Since smart contracts are public, everyone knows how the protocol works and can see the logic behind it.

With DeFi, users can do most of the things that banks support - earn interest, borrow, lend, buy insurance, trade assets, and more, but it's faster and doesn't require paperwork or a third party.

Following the crypto ideology in general, DeFi is global, peer-to-peer (meaning directly between people, not through a third-party institution), pseudonymous (meaning you don't need to provide the actual identity, except your wallet address), and open to all. Users engage with DeFi via platforms called "dapps", which stands for "decentralized applications", that are built on a blockchain that supports smart contracts, the most popular being Ethereum.

Use-cases for DeFi can be lending, getting a loan, trading, saving for the future, buying derivatives, and more.

An example can be a lending platform where users can put their crypto and earn interest rates, while other users can lend crypto and pay fees and loan payments.

The protocol then makes sure that those fees and loan payments are returned to lenders.

As smart contracts are forever present on the blockchain when they are deployed, even if the team behind the "dapp" takes down the website, users can still use the smart contract to make transactions, or they can build their own website and product that uses the same smart contract in the back. Usually, teams and firms behind the DeFi projects have a fee for some functionalities so the company can exist, pay its workers, and cover other expenses, but it doesn't always have to be the case.

4.3. ICO, IDO, IEO

As blockchain technology open a whole new ecosystem of companies and projects and disrupted many different industries including not only technology but also finance, economy, and investing, it also opened up new opportunities for companies to raise capital.

ICO (Initial Coin Offering), IDO (Initial Dex Offering), and IEO (Initial Exchange Offering) are different ways for companies to issue their tokens for the first time.

4.3.1. ICO - Initial Coin Offering

ICO or "Initial Coin Offering" is a form of issuing cryptocurrency or electronic money for the first time on the market at a discounted price to raise capital. Investors that believe in the product can invest their money to buy the coin, resembling publicly traded companies and their shares.

For a regular company to go public, it has to fill a number of requirements, one of them being that the company already needs to have a large yearly profit.

ICO is very similar to IPO (Initial Public Offering), which raises capital for a new company when it first enters the stock market.

ICO solves this problem for smaller teams. It is one of the most popular crowdfunding methods by far in the blockchain space.

Advantages of funding through an ICO are:

- Setting up an ICO is relatively easy compared to other ways - companies that have ICO projects need to issue a Whitepaper, a website of a related product, and a team that can build it
- The cost of launching an ICO is relatively low, so new investors in the market can participate with small investments
- Currently, the government has less intervention in this form
- More liquidity short term
- Investors have complete control over their money

The disadvantages of an ICO can be security features. The system is easily exploitable by people with malicious intentions, and since there are almost no regulations, investors can be easily tricked if not careful.

Also, for long-term investments, ICOs may not be a good choice.

4.3.2. IDO - Initial Dex Offering

IDO or “Initial Dex Offering” is the first form of token issuance on a decentralized exchange.

Initial Dex Offering is a particular case of IEO (Initial Exchange Offering), the main difference being that IDO is executed on a decentralized exchange instead of a centralized one.

Advantages of IDO are:

- No need for anyone’s authorization
- Instant liquidity
- Fast transactions
- Lower costs
- Easy for everyone

Some of the disadvantages might include immediate price movement when conducting a large volume transaction, and no real information about investors other than their wallets.

4.3.3. IEO - Initial Exchange Offering

IEO or “Initial Exchange Offering” is a form of token issuance for the first time on centralized exchanges (Binance, Kraken, Bitfinex, KuCoin ...).

Projects directly issue their tokens on the exchange to individual investors.

Startups that want to offer an IEO on a centralized exchange must pay a listing fee along with a percentage of the number of tokens sold.

In return, the tokens of these companies will be listed on the exchange right after the IEO ends.

Advantages of IEO are:

- All exchanges are verified, so it ensures very high safety for the investors, and the investors’ identities are known
- Investors directly participate in the exchange, unlike ICOs
- Due to centralized exchanges being regulated, the trusted platforms can protect investors from malicious activities
- Investors don’t transfer their funds to or from a smart contract but directly into their account

IEO may resemble IPO more than other types of coin offerings.

Disadvantages may include higher costs of funding - it’s also more difficult to set up. Liquidity is low compared to the other two types of offerings.

Investors also have very little control over the operations of the exchange.

CONCLUSION

The applications and use-cases of blockchain technology have greatly improved since its conception in 2009.

Whole ecosystems have been built, and many new communities are active. Bitcoin, as the first cryptocurrency, created many technological, financial, economical, political, and philosophical advancements.

It created a more democratic technological environment.

Now even regular startups and companies are starting to look into blockchain technology as a potential way of funding their projects.

This is still a very young technology, and we are still early to see its full potential. Now it is still in the experimental stage and there are a lot of skeptics.

There have been many scams, frauds, and system failures that also add up to the argument that cryptocurrencies and blockchain are just a current trend and a fad, but if we look at the history of the Internet, we can see the similar development.

When technology is young, usually a lot of people will try (and succeed) to hack it or break it by using it in ways it's not intended. This can actually be a good thing, as it is needed for progress and improvement.

In my opinion, blockchain technology has a lot of real-world applications, but it's also a trending "buzzword", so there are a lot of projects that use it just because it's currently popular, so we should always be careful of what we invest into.

We are yet to see how more it can improve, and what new industries it will disr

LITERATURE

Nakamoto S. October 31st, 2008. Bitcoin.org. Bitcoin whitepaper. <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>

Frankenfield J. May 29th, 2022. Investopedia. Binance Coin (BNB). www.investopedia.com/terms/b/binance-coin-bnb.asp

Reiff N. February 22nd, 2022. Investopedia. Polygon (MATIC) Definition. www.investopedia.com/polygon-matic-definition-5217569

Reiff N. February 7th, 2022. Investopedia. Chainlink (LINK) Definition. www.investopedia.com/chainlink-link-definition-5217559

Sharma R. June 22nd, 2022. Investopedia. Non-Fungible Token (NFT). www.investopedia.com/non-fungible-tokens-nft-5115211

Popper N. 2015. Digital Gold: Bitcoin and the Inside Story of the Misfits and Millionaires Trying to Reinvent Money.

Berkeley, University of California. <https://www.edx.org/course/blockchain-technology>

Vitalik B. <https://vitalik.ca/>

Sažetak: U ovom radu su opisani osnovni principi blokčejna i kriptovaluta, kao i njihova praktična primena i stvarna vrednost. Objašnjeno je kako su stvoreni novi načini investiranja i finansiranja projekata tako da prate metodologije blokčejna. Takođe su objašnjeni blokčejn termini poput Web3, tokenomija, DeFi, CeFi, ICO, IDO i IEO i objašnjeno je kako oni funkcionišu u poređenju s tradicionalnim terminom IPO koji označava inicijalnu javnu ponudu akcija na berzi.

Blokčejn rešava puno ograničenja i pravila koja IPO postavlja svojim popularnim načinima finansiranja ICO (inicijalna ponuda coin-a), IDO (inicijalna DEX ponuda) i IEO (inicijalna ponuda na menjačnicama). Takođe je objašnjeno kako blokčejn stvara finansijsku inicijativu za ljude da uključe svoje uređaje u sistem kako bi validirali transakcije, što sistem čini potpuno decentralizovanim.

Ključne reči: blokčejn, kriptovalute, tokenomija, token, web3

PRISTUPAČNIJI STANOVİ ZA BEOGRADANE

Autor: Lazar Ivanović

Mentori: Vladimir M. Pavlović i Aleksandra Đurović

Sažetak: Cene stanova u Beogradu previsoke su za životni standard građana. Iako cene neprekidno rastu još od 2013. godine, ovaj trend nije uspela da zaustavi ni pandemija COVID-19. Dosadašnje mere Vlade Srbije i gradskih vlasti pokazale su se nedovoljnim i neadekvatnim za rešavanje ovog problema. Naš predlog je da se izvrši reforma stambenih zadruga u cilju povećanja ponude, odnosno dostupnosti pristupačnih stanova u Beogradu. Pored toga, predlažemo i da se rehabilitacijom napuštenih objekata na najbolji mogući način iskoristi prostor kako bi se povećala dostupnost pristupačnih stanova.

U čemu je problem?

Na sajtu Numbeo, koji poseduje najveću svetsku bazu podataka o cenama nekretnina, troškovima i kvalitetu života, Beograd se našao na četvrtom mestu među gradovima s najskupljim nekretninama u Evropi, dok je od 520 rangiranih gradova sveta zauzeo 38. mesto.

Kao što se može videti na Grafikonu 1, prema odnosu cena na tržištu nekretnina i prihoda stanovništva, ispred Beograda od evropskih gradova samo su: Pariz, Moskva i Split. Ova tri grada su turistički centri, ali Beograd to nije i postavlja se pitanje: zašto su toliko skupe cene nekretnina?

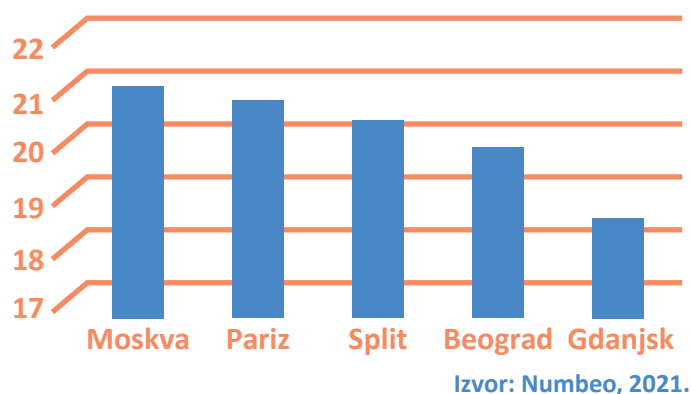
Cene nekretnina u Srbiji neprekidno rastu još od 2013. godine i od tada su porasle za oko 26%, prema podacima Nove ekonomije. Ovaj trend nije zaustavila ni pandemija, po čemu je naše tržište specifično.

Neophodno je hitno rešavanje ovog problema s obzirom na posledice pandemije COVID-19 po privredu Srbije, što se negativno odrazilo i na kupovnu moć građana.

U proseku za četvrti kvartal 2020. mesečno je prodato 22% stanova više nego u istom periodu prethodne godine, navodi Republički geodetski zavod.

Grafikon 1

Odnos cena nekretnina i životnog standarda u evropskim gradovima (eng. Price to Income Ratio)

Koji su mogući uzroci problema?

- 1) Kroz nekretnine se pere velika količina novca iz sivih i crnih zona privrede.
- 2) Masovna kupovina stanova u Beogradu od strane nerezidenata i stranih državljana povećava ukupnu tražnju za nekretninama, što utiče na rast cene.
- 3) Platforme za kratkotrajno izdavanje stanova poput *Airbnb*-a pružaju podsticaj vlasnicima da stanove izdaju na kraći period, što smanjuje ponudu stanova u Beogradu.

Zbog nedostatka javno dostupnih podataka o ovoj temi, ove tvrdnje nije moguće dokazati, tako da se moramo fokusirati na posledice ovog problema, odnosno da različitim merama javnih politika utičemo na smanjenje cena stanova u Beogradu.

Šta je vlast do sada učinila?

Dosadašnje mere javnih politika nisu uspele da reše ovaj problem.

Pre svega, država je, usvojivši nekoliko zakona i odluka počev od 2018. godine, pokrenula projekat gradnje stanova koji bi se prodavali po znatno povoljnijim uslovima, ali samo za pripadnike snaga bezbednosti poput Vojske Srbije, MUP-a, VBA i BIA.

Ovakva politika neopravdano favorizuje jednu profesiju, pri čemu nije jasan kriterijum njenog odabira. S druge strane, postavlja se pitanje zašto nije slična politika usvojena kada je reč o prosvetnim radnicima i lekarima, s obzirom da ulaganje u obrazovanje i zdravstvo ima pozitivne eksternalije i veliki multiplikativni efekat na čitavo društvo?

Zakon o porezima na imovinu i Zakon o porezu na dodatu vrednost propisuju određene poreske olakšice za kupce prvog stana koji imaju državljanstvo i prebivalište u Republici Srbiji, bez obzira da li se nekretnina nalazi u staroj ili novoj gradnji.

Na taj način potencijalni kupci svog prvog stana mogu biti oslobođeni plaćanja poreza na prenos apsolutnih prava u iznosu od 2,5% od ukupne vrednosti stana za površinu koja iznosi do 40 m² i takođe imaju pravo na povraćaj PDV-a u iznosu od 10% od ukupne vrednosti stana na istu površinu.

Dodatno, Narodna banka Srbije je prošle godine usvojila odluku kojom se smanjuje nivo obaveznog učešća za stambeni kredit pri kupovini prvog stana s dosadašnjih 20% na 10% iznosa kredita. Banke, međutim, shodno finansijskoj situaciji klijenta, uvek imaju pravo da traže i učešće koje je veće od 10%.

Međutim, s obzirom na to da je, prema podacima RZS-a, prosečna plata u Beogradu oko 70.000 dinara dok je, prema istom izvoru, prosečan kvadratni metar nove gradnje u beogradskim opštinama prošle godine vredeo više od 185.000 dinara, ovakve mere podrške su daleko od dovoljnih.

Koji je naš cilj?

Osnovni cilj ovog predloga jeste da se različitim regulatornim, podsticajnim i institucionalno-organizacionim merama javnih politika poboljša pristupačnost stanova u Beogradu.

Vrednosti na prvom mestu.

Kako bismo adekvatno pristupili problemu, rukovodićemo se sledećim vrednostima i principima:

1. Svaki građanin, bez obzira na imovinsku situaciju, ima osnovno ljudsko pravo na krov nad glavom i uloga države je da bude garant tog prava;
2. Predlozi koje odaberemo zasnivaće se na dobroj uporednoj praksi iz više zemalja, kao i na empirijskim istraživanjima;

3. Predlozi moraju biti realistični i izvodljivi za implementaciju.

Postoje dva tipa javnih politika usmerenih ka pristupačnijem stanovanju:

Politike usmerene na ponudu – tiču se povećanja dostupnosti stanova i obuhvataju mere poput izgradnje socijalnih stanova od strane države i podsticaja za gradnju stanova za građevinske investitore i stambene zadruge.

Politike usmerene na tražnju – tiču se podizanje kapaciteta građana da priušte sebi stan, poput smanjivanja fiskalnih nameta na kupovinu i posedovanje stana, obezbeđivanja pristupa jeftinim stambenim kreditima i mera socijalne zaštite za najugroženije građane.

Eksperti u ovom polju smatraju da politike usmerene na tražnju dovode do suprotnih efekata od nameravanih.

Ukoliko politike usmerene na rast tražnje nisu praćene adekvatnim rastom ponude stanova, svi benefiti ovih politika biće apsorbovani rastom cena u određenim cenovno neelastičnim segmentima tržišta (gde ponuda stanova sporije reaguje na rast tražnje i cena). Na taj način profitiraće samo stanodavci, zemljoposednici i trgovci nekretninama.

Iz ovih razloga, smatramo da politike usmerene na tražnju mogu biti mač sa dve oštrice i da nisu adekvatno rešenje.

Stambene politike usmerene na ponudu

1) Stambene zadruge

Stambene zadruge predstavljaju pravna lica nastala udruživanjem više fizičkih lica u cilju izgradnje, posedovanja i održavanja nekretnina (stanova, poslovnih prostora i garaža) za račun njenih članova, ali i drugih pravnih i fizičkih lica.

Članstvo u zadrugi stiče se kupovinom udela u istoj i svaki član ima pravo da živi u određenoj stambenoj jedinici kao i da demokratski odlučuje o poslovanju zadruge. Ono što razlikuje stambene zadruge od drugih pravnih lica jeste to što u njima nema raspodele dobiti već sav višak prihoda ostaje u zadrugi zarad unapređivanja poslovanja iste. Glavna prednost stambenih zadruga jeste mogućnost njenih članova da udruživanjem sopstvenih finansija uvećaju svoju kupovnu moć i tako značajno snize sopstvene troškove kupovine, posedovanja ili iznajmljivanja stanova.

Cilj stambenih zadruga jeste stvaranje protivteže visokim tržišnim cenama stanova i onemogućavanje kartelizacije tržišta.

Stambene zadruge u razvijenim državama takođe predstavljaju važne činioce stambene politike. One koriste svoj uticaj da javnost informišu o aktuelnim stambenim pitanjima i da vrše pritisak na donosiocima odluka kako bi dodatno unapredili stambenu politiku.

Vlade zemalja Evropske unije pružaju brojne povlastice stambenim zadrugama poput nižih stopa PDV-a na građevinski materijal i usluge, oslobođanja od poreza na dobit pravnih lica, povoljnih subvencionisanih kredita za nove stambene investicije i povlašćene kupovine i zakupa zemljišta.

U Nemačkoj je procenjeno oko 2,2 miliona zadružnih stambenih jedinica u kojima živi oko 4,6 miliona građana, dok su stambene zadruge u Austriji izgradile čak petinu od ukupnog broja stanova u Austriji nakon Drugog svetskog rata.

Stambene zadruge u Srbiji prepoznate su u Zakonu o zadrugama, kao i u Opštim pravilima stambenog zadrugarstva. U Zakonu o zadrugama ističe se posebna zaštita i podsticaji za zadruge. Međutim, ovo se navodi samo načelno, dok bi konkretne mere trebalo doneti putem specifičnih propisa. Nažalost,

trenutno takve mere još uvek ne postoje. Stambena zadruga, kao i sve druge zadruge, ima isti poreski tretman kao i druga preduzeća u Srbiji. Prema tome, u postojećem pravnom okviru, ne postoji nikakav podsticaj za korišćenje zadružne forme umesto društva sa ograničenom odgovornošću.

Model kakav postoji u zemljama EU mogao bi biti uspešno primenjen i u Srbiji, ali bi to zahtevalo promenu pravnog statusa zadruga, promenu poreskih propisa, zemljišne i kreditne politike. Ovo zahteva i visok nivo državnog finansiranja, što potencijalno može predstavljati problem. Međutim, uzimajući u obzir primere pozitivne prakse u Evropi, smatramo da je u pitanju veoma isplativa investicija.

2) Rehabilitacija napuštenih objekata

U nekim državama Evropske unije vlade pokušavaju da povećaju ponudu stanova tako što iskorišćavaju upražnjene i napuštene objekte. Na primer, grad Pariz, u okviru tzv. MULTILOC' programa, od 2015. godine sarađuje sa akreditovanim pružaocima usluga u oblasti nekretnina. Pružaoci usluga imaju zadatak da pronađu i obnove objekte dok gradski savet Pariza isplaćuje fiksni bonus za svaki novi objekat koji pronađu i vrate u funkciju. Vlasnici ovih napuštenih nekretnina, ukoliko pristanu da učestvuju u programu, takođe dobijaju finansijske podsticaje direktno od uprave grada. Sličan program sprovodi se i u određenim regionima Italije.

Kada je reč o Srbiji, procena je da postoji i do 50.000 napuštenih stambenih i poslovnih zgrada i to najviše u Beogradu. Brojni su razlozi za ovu situaciju: nelegalna gradnja, sporno vlasništvo, stečaj ili bankrot investitora i nedovoljna briga naslednika.

Problem je u tome što, kada je reč o privatnom zemljištu i objektima, ne postoji mnogo načina da se njihov vlasnik primora da ih renovira i učini useljivim.

Međutim, grad ima interes i pravo da izvrši legalan pritisak da takvo stanje reši u korist svojih građana, putem slanja inspekcije ili poreskim opterećenjem vlasnika.

3) Status quo

Trend rasta kupoprodaje stanova nastavio se i u prva tri meseca ove godine, tako da možemo očekivati dalji rast cena. Pored toga, zbog posledica pandemije, veliki broj građana započeo je ovu godinu s nižim prihodima. Prema tome, ukoliko se što pre ne počne s rešavanjem ovog problema, cene će biti sve veće, a stanovi sve manje dostupni za najveći deo Beograđana.

Iz gorenavedenih razloga, stambene politike usmerene na rast ponude optimalnije su rešenje za smanjenje cena stanova od politika usmerenih ka tražnji.

Preporuke

1) Reforma stambenih zadruga

Potrebno je doneti novi Zakon o zadrugama kojim bi zadruge dobile poseban pravni status (npr. status pružalaca stambene podrške) u odnosu na ostala privredna društva. Shodno tome, poresko zakonodavstvo bi trebalo prilagoditi kako bi se stambenim zadrugama obezbedile poreske olakšice poput oslobođanja stambenih zadruga poreza na dobit pravnih lica u slučaju neprofitnog izdavanja u zakup i nižih stopa PDV-a na građevinski materijal i usluge.

Pored toga, potrebno je da vlast osnuje razvojnu banku koja bi obezbeđivala stambenim zadrugama odgovarajući nivo finansija putem povoljnih kredita s niskim kamatnim stopama za investicije u izgradnju, kupovinu i održavanje stambenih jedinica. Stambene zadruge bi, takođe, trebalo da dobiju povoljnije uslove za kupovinu i zakup zemljišta. Na kraju, potrebno je uvesti pravne mehanizme za sprečavanje zloupotrebe zadružne imovine, po ugledu na dobru uporednu praksu u Evropi i svetu.

2) Rehabilitacija napuštenih objekata

S obzirom na izuzetno veliki broj napuštenih objekata u Beogradu, potrebno je da Grad, u saradnji sa stambenim zadrugama i agencijama za nekretnine, renovira i učini useljivim objekte u državnom vlasništvu. Upravljanje ovim stambenim objektima treba da preuzmu stambene zadruge.

Kada je reč o privatnom zemljištu i objektima, gradska vlast treba da pruži adekvatne podsticaje njenim vlasnicima da ove objekte renoviraju i učine useljivim i da ih zatim prepuste na upravu stambenim zadrugama. Ukoliko to nije moguće, vlast bi trebalo da legalnim putem izvrši pritisak na vlasnike ovih objekata. Primer adekvatnog pritiska bilo bi poresko opterećenje vlasnika i redovne inspekcije u skladu sa zakonom.

3) Redovna istraživanja i analiza tržišta nekretnina

Veliki problem za istraživače i zagovarače javnih politika predstavlja činjenica da ne postoje gotovo nikakvi javno objavljeni podaci i istraživanja koji bi adekvatno rasvetlili uzroke i kontekst problema. Ovo predstavlja i poziv državnim organima da sprovedu redovna istraživanja tržišta i preciznije utvrde koji su glavni uzroci nepristupačnih stanova u Beogradu.

Smatramo da bi predložene mere uticale na povećanje dostupnosti i smanjenje cena stanova u Beogradu.

Izvori

Advokatska kancelarija Učajev, Beograd (2019) Zadržni stanovi u zajedničkom vlasništvu u Srbiji: pravne, finansijske i fiskalne implikacije, Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH.

Caturianas, D., Lewandowski, P., Sokołowski, J., Kowalik, Z., Barcevičius. (2020) Policies to Ensure Access to Affordable Housing, Publication for the committee on Employment and Social Affairs. Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies. European Parliament. Luxembourg.

Numbeo.com. (2021) Europe: Property Prices Index by City 2021. Preuzeto 28. 5. 2021. <https://www.numbeo.com/property-investment/rankings.jsp>

Paragraf.rs (2020) Zakon o porezima na imovinu, https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_porezima_na_imovinu.html

Paragraf.rs (2020) Zakon o porezu na dodatu vrednost, <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-porezu-na-dodatu-vrednost.html>

Paragraf.rs. (2015) Zakon o zadrugama https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zadrugama.html

Republički zavod za statistiku (2021) Prosečna cena stanova novogradnje, od 2019. Preuzeto 28. 5. 2021, <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/05010107?languageCode=sr-Latn>

CIP – Каталогизacija y пyбликацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.7(082) 32(082) 34(082)
33(082) 502(082)

ZBORNİK Beogradske otvorene škole [Elektronski izvor] :
završni radovi studenata i studentkinja generacija 2020 /2021 i
2021/2022 / [urednik Marinko Vučinić]. – Beograd : Beogradska
otvorena škola, 2023 (Beograd : Beogradska otvorena škola). –
1 elektronski optički disk (CD-ROM) : tekst ; 12 cm

Sistemske zahtevi : Nisu navedeni. – Nasl. sa naslovnog ekrana.
– Radovi na srp. i engl. jeziku. – Tiraž 100. – Sadrži biografije
studenata. – Napomene i bibliografske reference uz većinu
radova. – Bibliografija uz većinu radova. – Summaries.

ISBN 978-86-81402-21-4

COBISS.SR-ID 119349513

